

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА

(рівень С – Банківські операції II)

Конспект лекцій для студентів спеціальності 072
«Фінанси, банківська справа та страхування»

УДК 336.71(042.4)(075.8)
Б 23

Рецензенти:

В. Я. Вовк – доктор економічних наук, заслужений економіст України, професор кафедри міжнародного менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету;

О. В. Щербак – заступник начальника Північно-східного департаменту ПАТ «Банк Восток».

*Затверджено до друку рішенням Науково-методичної ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 3 від 26 лютого 2021 року)*

Б 23 **Банківська система (рівень С – Банківські операції II) : конспект лекцій для студентів спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» / уклад. Н. Г. Вядрова. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. – 128 с.**

Видання містить лекційний матеріал щодо формування базових знань з банківських операцій для студентів спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» освітньої програми «Банківська справа та фінансовий консалтинг» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Увагу приділено актуальним питанням діяльності банківських установ, функцій, порядку створення, механізму здійснення банківських операцій та послуг, інноваційних підходів до оцінювання діяльності, проблем законодавчого регулювання банківської діяльності в Україні.

УДК 336.71(042.4)(075.8)

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2021
© Вядрова Н. Г., уклад., 2021
© Дончик І. М., макет обкладинки, 2021

ЗМІСТ

Вступ	4
Тема 1. Формування власного капіталу	5
Тема 2. Механізм залучення коштів у банках	24
Тема 3. Забезпечення касової діяльності банку.....	44
Тема 4. Операції банків з електронними платіжними засобами	62
Тема 5. Забезпечення кредитних операцій.....	71
Тема 6. Організація управління кредитним ризиком	78
Тема 7. Операції банків з надання лізингових та факторингових послуг.....	90
Тема 8. Операції банків на ринку нерухомого майна	104
Тема 9. Особливості банківських міжнародних розрахунків.....	109
Рекомендована література	123

ВСТУП

У сучасних умовах розвитку української економіки дуже велику роль відіграє банківська система. На неї покладено розв'язання надзвичайно важливих завдань, передусім це забезпечення економічного зростання в країні. Виконання цього завдання потребує нових підходів до розроблення та реалізації ресурсної політики, головним напрямком якої має стати створення передумов для залучення коштів суб'єктів до ринку банківських рахунків.

Запорукою повноцінного функціонування економіки країни є наявність ефективно діючої банківської системи, оскільки саме їй належить визначальна роль у стимулюванні економічного зростання. Ця роль обумовлюється виконанням особливої функції банків – функції провідних фінансових посередників, які забезпечують переміщення грошових ресурсів між різними економічними агентами задля забезпечення їхніх потреб у позичкових коштах, що є необхідною умовою розширеного відтворення. Тож, в умовах освітньої діяльності особливої значущості набуває здатність здобувачів вищої освіти самостійно поєднувати набуті теоретичні знання з практичним здійсненням банківських операцій, використовувати сучасні методи аналізу банківської діяльності, досліджувати іноземний досвід та можливість впровадження нових банківських продуктів у практику вітчизняних банків.

Навчальний курс спрямовано а висвітлення актуальних питань щодо діяльності банківських установ, функцій, порядку створення, механізму здійснення банківських операцій та послуг, інноваційних підходів до оцінювання діяльності, проблем законодавчого регулювання банківської діяльності в Україні.

Мета дисципліни – формування у студентів системи базових знань про функціонування банків, засвоєння теоретичних засад і методології проведення банківських операцій та надання банківських послуг, набуття практичних навичок виконання банківських операцій.

Завдання дисципліни – засвоєння знань щодо економічного змісту та механізму здійснення базових банківських операцій і банківських послуг; набуття вмінь до аналізу стану банківської системи та досвіду застосування нових технологій проведення банківських операцій у вітчизняних та закордонних банках.

ТЕМА 1_____

ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ

Мета: формування у студентів системи теоретичних знань щодо сутності ресурсної бази банку, складу, структури та функцій капіталу банку і джерел формування, поповнення капіталу банку різних форм власності та набуття практичних навичок щодо проведення банківських операцій у вітчизняних та закордонних банках.

Методичні рекомендації

Ринок банківських послуг є однією із найважливіших і невід’ємних складових сучасної ринкової економіки, тому сьогодні зростає інтерес до різних аспектів діяльності банків та методів управління ними. Банки поступово перетворилися на основних посередників у перерозподілі капіталів, у забезпеченні безперервності процесу економічного відтворення. На мікроекономічному рівні банк є підприємством, що здійснює посередницьку діяльність на грошовому ринку. Сутність посередницької діяльності комерційного банку полягає з одного боку в купівлі тимчасово вільних коштів, а з іншого боку в їх продажі на грошовому ринку. Очевидно, що банк на грошовому ринку постійно здійснює операції із залучення та розміщення грошових коштів.

Умови зростаючої конкуренції і комерціалізації діяльності диктують необхідність реорганізації структур, розробки гнучких ринкових стратегій, проведення сегментації ринку банківських послуг, розвитку нових його сегментів, послуг та методів обслуговування.

Операції із залучення тимчасово-вільних коштів до банку формують ресурсну базу, а операції із їх розміщення характеризують обсяги діяльності комерційного банку. Отже, ефективність діяльності комерційного банку залежить від наявності в його розпорядженні певної суми грошових коштів, що складають ресурсну базу. Грошові ресурси – фінансова основа всіх видів активних операцій, продуктів, послуг, що надаються або проводяться комерційним банком.

Подані у цій темі завдання допоможуть вивчити склад та структуру ресурсів банку, а також джерела формування та способи поповнення капіталу банку різних форм власності. Практичні завдання цієї теми студент зможе вирішити, розглянувши такі основні питання:

1. Структура основного та додаткового капіталу як складових регулятивного банківського капіталу;

2. Вимоги щодо залучення субординованого боргу до додаткового капіталу банку;
3. Укладання договору щодо залучення коштів на умовах субординованого боргу;
4. Випуск облігацій на умовах субординованого боргу.

Під час розгляду зазначених вище питань доцільно користуватися такими нормативними документами:

1. Закон України Про банки і банківську діяльність від 07.12.2000 № 2121 – III (зі змінами та доповненнями);
2. Закон України Про Національний банк України від 20.05.1999 № 679 – XIV (зі змінами та доповненнями);
3. Інструкція Про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 368 (зі змінами та доповненнями).

Для успішного виконання практичних завдань студенту необхідно знати, що:

- фінансовою основою банку є його власний капітал;
- банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку;
- ресурси банку – це сукупність грошових коштів, що перебувають у розпорядженні банку і використовуються для забезпечення його діяльності;
- банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку;
- до власних коштів банку входять статутний капітал, нерозподілений прибуток, резервний фонд, спеціальні фонди та резерви;
- із визначенням капіталу, згідно з вимогами Базельського комітету, застосовуються два основні принципи – принцип обережності й принцип економічної доцільності;
- формування та збільшення статутного капіталу банку може здійснюватися виключно шляхом грошових внесків учасників.

Список рекомендованої літератури

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121 – III. URL : zakon.rada.gov.ua.
2. Закон України Про Національний банк України від 20.05.1999 № 679 – XIV (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
3. Інструкція «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні», затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 368 (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
4. Постанова Правління Національного банку від 18 червня 2020 року № 77 «Про внесення змін до Інструкції про порядок регулювання

діяльності банків в Україні» та визнання такими, що втратили чинність, деяких нормативно-правових актів Національного банку України URL : zakon.rada.gov.ua.

5. Банківські операції: підручник: затв. Мін. освіти та науки України / за ред. А. М. Мороза. 3-тє вид., виправ. і доп. Київ, КНЕУ. 2008.

6. Васюренко О. В. Банківські операції : навч. посібник. 6-те вид., виправ. і доп. Київ: Знання, 2008. 318 с.

7. Гринько О. Прогнозування ресурсів банківських установ // Вісник Національного банку України. 2008. № 8. С. 30–36.

8. Єпіфанов А. О. Операції комерційних банків : навчальний посібник. рек. МОН України / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало. Суми : Університетська книга, 2007. 523 с.

9. Котковський В. С., Неізвестна О. В. Банківські операції : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2011. 498 с.

10. Коцовська Р. Р. Операції кредитних спілок : навч. посіб. / Р. Р. Коцовська, Я. Грудзевич; рек. МОН України. Київ : УБС НБУ, 2008. 311 с.

11. Михайловська І. М., Олійник А. В. Банківські операції. Кредитно – модульний курс : навчальний посібник. Львів : «Магнолія 2006», 2011. 646 с.

1. Структура основного та додаткового капіталу як складових регулятивного банківського капіталу

Банківські ресурси – це сукупність коштів банку, що знаходяться в розпорядженні та використовуються для кредитних, інвестиційних й інших активних операцій.

Ресурси – кошти, запаси, можливості, джерела чого-небудь.

Ресурси банку – це сукупність грошових коштів, що перебувають у розпорядженні банку і використовуються для забезпечення його діяльності.

Класифікаційні ознаки банківських ресурсів:

1. **Спосіб мобілізації**: ресурси, мобілізовані самим банком; ресурси, залучені від іншого банку;

2. **Можливість прогнозування**: ресурси, які підлягають прямому прогнозуванню; ресурси, які підлягають непрямому прогнозуванню;

3. **Термін використання**: постійні банківські ресурси; тимчасові банківські ресурси;

4. **Джерело формування**: власний капітал; залучені кошти; запозичені кошти.

Банківські ресурси з точки зору джерел утворення поділяються на власні і залучені. До власних коштів банку належать статутний капітал, резервний та інші фонди, резерви на покриття різноманітних ризиків

і нерозподілений прибуток. До залучених коштів належать кошти на депозитних рахунках банківських клієнтів, позики, отримані від інших банків, і кошти, отримані від інших кредиторів.

Склад ресурсів банку

Класифікаційні ознаки ресурсів банку

Головним джерелом банківських ресурсів є залучені кошти, частка яких в середньому за банківською системою України складає 80 % від загального обсягу ресурсів, а решта (20 %) припадає на власний капітал.

Структура ресурсів окремих банків є індивідуальною і залежить від ступеня їх спеціалізації, особливостей їх діяльності, стану ринку кредитних ресурсів та інших факторів. Так, універсальні комерційні банки, які здійснюють переважно операції з короткострокового кредитування, як основний вид залучених ресурсів використовують короткострокові депозити, а іпотечні банки, які займаються довгостроковим кредитуванням під заклад нерухомості, мобілізують кошти шляхом випуску та реалізації довгострокових зобов'язань (іпотечних облігацій).

Операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси, називаються пасивними. Пасивні операції забезпечують формування ресурсів банку, необхідних йому понад власний капітал для здійснення нормальної діяльності, забезпечення ліквідності та отримання доходу.

Власний капітал банку являє собою кошти і виражену у грошовій формі частину майна, що належать його власникам, забезпечують економічну самостійність і фінансову стійкість банку і використовуються для здійснення банківських операцій та надання послуг з метою отримання прибутку.

Поряд із власним капіталом наступним важливим джерелом фінансових ресурсів банку є залучені кошти клієнтів та кредитних установ. **Залучені ресурси** – це тимчасово вільні кошти вкладників, мобілізовані банком на певних умовах і на певний термін чи до запитання. У світовій банківській практиці всі залучені ресурси за способом їх акумуляції групують у такий спосіб:

- депозити;
- недепозитні залучені кошти.

Депозит (вклад) – це грошові кошти у готівковій або безготівковій формах, національній або іноземній валюті, передані до банку їх власником або третьою особою за рахунок і за дорученням власника для зберігання на визначених умовах. **Операції, пов'язані із залученням коштів для внесків, називаються депозитними.** Депозитним може бути будь-який відкритий клієнтам рахунок, на якому зберігаються його грошові кошти.

Недепозитні залучені кошти – це кошти, які банк отримує у вигляді позики або шляхом продажу власних боргових зобов'язань на ринку. Недепозитні джерела банківських ресурсів відрізняються від депозитних тим, що мають, по-перше, неперсональний характер, тобто не асоціюються із конкретним клієнтом банку, а залучаються на ринку на конкурентній основі, і по-друге, ініціатива залучення цих коштів належить самому банку. Недепозитними залученими ресурсами користуються переважно великі банки. Придбання недепозитних коштів здійснюється великими сумами, тому їх вважають операціями, що мають оптовий характер. В банківській діяльності постійно постає питання формування оптимального складу

й структури ресурсної бази, що має забезпечити вирішення головної проблеми банківської діяльності «прибутковість – ліквідність». Для вирішення цієї проблеми комерційний банк здійснює формування своєї ресурсної бази (тобто залучення й запозичення коштів у боргові зобов'язання й формування власного капіталу), орієнтуючись на: *максимізацію доходів комерційного банку; мінімізацію витрат, пов'язаних із формуванням банківських ресурсів; максимальну віддачу механізму захисту банківських ресурсів від втрат.*

Фінансовою основою банку виступає його власний капітал. Створення банку розпочинається з вирішення найважливішого питання – формування статутного капіталу, що є основною складовою власного банківського капіталу. **Власні кошти банку** – це кошти, внесені засновниками, а також отримані в результаті подальшої діяльності банку.

До них належать: **статутний капітал; нерозподілений прибуток; резервний фонд; спеціальні фонди і резерви.**

Статутний капітал – це сплачений та зареєстрований підписний капітал, тобто обсяг капіталу, на який отримано письмові зобов'язання акціонерів (пайовиків) банку на внесення коштів за підпискою на акції (паї). Статутний капітал банку на момент його державної реєстрації має становити не менше 200 млн грн. Його слід формувати винятково за рахунок грошових внесків учасників банку. Фізичні і юридичні особи, які є резидентами України, здійснюють грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу у гривнях, а нерезиденти-юридичні особи, фізичні особи – іноземці – в іноземній, вільно конвертованій валюті або в гривнях.

Після державної реєстрації банку в територіальному управлінні НБУ за його розміщенням відкривають кореспондентський рахунок, на який не пізніше наступного дня після його відкриття з накопичувального рахунку перераховуються зібрані кошти, що утворюють статутний капітал банку. Саме цей статутний фонд і буде на початку діяльності банку використовуватися для забезпечення його операційної діяльності.

Формування статутного капіталу банку

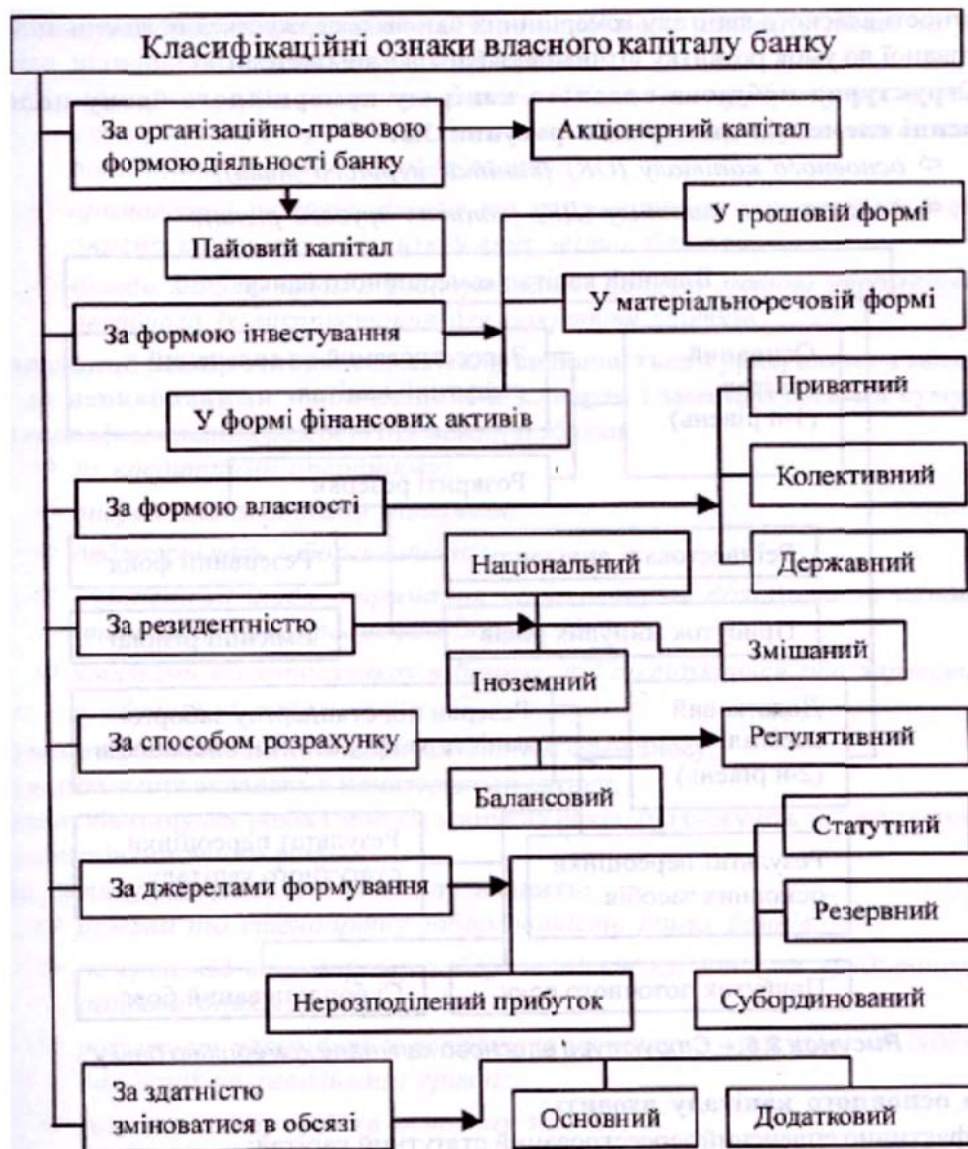

Функції власного капіталу банку:

- захисна (полягає у зменшенні ризиків у процесі діяльності та забезпечення довіри вкладників та кредиторів);
- оперативна (розвиток інфраструктури банку, нових банківських продуктів, технологій, розширення мережі);
- регулятивна (вплив регулюючих органів на діяльність банку через розмір власного капіталу).

Краще зрозуміти сутність власного банківського капіталу дає змогу класифікацій його за різними ознаками.

Класифікаційні ознаки капіталу банку

Під час визначення капіталу, згідно з вимогами Базельського комітету, застосовуються два основні принципи – **принцип обережності й принцип економічної доцільності**. Основні положення Базельської угоди використовує і Україна. НБУ під час визначення достатності власного капіталу банків дотримується положень цієї угоди адаптованої до умов розвитку вітчизняної

банківської системи. Розмір власного капіталу визначається кожним банком самостійно з урахуванням дотримання нормативних вимог НБУ. Частка власного капіталу у сукупних ресурсах банку незначна.

Мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не може бути меншим за 200 мільйонів гривень.

Регулятивний капітал є одним з найважливіших показників діяльності банків, основним призначенням якого є відшкодування негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту внесків, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків.

Регулятивний капітал складається з основного та додаткового капіталу, причому основний – більш незмінний, а розмір додаткового – змінюється.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію після 11 липня 2014 року, становила 500 мільйонів гривень.

Банк не має права без згоди Національного банку України зменшувати розмір регулятивного капіталу нижче за мінімально встановлений рівень. Ця вимога не поширюється на новостворений банк протягом одного року з дня отримання ним банківської ліцензії.

Розмір регулятивного капіталу банку не може бути меншим за його статутний капітал. Ця вимога не поширюється на новостворений банк протягом одного року з дня отримання ним банківської ліцензії.

Загальний розмір додаткового капіталу не може бути більше за 100 % основного капіталу.

Статутний фонд, як основна складова власного капіталу, може створюватися тільки за рахунок власних коштів учасників банку. Порядок його формування залежить від форми організації банку. Забороняється використовувати для формування капіталу банку бюджетні кошти, якщо такі кошти мають інше цільове призначення. Основним джерелом формування резервних фондів банку є прибуток.

Структурна побудова власного капіталу банку полягає у виділенні елементів двох рівнів:

- **основного капіталу (ОК) (капітал першого рівня);**
- **додаткового капіталу (ДК) (капітал другого рівня).**

До основного капіталу належить:

- а) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал;
- б) розкриті резерви, що створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку, а саме:

- дивіденди, які спрямовані на збільшення статутного капіталу, їх називають реінвестованими дивідендами;

- емісійні різниці;
- резервні фонди, що створюються згідно з законами України;
- загальні резерви під невизначені ризики під час проведення операцій;
- прибуток минулих років.

Ці складові частини входять до основного капіталу лише за умови, що вони відповідають таким критеріям:

- відрахування до резервів і фондів здійснено з прибутку після оподаткування або з прибутку до оподаткування, скоригованого з огляду на всі потенційні податкові зобов'язання;
- призначення резервів, фондів та рух коштів за цими резервами і фондах окремо розкрито в оприлюднених звітах банку;
- фонди мають бути в розпорядженні банку з метою необмеженого і негайного їх використання для відшкодування збитків.

Загальний розмір основного капіталу визначається з урахуванням можливих втрат за невиконаними зобов'язаннями клієнтів і зменшується на суму:

- а) недосформованих резервів під можливі збитки:
  - за кредитними операціями;
  - за операціями з цінними паперами;
  - за дебіторською заборгованістю;
  - за сумнівними щодо отримання нарахованими доходами за активними операціями, які прострочені більше за 30 днів;
  - за коштами на коррахунках в банках, які ліквідуються або зареєстровані в офшорних зонах;
- б) за нематеріальними активами за вирахуванням суми зносу;
- в) за капітальними внесками до нематеріальних активів;
- г) за збитками минулих років і збитками минулих років, що очікують затвердження;
- д) за збитками поточного року.

До складу додаткового капіталу належать:

- резерви під стандартну заборгованість інших банків;
- резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями банків;
- результат переоцінки статутного капіталу з урахуванням індексу девальвації чи ревальвації гривні;
- результат переоцінки основних засобів;
- прибуток поточного року;
- субординований борг, що враховується до капіталу.

На капітал 2-го рівня накладаються такі обмеження:

- під час розрахунку загальної суми регулятивного капіталу загальний розмір додаткового капіталу не повинен бути більше за 100 % основного капіталу;
- розмір субординованого капіталу не може перевищувати 50 % розміру основного капіталу.

Банківські системи різних держав не функціонують ізольовано одна від одної, вони перебувають у постійній взаємозалежності, взаємовпливі та взаємодії. Глобалізаційні процеси у світовій економіці призводять до наявності іноземного капіталу в банківському секторі економіки тієї чи іншої держави.

Як наслідок розвивається міжнародне та регіональне співробітництво щодо формулювання загальних стандартів банківського регулювання, формується транскордонний ринок банківських послуг, що зі свого боку, впливає на динамічний розвиток банківської справи. Здійснюється інтенсивне об'єднання банків як в міжнародному масштабі, так і в межах однієї держави.

Це закономірно призводить до виникнення специфічної системи – міжнародної банківської діяльності, тобто комерційної та інвестиційної банківської діяльності, що містить транснаціональні операції в різних іноземних валютах. Її суб'єктами є транснаціональні банки, центральні банки, небанківські фінансово-кредитні установи, корпорації та урядові агентства, які використовують послуги банків.

Характерними особливостями сучасної міжнародної банківської діяльності є:

- основні суб'єкти банківської справи – транснаціональні банки (ТНБ);
- побудова власної мережі підрозділів ТНБ на основі інноваційних технологій материнської компанії. Власні підрозділи ТНБ зазвичай виявляються ефективніше придбаних місцевих банків, однак змушують ТНБ спрямовувати більший обсяг ресурсів на формування клієнтської бази, дослідження ринку країни присутності. Реалізація подібної стратегії банками в країнах з ринками, що розвиваються стала передумовою формування в цих країнах великих банківських груп, що володіють усіма ознаками регіональних ТНБ;
- зростання балансової вартості банків, збільшення розміру банку. Власний капітал вважається важливою умовою стійкості банку. Розміри банку мають значення для зниження вартості послуг, участі у великих проектах й управлінні ризиком, здатності працювати з великими сумами одночасно на всіх сегментах фінансового ринку; для здатності надавати клієнтам комплекс будь-яких послуг за їх вибором на високому якісному рівні; можливості придбання дорогого сучасного обладнання, що забезпечує оперативність і надійність проведення банківських операцій; для можливості здійснювати значні внески в підвищення якості своїх кадрів;

- оптимізація банківської мережі ТНБ, скорочення філій та відділень. Різке скорочення зарубіжної діяльності ТНБ (аж до закриття підрозділів), обмеження напрямків діяльності, забезпечуючи лише обслуговування своїх національних компаній у країні, що приймає;

- перетворення міжнародних підрозділів у представництва, відтік капіталу до материнських структур для підтримки їх ліквідності, що яскраво проявилися в сучасний посткризовий період;

- експансія іноземних фінансових груп до національних банківських систем країн; злиття і поглинання банків. Експансія відбувається переважно у двох формах: відкриття нових банків (а в перспективі і дочірніх філій); купівля і розвиток місцевих банків, що здійснюється двома шляхами:

- а) купівля банку як «оболонки», що дає змогу іноземному банку уникати процедури реєстрації, яка необхідна під час використання інших форм входження на ринок;

- б) поглинання власного дочірнього банку, що вже здійснює діяльність в країні;

- уніфікація національних норм, положень, нормативних актів, системи банківського нагляду та створення єдиних правил ведення банківських операцій відповідно до міжнародних стандартів;

- головною тенденцією розвитку глобального банківського сектору є трансформування його балансу під впливом глобальної фінансової кризи на користь країн Азії та БРІКС (Бразилії, Росії, Індії, Китаю, ПАР), крім того, спостерігається стійка тенденція до зменшення позицій західних країн у світовому банківському секторі.

Глобалізацію банківської діяльності необхідно розглядати як уніфікацію банківських систем різних країн світу на основі імплементації міжнародних стандартів банківської діяльності з подальшим перетворенням на єдиний світовий банківський простір.

Основними суб'єктами глобалізаційних процесів є транснаціональні банки.

Транснаціональні банки – це найбільші фінансові установи, які сформувались на базі великих банків промислово розвинених країн, домінують на національних і міжнародних ринках позичкових капіталів, відіграють вагомий роль в економічному перерозподілі світових капіталів та кредитно-фінансових послуг.

ТНБ можна визначити не тільки як посередника на ринку позичкових капіталів, але і як основного учасника, а часто й ініціатора міждержавного руху фінансових потоків, що акумулюються в різних сегментах світового фінансового ринку і використаних ТНБ з метою збільшення прибутку, завоювання нових сфер вкладання капіталу і провідних позицій на глобальному фінансовому ринку.

Монополісти на національному ринку, ТНБ контролюють операції на світовому ринку позикових капіталів, валютні та фінансові зв'язки між державами й економічні процеси у країнах.

У процесі реалізації своїх міжнародних стратегій ТНБ орієнтуються на мережу закордонних підрозділів, які часто не є філіями, тобто структурними підрозділами материнського банку, а являють собою юридично відокремлені підрозділи зазвичай у формі дочірніх банків, що володіють певною самостійністю в ухваленні рішень.

ТНБ спираються на ринкове регулювання і систему корпоративного самоконтролю. І тільки у виняткових випадках, насамперед в умовах фінансової нестабільності та кризових явищ на національних ринках і в глобальному масштабі, ТНБ залучають державну підтримку з метою збереження бізнесу і підтримки фінансової стійкості.

Входження до міжнародних консорціумів, тобто об'єднання банків що є представниками різних країн для випуску і розміщення великих позик транснаціональних корпорацій (ТНК), урядів, міждержавних організацій та міжнародних кредитно-фінансових інститутів (МБРР і Європейського Союзу). До специфічних напрямків діяльності банківського консорціуму належать:

- організація міжнародних банківських синдикатів для надання більш великих або більш довгострокових кредитів;
- розміщення емісій корпоративних цінних паперів на міжнародних ринках, операції на ринку євровалют, організація злиття і поглинань міжнародних компаній.

Основною клієнтурою ТНБ на міжнародному ринку позикових капіталів є транснаціональні корпорації, іноземні уряди та міжнародні організації. Деякі банківські консорціуми працюють зараз як міжнародні інвестиційні банки, виконуючи проектне фінансування і надаючи послуги з консультування ТНК.

Основна частка банківських позик припадає на позичальників з країн Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Найбільші з них – корпорації США і Великобританії, що визначило валютну структуру позик: 76 % їх обсягу – в доларах США, 9 % – в англійських фунтах стерлінгів, 6 % – в японських ієнах.

З огляду на критерій диференціації банківських продуктів і послуг, структури операцій можна виділити чотири види міжнародних продуктивних стратегій, які реалізують ТНБ:

- універсальна банківська діяльність, коли ТНБ у країні присутності розвиває всі основні напрями фінансового бізнесу;
- багатопрофільна банківська діяльність, що передбачає здійснення на зарубіжному ринку тільки декількох видів бізнесу, наприклад, роз-

дрібного та корпоративного або корпоративного та інвестиційно-банківського;

- спеціалізований банкінг, коли підрозділи ТНБ у країні, що приймає займаються переважно якимось одним видом бізнесу, найчастіше обслуговуванням корпорацій, або інвестиційно-банківськими операціями;
- представницька діяльність, що не припускає наявності ТНБ в країні знаходження бізнесу на постійній основі.

Банківська система України поступово інтегрується у світовий банківський простір. Частка іноземного капіталу в банківській системі України значна, але спостерігається загальна тенденція поступового зменшення частки іноземного капіталу в банківській системі України.

Наявність іноземного банківського капіталу впливає як на кількісні, так і на якісні показники ринку, на процентні ставки, тарифи банків, на якість послуг, що надають банки, і на їх спектр. Іноземні банки привнесли на український ринок не тільки фінансові ресурси, а й нові банківські технології, високі стандарти обслуговування клієнтів і кращі приклади систем управління банками як фінансовими організаціями, самі поняття ризик-менеджменту, комплайнса, управління активами тощо. Це зробило сьогоденний банківський сектор дуже конкурентним і більш сильним, ніж всі інші сектори фінансового ринку країни.

Сильними сторонами банків з іноземним капіталом, що відрізняють їх від вітчизняних банків, можна назвати вагому фінансову підтримку потужними материнськими компаніями, прозорий капітал, наявність чіткої стратегії розвитку, сучасні банківські технології, високі стандарти обслуговування, організованість, прозорість діяльності, політична незаангажованість, багатий досвід і відмінна репутація в міжнародних фінансових колах.

Водночас серед негативних наслідків проникнення іноземного капіталу до національної банківської системи можна виділити таке:

- відведення капіталу у вигляді прибутку за межі держави;
- обмеження суверенітету в грошово-кредитній політиці і перспектив реалізації національних економічних пріоритетів;
- поступове витіснення з окремих сегментів ринку банківських послуг банків з національним капіталом;
- засилля в топ-менеджменті банків іноземних фахівців, які мають на меті корпоративні інтереси;
- вибіркове обслуговування високоприбуткових корпоративних клієнтів і незначна зацікавленість у роботі з невеликими компаніями.

Банки різних організаційно-правових форм створюються відповідно до Законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про господарські товариства», чинного законодавства України про кооперацію та нормативно-правових актів Національного банку України.

За формами власності банки поділяються на: державні, приватні та іноземні. Банки створюються у *формі публічного акціонерного товариства* або *кооперативного банку*.

Формування та збільшення статутного капіталу банку може здійснюватися виключно шляхом грошових внесків учасників.

Статутний капітал кооперативного банку поділяють на паї. Кожний учасник кооперативного банку незалежно від розміру своєї участі у капіталі банку має право одного голосу. Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляють між учасниками пропорційно розміру їхнього паю.

Якщо банк створюється у формі акціонерного товариства, то його акції пропонуються широкому колу інвесторів, здійснюється публічне розміщення акцій за умовою їх вільного подальшого обігу. Статутний капітал банку, створеного у формі публічного акціонерного товариства, поділяють на акції. Усі акції, випущені банком, мають бути іменними.

НБУ визначає вимоги до мінімального розміру статутного капіталу лише на момент створення банку, а надалі регламентує регулятивний капітал. Однак з огляду на те, що статутний капітал є частиною регулятивного та ще й може бути одним з найдешевших джерел фінансування діяльності банку, його акціонери (пайовики) можуть ухвалити рішення про збільшення розміру статутного капіталу.

Банк має право збільшувати статутний капітал після того, як усі учасники повністю виконали свої зобов'язання щодо оплати паїв або акцій і попередньо оголошений підписний капітал повністю оплачено.

Наявність збитків у банку не є перешкодою для оголошення підписки на акції або паї банку та збільшення статутного капіталу банку.

Статутний капітал банку може збільшуватися у два способи.

Усі рішення щодо збільшення статутного капіталу та розподілу чистого прибутку, отриманого банком за результатами звітного року, ухвалюють загальні збори акціонерів (учасників) банку. Саме до їхньої компетенції належить розподіл чистого прибутку не тільки між різноманітними фондами та резервами, передбаченими законодавством та статутом банку, а й між акціонерами (пайовиками) у вигляді дивідендів за акціями. Та частина, що залишилася, становить *нерозподілений прибуток* банку, її використовують для реінвестування в його діяльність. У цьому випадку відбувається обмін акцій старої номінальної вартості на акції нової номінальної вартості.

Рішення про зміну розміру статутного капіталу **державного банку** ухвалює Кабінет Міністрів України за умови отримання від НБУ позитивного висновку щодо такого наміру.

Взаємозв'язок між способами та джерелами збільшення статутного капіталу банку

Для цього в НБУ потрібно подати проект рішення Кабінету Міністрів України про зміну розміру статутного капіталу банку з обґрунтуванням цих змін та інформацію про прогнозний розмір статутного капіталу державного банку. Крім того, додатково повідомляють строки та джерела збільшення статутного капіталу, що підтверджуються, зокрема статтею витрат згідно із Законом про Державний бюджет України на відповідний рік. Рішення про надання висновку ухвалює Правління НБУ в місячний строк з дня отримання всіх потрібних для цього документів та зазначеної вище інформації.

Статутний капітал банку *зменшується* шляхом зменшення номінальної вартості акцій або шляхом анулювання раніше придбаних товариством акцій та зменшення їхньої загальної кількості.

Якщо Кабінет Міністрів України хоче *зменшити* розмір статутного капіталу державного банку, то НБУ може надати позитивний висновок, якщо це зменшення не призведе до порушення банком мінімального розміру статутного капіталу, значень економічних нормативів та не вплине негативно на діяльність банку загалом. Якщо ж розмір статутного капіталу державного банку за рішенням Кабінету Міністрів України *збільшується*, то додатково повідомляються строки та джерела його формування, що підтверджуються, зокрема статтею витрат згідно із Законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

У разі ухвалення рішення про *часткове або повне відчуження державою належних їй акцій* (паїв) державного банку такий банк втрачає статус державного. Власники акцій зобов'язані привести статут та діяльність банку у відповідність до вимог нормативно-правових актів Національного банку.

Для створення банку з **іноземним капіталом** його засновники зобов'язані отримати попередній дозвіл Національного банку. Після отримання попереднього дозволу на створення банку нерезиденти (учасники банку з іноземним капіталом) здійснюють грошові внески (оплату акцій) для формування або збільшення статутного капіталу повністю.

Рішення про реєстрацію змін до статуту банку з іноземним капіталом у зв'язку зі збільшенням статутного капіталу за рахунок коштів нерезидентів, а також у зв'язку зі збільшенням частки юридичних осіб-нерезидентів України та фізичних осіб – іноземців у статутному капіталі банку ухвалюється Комісією Національного банку.

Узагальнюючи наведене, можна визначити основні шляхи зміни статутного капіталу банку.

Шляхи зміни статутного капіталу банків

Акціонерний банк	Пайовий банк
Шляхи збільшення	
Випуск нових акцій	Додаткові внески учасників
Збільшення номінальної вартості акцій	
Обмін облігацій на акції	
Переведення субординованого боргу до розряду статутного капіталу	
Джерела збільшення	
Власні кошти акціонерів	Власні кошти засновників (учасників)
Дивіденди	
Шляхи зменшення	
Зменшення номінальної вартості акцій	Вихід учасника (повернення частки)
Зменшення кількості акцій шляхом викупу з метою анулювання	

Збільшення статутного капіталу банку здійснюється шляхом випуску нових акцій (паїв), збільшення номінальної вартості акцій (паїв) або обміну облігацій на них. В останньому випадку статутний капітал збільшується на загальну вартість облігацій, що обмінюються на акції (паї). Джерелами збільшення статутного капіталу є власні кошти учасників (акціонерів, засновників), які сформувалися переважно за рахунок накопичення ними прибутку, а також реінвестиції банківського прибутку (дивіденди).

Субординований капітал (subordinated capital) – субординований борг, що зараховується до капіталу банку.

Субординований борг – звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти (складові елементи капіталу), які відповідно до договору не

можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у разі банкрутства чи ліквідації банку повертаються інвестору після погашення претензій інших кредиторів. Сума субординованого боргу, що входить до капіталу банку, щорічно зменшується на 20 % її первинного розміру протягом п'яти років дії договору.

Кошти, залучені на умовах субординованого боргу, залучаються до капіталу банку після отримання дозволу Національного банку України.

Залучення коштів на умовах субординованого боргу з метою їх врахування до додаткового капіталу банку у вигляді позик, кредитів, депозитів юридичних осіб може здійснюватися як шляхом укладання прямих договорів між банком-боржником та інвестором, так і шляхом випуску банком-боржником облігацій.

Мінімальна сума залучених коштів на умовах субординованого боргу шляхом випуску облігацій становить 100 тис. грн.

У разі залучення коштів на умовах субординованого боргу від однієї особи в сумі більше 2 млн грн, укладається прямий договір.

Банки мають право залучати субординований борг від юридичних і фізичних осіб як резидентів, так і нерезидентів у грошовій формі та в банківських металах. Процентна ставка за субординованим боргом не може перевищувати протягом усього періоду дії угоди максимальної ставки залучення субординованих коштів, встановленої рішенням Правління Національного банку України з огляду на економічні умови на ринку банківських послуг. У разі залучення коштів на умовах субординованого боргу шляхом випуску облігацій процентна ставка залишається незмінною протягом усього періоду обігу облігацій.

Кошти, залучені на умовах субординованого боргу, не можуть бути заставою за кредитами та іншими операціями банку-боржника. Дострокове погашення субординованого боргу може відбуватися за ініціативою банку-боржника та за згодою інвестора за умови отримання дозволу Національного банку України на дострокове погашення субординованого боргу.

Термінологічний словник

Банківські ресурси – це сукупність коштів банку, що знаходяться в розпорядженні та використовуються для кредитних, інвестиційних й інших активних операцій.

Власні кошти банку – це кошти, внесені засновниками, а також отримані в результаті подальшої діяльності банку.

Депозит (вклад) – це грошові кошти у готівковій або безготівковій формі, у національній або іноземній валюті, передані до банку їх власником або третьою особою за рахунок і за дорученням власника для зберігання на визначених умовах.

Економічний капітал – це капітал, необхідний для адекватного покриття ризиків, що бере на себе конкретний банк.

Загальні резерви під певні ризики банку – це резерви, що створюються з чистого прибутку після оподаткування і призначаються для зниження негативних наслідків через неповернення кредитів, виникнення збитків від операцій з валютою та цінними паперами, що перебувають в розпорядженні банку.

Залучений капітал – це кошти, які банк залучає до депозитних рахунків клієнтів, отримує від комерційних банків, НБУ, інших кредитних установ та від випуску боргових зобов'язань банку.

Недепозитні залучені кошти – це кошти, які банк отримує у вигляді позики або шляхом продажу власних боргових зобов'язань на ринку.

Нерозподілений прибуток – резерв банку, що залишається після розподілу прибутку на сплату податків, формування резерву та виплату дивідендів власникам і призначається на капіталізацію, тобто на розширення банківського бізнесу.

Пасивні операції – операції, що забезпечують формування ресурсів комерційних банків.

Регулятивний капітал – складається з основного і додаткового капіталу, зваженого на ризики, що визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України.

Резервний фонд – це фонд, що створюється з чистого прибутку після оподаткування і призначається для відшкодування можливих збитків у процесі діяльності банку та забезпечення зобов'язань банку.

Ресурси – кошти, запаси, можливості, джерела чого-небудь.

Ресурси банку – це сукупність грошових коштів, що перебувають у розпорядженні банку і використовуються для забезпечення його діяльності.

Ресурсна база банку – це той сукупний капітал, що створюється в результаті проведення банком політики збільшення власного капіталу та залучених коштів і використовується для здійснення активних операцій з метою реалізації суспільних і власних інтересів.

Ресурсний потенціал банку – це сукупність усіх коштів, що перебувають у його безпосередньому розпорядженні, і коштів, які можуть бути потенційно залучені банком унаслідок проведення ефективної повномасштабної банківської діяльності, або накопичені чи втрачені в разі проведення активних операцій.

Спеціальні фонди (фонд основних коштів, фонд переоцінки основних засобів та інші) – фонди, які призначені для відшкодування збитків від активних операцій та для виробничого і соціального розвитку банку; їх формування здійснюється за рахунок прибутку.

Статутний капітал банку – сукупність власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників (учасників), які надаються ними в постійне розпорядження банку (в Україні передбачена виключно грошова форма внесків до статутного капіталу банків).

Субординований борг – це звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти (складові елементи капіталу), які відповідно до угоди не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у разі банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте банківські ресурси як економічну категорію.
2. Визначте основні класифікаційні ознаки банківських ресурсів.
3. Назвіть основні складові власних та залучених коштів банку.
4. На що повинен орієнтуватися банк у зв'язку з формуванням ресурсної бази?
5. Що являє собою власний капітал банку?
6. Які основні функції виконує капітал банку.
7. Як банк може використовувати власні і залучені кошти?
8. Поясніть механізм формування статутного капіталу для новостворюваного банку.
9. Охарактеризуйте структуру власного капіталу банку.
10. Визначте особливості формування та збільшення статутного капіталу банку за формами власності.
11. Назвіть шляхи зміни статутного капіталу банків.

ТЕМА 2_____

МЕХАНІЗМ ЗАЛУЧЕННЯ КОШТІВ У БАНКАХ

Мета: формування у студентів системи теоретичних знань щодо сутності банківського депозиту, особливостей відкриття, ведення, закриття поточних та вкладних рахунків юридичним та фізичним особам; набуття практичних навичок щодо здійснення депозитних операцій банку.

Методичні рекомендації

Більша частина ресурсів банку формується за рахунок залучених та позичених коштів, а не власних. Банки залучають вільні грошові кошти юридичних та фізичних осіб через виконання депозитних операцій, за допомогою яких використовують різні види банківських рахунків.

Подані у цій темі завдання допоможуть вивчити сутність депозитних операцій та порядок їх залучення, а також особливості відносин банків з клієнтами – фізичними особами.

Практичні завдання цієї теми студент зможе вирішити, розглянувши такі питання:

1. Банківські депозити юридичних та фізичних осіб. Механізм нарахування процентів за банківськими депозитами;

2. Відносини банку з клієнтами: право клієнта на інформацію, відповідальність банку за своїми зобов'язаннями, арешт, стягнення та зупинення операцій за банківськими рахунками. Банківська таємниця та конфіденційність інформації;

3. Правовий статус Фонду гарантування внесків фізичних осіб, керівні органи, функції та учасники Фонду. Джерела та порядок формування коштів Фонду. Гарантії Фонду та відшкодування коштів за внесками;

4. Процедури Фонду щодо виведення неплатоспроможних банків із ринку. Ліквідація банків.

Під час розгляду вищезазначених питань доцільно користуватися такими нормативними документами:

1. Закон України Про банки і банківську діяльність від 07.12.2000 № 2121 – III (зі змінами та доповненнями);

2. Закон України Про систему гарантування вкладів фізичних осіб від 23.02.2012 № 4452-VI (зі змінами та доповненнями);

3. Інструкція Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків в національній та іноземній валютах, затверджена постановою Правління НБУ від 12.11.2003 № 492 (зі змінами та доповненнями).

4. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, затверджене постановою Правління НБУ від 03.12.2003 № 516 (зі змінами та доповненнями).

Для успішного виконання практичних завдань студенту необхідно знати, що:

- згідно з Інструкцією Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків в національній та іноземній валютах, банки відкривають своїм клієнтам за договором банківського рахунку поточні рахунки, за договором банківського внеску – вкладні (депозитні) рахунки;

- вкладний (депозитний) рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей, що передаються клієнтом для керування на встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений процент (дохід) і підлягають поверненню клієнту відповідно до законодавства України та умов договору;

- договір банківського рахунку та договір банківського внеску укладаються в письмовій формі;

- клієнти можуть відкривати лише один поточний рахунок для формування статутного фонду (статутного або складеного капіталу, пайового або неподільного фонду) суб'єкта господарювання – юридичної особи (у національній та/або іноземній валюті) та один поточний рахунок (у національній та/або іноземній валюті) за кожною угодою сумісної (спільної) діяльності без створення юридичної особи;

- учасниками Фонду гарантування внесків фізичних осіб є банки і філії іноземних банків, що входять до Державного реєстру банків, який веде Національний банк України, та мають банківську ліцензію на право здійснення банківської діяльності.

Список рекомендованої літератури

1. Закон України Про банки і банківську діяльність від 07.12.2000 № 2121 – III (зі змінами та доповненнями) URL : <http://zakon.rada.gov.ua>

2. Закон України Про систему гарантування вкладів фізичних осіб від 23.02.2012 № 4452-VI // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4452-17> (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.

3. Інструкція Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків в національній та іноземній валютах, затверджена постановою Правління НБУ від 12.11.2003 № 492 (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.

4. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, затверджене

постановою Правління НБУ від 03.12.2003 № 516 (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.

5. Банківська діяльність в Україні: проблеми, перспективи розвитку, напрями вдосконалення: Наукова доповідь / за заг. ред. канд. екон. наук, доц. Б. І. Пшика. Київ : УБС НБУ, 2008. 119 с.

6. Банківські операції : підручник: затв. Мін. освіти та науки України / за ред. А. М. Мороза. 3-тє вид., виправ. і доп. Київ, КНЕУ. 2008. 354 с.

7. Васюренко О. В. Банківські операції : навч. посібник. 6-тє вид., виправ. і доп. Київ : Знання, 2008. 318 с.

8. Вовчак О. Д. Кредит і банківська діяльність: підруч. / О. Д. Вовчак, Н. М. Руцишин, Т. Я. Андрейків; М-во освіти і науки України. Київ : Знання, 2008. 564 с.

9. Косова Т. Д., Циганов О. Р. Банківські операції : навч. посібник / Донецький держ. ун-т управління. Донецьк : Норд-Прес; ДонДУУ, 2008. 350 с.

10. Котковський В. С., Неізнана О. В. Банківські операції : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2011. 498с.

11. Коцовська Р. Р. Операції кредитних спілок : навч. посіб. / Р. Р. Коцовська, Я. Грудзевич; Рек. МОН України. Київ : УБС НБУ, 2008. 311 с.

12. Михайловська І. М., Олійник А. В. Банківські операції. Кредитно-модульний курс : навчальний посібник. Львів : «Магнолія 2006», 2011. 646 с.

13. Управління діяльністю банку: методологія та практика : монографія / за заг. ред. акад. АЕН України, д-ра екон. наук, проф. О. В. Васюренка. Київ : УБС НБУ, 2008. 230 с.

14. Череп А.В. Банківські операції: навчальний посібник: Рек. МОН України / А. В. Череп, О. Ф. Андропова. Київ : Кондор, 2008. 410 с.

1. Банківські депозити юридичних та фізичних осіб.

Механізм нарахування процентів за банківськими депозитами

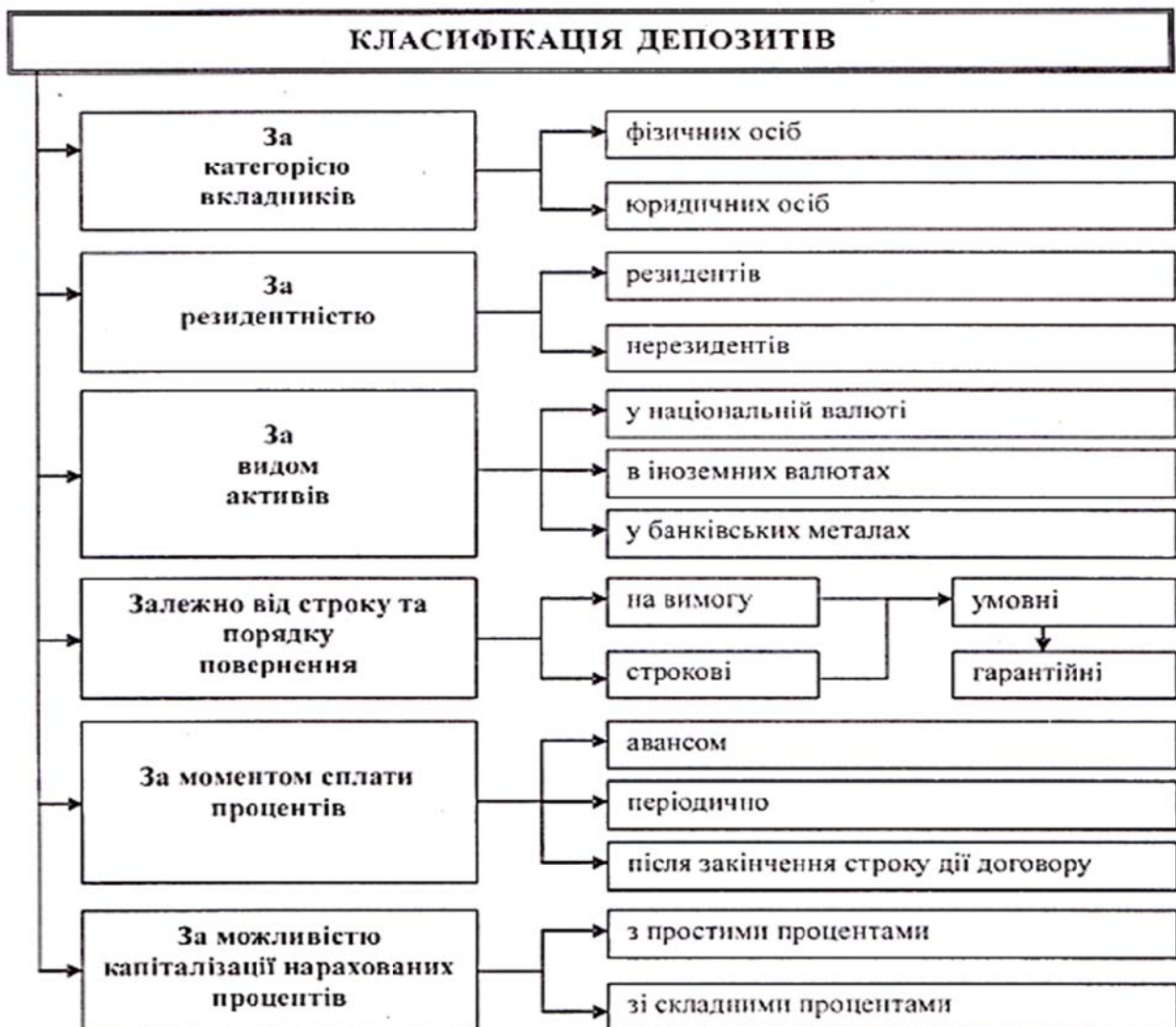
Більша частина ресурсів комерційного банку формується за рахунок залучених та позичених коштів, а не власних. Банки залучають вільні грошові кошти юридичних та фізичних осіб через виконання *депозитних операцій*, з допомогою яких використовують різні види банківських рахунків.

Депозит (вклад) – це грошові кошти в національній та іноземній валюті, передані їх власником або іншою особою за його дорученням у готівковій або безготівковій формі на рахунок власника для зберігання на певних умовах. Операції, пов'язані з залученням грошових коштів до внесків, називаються депозитними. *Метою проведення депозитних операцій* є: залучення коштів для подальшого розміщення до активних операцій та залучення коштів для поповнення ліквідності з метою розрахунків за зобов'язаннями.

Суб'єктами депозитних операцій є банки, які є як позичальниками, так і кредиторами – власниками коштів. Об'єктом депозитних операцій є кошти, що передані банкові на умовах, визначених двосторонньою угодою. До основних принципів організації депозитних операцій належить:

- депозитна організація, що здійснюється у такий спосіб, щоб сприяти отриманню банківського прибутку або створити умови для отримання прибутку в майбутньому;
- у процесі організації забезпечується різноманітність суб'єктів у депозитних операціях та поєднання різних форм депозитів;
- взаємозв'язок між кредитними та депозитними операціями за строками та сумами;
- строкові депозити, які сприятимуть підтримці ліквідності балансу;
- з метою забезпечення ліквідності діяльності банку щодо залучених коштів формуються обов'язкові резерви;
- розширення спектру банківських послуг, підвищення якості і культури обслуговування клієнтів.

Класифікація депозитів

Основні класифікаційні ознаки депозитів наведені на рис. 1. **За вкладами на вимогу** кошти або банківські метали мають бути видані або перераховані вкладникам за їхньою першою вимогою. Умовами *строкових вкладів* передбачено їх повернення після визначеного строку. *Умовними* є ті вклади, під час оформлення яких у договорі банківського внеску передбачені специфічні умови, після настання яких кошти чи банківські метали будуть повернені вкладникам. Такими умовами, наприклад, може бути досягнення дитиною повноліття чи закінчення навчального закладу. Крім того, виокремлюють такий вид умовного вкладу, як *гарантійний*. Умовою його повернення є виконання вкладником своїх зобов'язань перед банком, наприклад, за отриманим кредитом. У цьому випадку внесок є додатковим забезпеченням за такою кредитною угодою. Якщо строки зберігання умовних депозитів визначено договором, то їх обліковують як строкові. Якщо ж такі строки не визначено, то вклади обліковують як вклади на вимогу.

Залучення банком внесків юридичних і фізичних осіб *підтверджують*:

- договором банківського рахунку (якщо вкладникові відкривається поточний рахунок, призначений, зокрема, для повернення коштів за вкладом чи виплати нарахованих процентів);

- договором банківського вкладу з видачею ощадної книжки;

- договором банківського вкладу з видачею ощадного (депозитного) сертифіката;

- договором банківського вкладу з видачею іншого документа, що підтверджує внесення грошової суми або банківських металів і відповідає вимогам, установленим законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності (банківськими правилами) та звичаями ділового обігу.

Залучення депозитів (вкладів) юридичних та фізичних осіб оформлюється банком шляхом відкриття строкового депозитного рахунку з укладанням договору банківського вкладу (видачею ощадної книжки) або видачі ощадного (депозитного) сертифіката. За договором банківського вкладу банк, що узяв кошти від вкладника, зобов'язується виплатити вкладникові суму депозиту та нараховані відсотки на умовах та у порядку, що передбачені договором.

Дотримання письмової форми договору є обов'язковою умовою взаємовідносин між банком і вкладником. За *договором банківського вкладу* одна сторона (банк), що взяла від іншої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові цю суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, установленому договором. У такому *договорі, зокрема, зазначають*:

- вид банківського вкладу;

- суму, що вносять або перераховують на депозитний рахунок;

- строк зберігання коштів (за строковим вкладом);
- розмір і порядок сплати процентів або доходу в іншій формі, умови перегляду їх розміру, відповідальність сторін;
- умови дострокового розірвання договору;
- інші умови за погодженням сторін.

Договір, укладений з фізичною особою, скріплюється печаткою банку, а договір, укладений з юридичною особою, скріплюється печатками сторін. Депозитний договір оформлюється в двох примірниках. Співробітник банку реєструє договір у книзі реєстрації, фіксує дату, номер договору і номер депозитного рахунку. Договір укладається з обох сторін і скріплюється печатками. Після повного оформлення договору один примірник видається клієнту.

Етапи та механізм здійснення депозитних операцій в загальному випадку показано на рисунку.

Технологія проведення депозитних операцій банку

Проведення розрахункових операцій за вкладними (депозитними) рахунками юридичної особи забороняється крім операцій, пов'язаних з реалізацією майнових прав на суму вкладу (депозиту) відповідно до укладених договорів застави та законодавства України.

Відсотки на вклад нараховуються від дня, наступного за днем надходження до банку грошових коштів або банківських металів, до дня, що передує поверненню грошових коштів або банківських металів вкладнику або їх списанню з вкладного рахунку вкладника. Таке нарахування здійснюють щомісячно відповідно до облікової політики банку. Суму нарахованих відсотків за вкладом можна визначити за формулою:

$$П = \frac{Д \times i \times М}{100 \times Р},$$

де П – сума нарахованих процентів;

Д – розмір депозиту;

i – річна процентна ставка;

М – кількість днів у місяцях;

Р – кількість днів у році.

Є три **способи визначення** кількості днів у місяцях і в році:

1) факт/факт – для розрахунку беруть фактичну кількість днів у місяцях, протягом яких вклад перебуває в банку, і у відповідному році (англійський метод);

2) факт/360 – для розрахунку беруть фактичну кількість днів у місяцях, протягом яких вклад перебуває в банку, й умовну (360 днів) – у році (французький метод);

3) 30/360 – для розрахунку беруть умовну кількість днів у місяцях, протягом яких вклад перебуває в банку (у кожному місяці 30 днів), і умовну – в році (німецька методика).

Банківська установа може нараховувати на вклад прості і складні відсотки. У першому випадку проценти щомісячно нараховують на первинну суму, що була долучена до вкладу. Процедура нарахування складних відсотків передбачає, що нараховані в попередньому періоді відсотки додають до первинної суми вкладу, і нове нарахування здійснюють вже від більшої суми. Проценти можуть сплачуватися авансом, періодично (щомісячно, щоквартально, за підсумками року) та після закінчення строку депозиту.

Депозитна політика – це комплекс заходів банку із формування портфеля депозитних послуг, різноманітних форм і методів здійснення цих методів, визначення його конкурентних позицій на цьому сегменті ринку та забезпечення стійкості та надійності ресурсної бази. *Метою депозитної політики* є досягнення максимального прибутку.

Загальними критеріями оптимізації депозитної політики є:

- зв'язок депозитних, кредитних та інших операцій банку між собою для підтримки стабільності, надійності та фінансової стійкості банку;
- диверсифікація ресурсів банку з метою мінімізації ризику;
- сегментування депозитного портфеля (за клієнтами, послугами, ринками);

- диверсифікований підхід до різних груп клієнтів;
- конкурентоздатність банківської депозитної продукції.

З метою ефективного здійснення депозитної політики банки розробляють відповідний меморандум. Єдиної схеми меморандуму депозитної політики не існує. Цей документ конфіденційний і щорічно затверджується радою банку.

Призначення меморандуму депозитної політики полягає у визначенні граничних розмірів депозитної бази, її місця в ресурсному потенціалі банку та засобах його реалізації. Меморандум закріплює напрямки депозитної політики з огляду на цілі, завдання банку, що визначені у його статусі: отримання максимального прибутку зі збереженням банківської ліквідності.

До попереджувальних кроків для розробки меморандуму депозитної політики банку входять:

- проведення маркетингових досліджень ринку депозитних послуг та оцінка впливу політики Національного банку України на його стан і тенденції розвитку;
- аналіз продуктової, цінової, збутової та комунікаційної політики банків конкурентів на депозитному ринку;
- здійснення SWOT-аналізу депозитної діяльності банку.

Водночас необхідно також урахувати вплив таких зовнішніх факторів, як економічна ситуація в країні, стан ринку кредитних ресурсів, інвестиційна привабливість інших секторів економіки, структура доходів та витрат населення тощо.

Меморандум депозитної політики складається з урахуванням **таких принципів, як:**

- максимізація прибутку;
- забезпечення стійкості ресурсної бази та рівня ліквідності;
- гнучкість асортиментної і цінової політики та пристосування окремих параметрів збуту до вимог клієнтів.

У процесі підготовки меморандуму можна виділити чотири основні етапи.

1. Визначення позиції банку на депозитному ринку. Визначення позиції банку в залученні депозитів можливе шляхом структурного, операційного та фактичного аналізу. Ця процедура має бути обов'язковою під час розробки меморандуму депозитної політики банку. Для успішної реалізації цього етапу необхідно розробити положення про маркетинговий звіт, збереженням чітко встановлювало формати подання до служби маркетингу про депозитний рахунок.

2. Формування мети і завдань депозитної політики. Мета депозитної політики єдина для всіх банків – це досягнення максимального прибутку зі всебічним задоволенням потреб клієнтів у депозитних послугах. Для

досягнення такої мети банками можуть бути сформульовані різні завдання.

3. Розробка моделі поведінки банку на депозитному ринку. Одним з елементів такої моделі є визначення питомої ваги і структури цього джерела в ресурсному потенціалі банку. Збільшення довгострокових операцій інвестиційного характеру можливе тільки за умови залучення стабільних ресурсів на тривалий час.

4. Підготовка програми розвитку банку. За своїм змістом розробка програми розвитку – це комплекс дій із досягнення бажаної позиції банку на депозитному ринку та встановленої частки депозитів у залучених ресурсах. Отже, *меморандум депозитної політики* – це визначення стратегії банку щодо цільових ринків та клієнтів, обсягів, структури депозитів фізичних осіб, методів і пріоритетів депозитної діяльності.

Депозитна політика є важливою складовою стратегії банку в управлінні активами та пасивами, оскільки сприяє формуванню коштів для проведення активних операцій з метою отримання прибутку. Тому можна стверджувати, що банківський прибуток починає формуватися на етапі реалізації депозитної політики комерційного банку. Досягнення мети отримання максимального прибутку залежить від обсягу та ціни залучення різноманітних видів депозитів від усіх категорій клієнтів.

Важливим чинником успішності депозитної політики банку вважають *процентну політику*, оскільки отримання прибутків від вкладених коштів є для клієнтів суттєвим стимулом з активізації внесків. **Об'єктами цінової політики у сфері депозитної діяльності** є:

- розміри процентних ставок;
- умови нарахування і сплати процентів;
- мінімальна сума відкриття депозитного рахунку;
- можливості встановлення індивідуальних процентних ставок для окремих категорій клієнтів.

Депозитна ставка є компенсацією власникові тимчасово вільних грошових коштів за їх використання протягом обумовленого часу. Але банки не зацікавлені у занадто високому рівні процентної ставки. Водночас, вони змушені підтримувати такий її рівень, що був би привабливим для клієнтів. Ціноутворення за депозитними зобов'язаннями банків базується на аналізі співвідношення між депозитною ставкою, що відображає ринкову вартість залучених коштів, та витратами банку, пов'язаними з обслуговуванням кожного виду депозитного рахунку.

Від цінових параметрів депозитів конкурентне середовище потребує такої самої гнучкості, як і від асортименту послуг, тобто ціни на депозитні продукти мають постійно реагувати на ринкові зміни. Розроблений із максимальним урахуванням ринкових вимог депозитний продукт не може

бути реалізований сам по собі. Для цього необхідно розробити зважену збутову політику, що б передбачила можливості комплексного обслуговування клієнтури, пакетування банківських продуктів, спільний збут тощо.

Отже, пошук оптимального рівня депозитної ставки – складне завдання, яке повинен вирішувати менеджмент кожного банку самостійно залежно від ринкової ситуації, власних потреб та можливостей. Занадто низький рівень процентної ставки призводить до відпливу депозитів з банку, зменшення обсягів кредитних ресурсів, а тому звужує можливості проведення активних операцій та отримання доходів. Завищення депозитної ставки тягне за собою зростання процентних виплат за рахунками клієнтів і за браком високоефективних напрямів розміщення ресурсів приводить до зменшення маржі або навіть завдає збитків.

Останнім часом поширюється практика роботи вітчизняних банків з депозитними сертифікатами.

Ощадний (депозитний) сертифікат – цінний папір, що підтверджує суму внеску, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на отримання після встановленого строку суми внеску та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, що його видав. Ощадні сертифікати розміщують на певний строк під проценти, передбачені умовами їхнього розміщення. Депозитні сертифікати надаються юридичним, а ощадні – фізичним особам.

Емітентами ощадних (депозитних) сертифікатів можуть бути *лише банки – юридичні особи*. Рішення про випуск таких цінних паперів ухвалює правління (рада директорів) банку, затверджуючи відповідним внутрішньобанківським нормативним документом умови їхнього розміщення.

Ощадні сертифікати можуть бути іменними або на пред'явника. *Іменні сертифікати* розміщуються у бездокументній формі, а *на пред'явника* – у документарній. Ощадними сертифікатами на пред'явника, номінованими як у національній, так і в іноземній валюті, оформлюють лише внески на строк більше, ніж 30 днів. Відступлення такого сертифіката здійснюють шляхом укладення договору між особою, що відступає від права за сертифікатом, та особою, що набуває цих прав.

Ощадні сертифікати можуть бути купонними або безкупонними. *Купонний сертифікат* має окремі купони, на кожному з яких зазначено строк здійснення виплати нарахованих відсотків. У разі настання цього строку у банку відривають купон і виплачують власнику сертифіката отриманий дохід. *Безкупонний ощадний сертифікат* не має окремих відривних купонів, а відсотки за ним сплачують разом з поверненням суми внеску.

Депозитні сертифікати можуть бути номіновані як у національній, так і в іноземних валютах. Розміщуючи такі цінні папери, банки зобов'язані залучати лише ту валюту, в якій номіновані ощадні сертифікати. Випуск та

розміщення банками ощадних сертифікатів, номінованих у банківських металах, не дозволяється. В ощадному сертифікаті у документарній формі зазначають вид цінного паперу, найменування і розміщення банку, що його випустив, серію і номер сертифіката, дату випуску, суму депозиту, процентну ставку, строк отримання внеску, підпис керівника банку або іншої уповноваженої особи, засвідчений печаткою банку.

Виготовлення ощадних сертифікатів здійснюють відповідно до вимог законодавства України. Бланк заповнюють за допомогою відповідних технічних засобів або від руки – чорнилом чи кульковою ручкою.

Бланки сертифікатів мають містити такі *обов'язкові реквізити*:

- назву «ощадний (депозитний сертифікат)»;
- порядковий номер сертифіката та його серію (якщо випуск є серійним);
- дату внесення депозиту;
- розмір депозиту, що оформлений сертифікатом (літерами та цифрами);
- зобов'язання банку повернути суму, внесену на депозит;
- дату вимоги вкладником суми за сертифікатом;
- відсоткову ставку за користування депозитом;
- умови сплати відсоткової ставки – у разі вимоги вкладника про повернення вкладу до обумовленого строку;
- назву та адресу банку-емітента, а для іменного сертифіката – назву (ім'я) вкладника;
- місце для підпису особи, яка уповноважена банком підписувати зобов'язання, та місце для печатки банку.

Жодні виправлення під час заповнення сертифіката не допускаються. Якщо під час заповнення бланка сертифіката допущено помилки, то його вважають зіпсованим, і він підлягає знищенню. Суму вкладу зазначають словами і пишуть з великої літери на початку рядка. Назву валюти, у якій номінований ощадний сертифікат, у відповідному відмінку пишуть після зазначеної словами суми. У разі виникнення розбіжностей між сумами, зазначеними словами та цифрами, дійсною вважають ту суму, що зазначена словами.

Розміщення та сплату ощадних сертифікатів здійснює лише банк-емітент. **Випуск та розміщення банками ощадних (депозитних) сертифікатів, номінованих у банківських металах, не дозволяється.**

Ощадний сертифікат, що виписаний на користь юридичної особи, отримує в банку керівник підприємства або уповноважена на це особа. Сертифікат, виписаний на користь фізичної особи, отримує особа, яка внесла грошові кошти на внесок, або її довірена особа.

Розрахунки за придбані ощадні сертифікати та сплату коштів за ними для юридичних осіб здійснюють лише в безготівковій формі, а для фізичних – як у готівковій, так і в безготівковій формі. За умови настання строку вимоги вкладу банк здійснює платіж після пред’явлення ощадного сертифіката. До сплати приймають тільки оригінали ощадних сертифікатів. При цьому банк перевіряє справжність депозитного сертифіката та здійснює його сплату шляхом написання слова «Погашено» у правому верхньому куті.

Сплату депозитних сертифікатів, які номіновані в національній валюті, та виплату процентів за ними банки здійснюють лише в національній валюті. Сплату ощадних сертифікатів, які номіновані в іноземній валюті, та виплату процентів за ними банки здійснюють в іноземній валюті, а за письмовою заявою вкладника або особи, уповноваженої на здійснення цієї операції, – у національній валюті за курсом НБУ на дату закінчення строку, що зазначено в ощадному сертифікаті, або на дату дострокового викупу сертифіката.

За умови дострокового подання ощадного сертифіката до сплати банк сплачує власнику сертифіката суму вкладу та відсотки, які виплачують у розмірі як за депозитом на вимогу, якщо умовами сертифіката не встановлено інший розмір відсотків. У разі дострокового пред’явлення ощадного сертифіката на пред’явника, номінованого як у національній, так і в іноземних валютах, до сплати кошти зараховуються банком на поточний рахунок вкладника, відкритий у цьому банку, і можуть бути видані або перераховані за розпорядженням вкладника на інший рахунок, не раніше, ніж через п’ять робочих днів після їх зарахування.

Якщо строк отримання вкладу за депозитним сертифікатом прострочений, то його вважають документом на вимогу, за яким на банк покладається зобов’язання сплатити зазначену в ньому суму внеску та відсотків за ним у разі пред’явлення цінного папера.

Бланки ощадних сертифікатів зберігають у грошових сховищах або у вогнетривких шафах. Корінці сертифікатів після відображення вкладних (депозитних) операцій за балансовими рахунками розміщуються в окремих теках та зберігаються в грошових сховищах. Реєстраційні журнали (за умови ведення їх в документарній формі) та інформація на паперових носіях щодо розміщення іменних ощадних (депозитних) сертифікатів, що виписана з реєстраційного журналу, який ведеться в електронній формі, також зберігаються в грошових сховищах. Банки мають забезпечити ведення **журналу обліку** виданих бланків з такими основними реквізитами:

- кількість бланків сертифікатів, що надійшли з друку;
- дата видачі бланків ощадних сертифікатів вкладникам;
- кількість ощадних сертифікатів, виданих вкладникам (з переліком від номера до номера включно);

- дата сплати ощадних сертифікатів;
- кількість зіпсованих бланків сертифікатів (із зазначенням номерів);
- залишок бланків сертифікатів на звітну дату з обов'язковою перевіркою їх наявності в касі.

За своїми коштами на вкладних та поточних рахунках фізична особа може зробити відповідне розпорядження банку щодо коштів, які їй належать, на випадок своєї смерті.

Якщо розпорядження складають у формі окремого документа, то на ньому має бути зазначена дата його складання. Цей документ засвідчують підписом уповноваженого працівника банку і зберігають у справі з юридичного оформлення рахунку.

Дія розпорядження може бути повністю або частково скасована заповітом, складеним після того, як було зроблене розпорядження банку, якщо в заповіті змінено особу, до якої має перейти право на кошти фізичної особи – вкладника, або якщо заповіт стосується всього майна спадкодавця. Незалежно від того, чи здійснюється успадкування вкладу згідно із законом, заповітом або розпорядженням, банк здійснює виплату вкладу (частини вкладу) спадкоємцю власника рахунку на підставі відповідного свідоцтва про право на спадщину або дозволу нотаріуса на отримання спадкоємцем частини внеску спадкодавця, або за рішенням суду.

Сертифікати *мають суттєву перевагу* над строковими внесками, оформленими депозитними договорами. Завдяки вторинному ринку цінних паперів сертифікат може бути достроково проданий власником іншій особі з отриманням деякого прибутку за час зберігання і без зміни при цьому обсягів ресурсів банку, тоді як дострокове вилучення вкладником строкового внеску означає для нього втрату прибутку, а для банку – втрату частини ресурсів.

2. Відносини банку з клієнтами: право клієнта на інформацію, відповідальність банку за своїми зобов'язаннями, арешт, стягнення та зупинення операцій за банківськими рахунками.

Банківська таємниця та конфіденційність інформації

Банківською таємницею згідно з частиною першою статті 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність» є інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, що стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам під час надання послуг банку.

Банківською таємницею, зокрема, є:

1) відомості про банківські рахунки клієнтів, зокрема кореспондентські рахунки банків у Національному банку України;

- 2) операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди;
- 3) фінансово-економічний стан клієнтів;
- 4) системи охорони банку та клієнтів;
- 5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи – клієнта, її керівників, напрями діяльності;
- 6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;
- 7) інформація щодо звітності за окремим банком, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;
- 8) коди, що використовуються банками для захисту інформації;
- 9) інформація про фізичну особу, що має намір укласти договір про споживчий кредит, отримана під час оцінки її кредитоспроможності.

Інформація про банки чи клієнтів, що збирається під час проведення банківського нагляду, становить банківську таємницю.

Інформація про банки чи клієнтів, що отримана Національним банком України відповідно до міжнародного договору або за принципом взаємності від органу банківського нагляду іншої держави для використання з метою банківського нагляду або запобігання легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, чи фінансуванню тероризму, становить банківську таємницю.

Правова охорона прав власника банківської таємниці починається з моменту укладання в письмовій формі договору між клієнтом – з одного боку, та банківською установою – з іншого.

3. Банки зобов'язані забезпечити збереження банківської таємниці шляхом:

- 1) обмеження кола осіб, які мають доступ до інформації, що становить банківську таємницю;
- 2) організації спеціального діловодства з документами, що містять банківську таємницю;
- 3) застосування технічних засобів для запобігання несанкціонованому доступу до електронних та інших носіїв інформації;
- 4) застосування застережень щодо збереження банківської таємниці та відповідальності за її розголошення у договорах і угодах між банком і клієнтом.

Службовці банку, обіймаючи посаду, підписують зобов'язання щодо збереження банківської таємниці. Керівники та службовці банків зобов'язані не розголошувати та не використовувати з вигодою для себе чи для третіх осіб конфіденційну інформацію, що стала відома їм під час виконання своїх службових обов'язків.

Відповідно до частини третьої статті 61 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк має право надавати інформацію, що містить банківську таємницю, приватним особам та організаціям для забезпечення виконання ними своїх функцій або надання послуг банку відповідно до укладених між такими особами (організаціями) та банком договорів, зокрема про відступлення права вимоги, до клієнта, за умов, що передбачені договорами функції та/або послуги що стосуються діяльності банку, яку він здійснює відповідно до статті 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

4. Правовий статус Фонду гарантування внесків фізичних осіб, керівні органи, функції та учасники Фонду

Аналіз чинного законодавства України в сфері фінансових послуг дає можливість погодитися з тим, що вимоги фінансової стабільності та ліцензійні вимоги – це комплекс публічних вимог до фінансових організацій, виконання яких забезпечує державний нагляд.

Для банків, наприклад, встановлено мінімальний розмір статутного капіталу, хоча для фінансової їх стабільності має значення і індивідуальна оцінка тих ризиків, які банки можуть понести, у зв'язку з чим вони повинні формувати різні резерви. Однак питання фінансової стабільності актуальне не тільки для банків як учасників ринку фінансових послуг, а й для споживачів банківських послуг, оскільки без залучення до фінансової системи грошей приватних осіб ця система не буде працювати. У зв'язку з цим актуальною є проблема функціонування гарантійних (компенсаційних) схем в Україні, які забезпечують споживачів фінансових послуг мірами захисту, створюючи умови для зниження ризиків вкладень фізичними особами, які довірили свої гроші фінансовим установам, на випадок їх неспроможності.

Законом України Про систему гарантування вкладів фізичних осіб встановлюються правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, повноваження Фонду гарантування внесків фізичних осіб (далі – Фонд), порядок виплати ним відшкодування за вкладами, а також регулюються відносини між Фондом, банками, НБУ, визначаються повноваження та функції Фонду щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків.

За цим Законом вкладником вважається фізична особа (крім фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності), яка уклала або на користь якої укладено договір банківського вкладу (депозиту), банківського рахунку або яка є власником іменного депозитного сертифіката.

Фонд є юридичною особою публічного права, має самостійний баланс, поточний та інші рахунки в НБУ, але не має на меті отримання

прибутку. Органи державної влади та НБУ не мають права втручатися в діяльність Фонду щодо реалізації законодавчо закріплених за ним функцій і повноважень.

Водночас Фонд підзвітний Кабінету Міністрів України і НБУ. Учасниками Фонду є банки, причому їх участь у Фонді є обов'язковою. Банк набуває статусу учасника Фонду в день отримання ним банківської ліцензії і зобов'язаний сплачувати до Фонду відповідні збори. Фонд має право безкоштовно отримувати від банку інформацію про його діяльність, Банк зобов'язаний надавати Фонду на його вимогу або відповідно до вимог законодавства документи та іншу інформацію, необхідні для виконання Фондом функцій, передбачених Законом.

Фонд є установою, що виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку одним із таких способів: ліквідація банку з відшкодуванням з боку Фонду коштів за вкладами фізичних осіб; ліквідація банку з відчуженням у процесі ліквідації всіх або частини його активів і зобов'язань на користь приймаючого банку; відчуження всіх або частини активів і зобов'язань неплатоспроможного банку на користь приймаючого банку з відкликанням банківської ліцензії неплатоспроможного банку та подальшою його ліквідацією; створення та продаж інвестору перехідного банку з передачею йому активів і зобов'язань неплатоспроможного банку і подальшою ліквідацією неплатоспроможного банку; продаж неплатоспроможного банку інвестору, тобто особі, яка виявила намір і надала Фонду письмове зобов'язання про придбання акцій (паїв) неплатоспроможного банку або перехідного банку у процесі виведення неплатоспроможного банку з ринку.

Керівними органами Фонду є адміністративна рада та виконавча дирекція.

Фонд має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває у його господарському розпорядженні. **Фонд** – суб'єкт управління майном, самостійно володіє, користується і розпоряджається належним майном, вчиняючи стосовно нього будь-які дії, що не суперечать законодавству та меті його діяльності.

Основна функція Фонду – забезпечення функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку. З метою досягнення цього Фонд здійснює такі функції:

- веде реєстр учасників Фонду;
- акумулює кошти, отримані з різних джерел;
- здійснює контроль за повнотою і своєчасністю перерахування зборів кожним учасником Фонду;
- інвестує кошти Фонду в державні цінні папери України;

- здійснює випуск облігацій у порядку та за напрямками розміщення, визначеними цим Законом, і видачу фінансових векселів у випадках, передбачених законом про Державний бюджет України на відповідний рік;
- здійснює заходи щодо організації виплат відшкодувань за вкладками в разі ухвалення рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку;
- здійснює регулювання участі банків у системі гарантування вкладів фізичних осіб;
- бере участь в інспекційних перевірках проблемних банків за пропозицією НБУ;
- застосовує до банків та їх керівників відповідно фінансові санкції і накладає адміністративні штрафи;
- здійснює процедуру виведення неплатоспроможних банків з ринку, зокрема шляхом здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банків;
- організовує відчуження активів і зобов'язань неплатоспроможного банку, продаж неплатоспроможного банку або створення та продаж перехідного банку;
- здійснює перевірки банків відповідно до цього Закону;
- надає фінансову підтримку банку відповідно до цього Закону;
- здійснює аналіз фінансового стану банків з метою виявлення ризиків у їхній діяльності та прогнозування потенційних витрат Фонду на виведення неплатоспроможних банків з ринку та відшкодування коштів вкладникам;
- надає цільову позику банку для виплат вкладникам банку, а також фінансування витрат для оплати роботи, що здійснюються протягом дії тимчасової адміністрації;
- здійснює заходи щодо інформування громадськості про функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, захисту прав та охоронюваних законом інтересів вкладників, підвищення рівня фінансової грамотності населення відповідно до цього Закону;
- вивчає та аналізує тенденції розвитку ринку ресурсів, залучених від вкладників учасниками Фонду, а також здійснює інші функції в межах своїх повноважень, визначених цим Законом, іншими актами законодавства.

Проте Фонд створює лише умови для зниження ризиків, але уникнути їх в повному обсязі клієнти банку не можуть. Так, відповідно до частини п'ятої статті 36 Закону під час запровадження тимчасової адміністрації не здійснюється: задоволення вимог вкладників та інших кредиторів банку; зарахування зустрічних вимог, зокрема зустрічних однорідних вимог, припинення зобов'язань за домовленістю (згодою) сторін (зокрема шляхом договірною списання), поєднанням боржника і креди-

тора в одній особі; нарахування відсотків за зобов'язаннями банку перед вкладниками та кредиторами.

З огляду на положення ЦК України, Закону України Про систему гарантування вкладів фізичних осіб і Закону України Про банки і банківську діяльність прийшов до висновку, що відмова в задоволенні вимог вкладників та інших кредиторів банку, зокрема вимог клієнта банку про зобов'язання банку виконати доручення щодо переказу коштів з рахунку клієнта, відкритого у банку, на інший рахунок, відкритий у цьому банку (або відкритий у іншому банку) – це зобов'язальні правовідносини, які склалися на підставі договору банківського рахунку і мають майново-грошовий характер. Отже, у цьому разі клієнт банку є кредитором за майною вимогою про розпорядження належними йому коштами, і задоволення зазначених вимог здійснюється лише у межах процедури ліквідації банку.

Термінологічний словник

Активні депозити – розміщення банківських коштів на склади в інших банках.

Банківський рахунок – спосіб зберігання коштів у банках і здійснення грошових операцій через банки.

Безкупонний ощадний (депозитний сертифікат) – це сертифікат, що не має окремих відривних купонів, відсоток сплачуються разом із поверненням суми вкладу (депозиту).

Вкладник – юридична чи фізична особа, яка здійснила розміщення готівкових (безготівкових) грошових коштів або банківських металів на рахунок у банку чи придбала ощадний (депозитний) сертифікат банку на договірних умовах.

Вкладний (депозитний) рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей, що передаються клієнтом в управління на встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений відсоток (дохід) і підлягають поверненню клієнту відповідно до законодавства України та умов договору.

Депозит (вклад) – це кошти, які внесені в банк клієнтами, зберігаються на їх рахунках і використовуються згідно з укладеною угодою та банківським законодавством.

Депозити до запитання – це кошти, залучені на депозит без визначеного терміну виплати, зокрема кошти на поточних, кореспондентських та бюджетних рахунках.

Депозити на строк – це кошти, що зберігаються на окремих депозитних рахунках у банку протягом терміну, що визначається в депозитній угоді.

Депозитна операція – вкладна (депозитна) операція – операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників до їх рахунків в банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами.

Депозитна політика – це комплекс заходів банку із формування *портфеля депозитних послуг, різноманітних форм і методів здійснення цих методів*, визначення його конкурентних позицій на цьому сегменті ринку та забезпечення стійкості та надійності ресурсної бази.

Депозитний сертифікат – це письмове свідоцтво банку про внесення юридичною особою грошових коштів на депозит.

Капіталізація відсотків – це процес накопичення депозиту за рахунок відсотків за депозитом. Подальше нарахування здійснюється на суму депозиту з урахуванням відсотків.

Купонний депозитний (ощадний) сертифікат – це ощадний сертифікат, що має окремі купони, на кожному з яких зазначено строк здійснення виплати процентної плати.

Недоступність вкладів – неможливість отримання вкладу вкладником відповідно до умов договору, що настає з дня призначення вкладів фізичних осіб.

Номінал депозиту – сума грошових коштів, на яку укладено депозитну угоду.

Ощадний (депозитний) сертифікат – цінний папір, що підтверджує суму внеску, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на отримання після встановленого строку суми внеску та відсотків, встановлених сертифікатом, у банку, що його видав.

Пасивні депозити – це кошти, залучені банком.

Поточний рахунок – рахунок, що банк відкриває клієнту на договірних засадах для зберігання грошей і виконання розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов укладеного договору банківського рахунка та вимог законодавства України.

Страхування (гарантування) вкладів – комплекс заходів держави та центрального банку, спрямований на підтримку стійкості банківської системи. У середині самої банківської системи склалися певні форми солідарності банків, для яких стійкість всієї системи є важливою умовою їх нормальної діяльності. Тому в деяких випадках банки самі організують страхування.

Суб'єкти вкладних (депозитних) операцій – банки і власники грошових коштів або банківських металів.

Питання для самоконтролю

1. Які операції називаються пасивними?
2. Охарактеризуйте класифікацію депозитів.
3. Чим вигідні строкові депозити банкові, клієнтові?
4. Як ви розумієте поняття: ощадні депозити?
5. Чим відрізняються строкові депозити від депозитів до запитання?
6. Яких основних правил треба дотримуватися банкам під час проведення депозитних операцій?
7. Чим відрізняються залучені і позичені кошти банку?
8. Які документи необхідні для відкриття поточних та депозитних рахунків юридичним (фізичним) особам?
9. Визначте принципи та етапи підготовки меморандуму.
10. Поясніть механізм здійснення депозитних операцій банку.
11. Роз'ясніть обов'язки та права вкладників.
12. Хто може виступати учасниками Фонду гарантування внесків фізичних осіб?
13. Які фактори впливають на формування оптимального рівня депозитної ставки?
14. Поясніть систему відшкодування коштів за вкладами фізичних осіб Фонду гарантування внесків фізичних осіб.

ТЕМА 3 _____

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

Мета: формування у студентів системи теоретичних знань щодо економічної сутності касових операцій банку, правових основ їх здійснення та набуття практичного досвіду щодо оформлення та перевірки касових документів.

Методичні рекомендації

Вивчення теми доцільно розпочати з блоку питань, які дають змогу сформуванню у студентів бачення щодо сутності касових операцій. Касові операції – це операції банку, пов’язані з обслуговуванням готівкового обігу. Слід зазначити, що касові операції є базовими, комісійно-посередницькими банківськими операціями. Банк може здійснювати ці операції тільки після отримання банківської ліцензії НБУ.

Банк, виконуючи свої зобов’язання перед клієнтом, має своєчасно і в повному обсязі задовольняти потреби суб’єктів підприємництва та фізичних осіб в готівкових коштах. Слід звернути увагу, що з метою регулювання готівкового обігу касові операції в банках базуються на таких заходах:

- складання прогностичних розрахунків касових обігів;
- контроль за виконанням прогностичних показників надходжень та видачі готівки;
- складання графіка видачі готівки у розрізі днів місяця та клієнтів;
- встановлення потреби в готівкових коштах;
- визначення та встановлення для кожного клієнта ліміту залишку готівки в касі;
- встановлення строків та порядку інкасації готівки для організації торгівлі та сфери послуг.

Слід зауважити, що підприємства (підприємці), які відкрили поточні рахунки в банках і зберігають на цих рахунках свої кошти, здійснюють розрахунки за своїми грошовими зобов’язаннями, що виникають у господарських відносинах, пріоритетно в безготівковій формі, а також у готівковій формі (з дотриманням чинних обмежень) у порядку, установленому законодавством України. Підприємства (підприємці) здійснюють розрахунки готівкою між собою і з фізичними особами (громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, які не здійснюють підприємницької діяльності) через касу як за рахунок готівкової виручки, так і за рахунок

коштів, отриманих із банків. Зазначені розрахунки проводяться також шляхом переказу готівки для сплати відповідних платежів. Підприємства (підприємці) здійснюють облік операцій з готівкою у відповідних книгах обліку.

Також необхідно відзначити, що гранична сума готівкового розрахунку одного підприємства (підприємця) з іншим підприємством (підприємцем) протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами встановлюється відповідною постановою Правління Національного банку України. Платежі понад зазначену граничну суму проводяться виключно в безготівковій формі. Кількість підприємств (підприємців), з якими здійснюються розрахунки, протягом дня не обмежується. Зазначені обмеження стосуються також розрахунків готівкою між підприємствами в оплату за товари, що придбані на виробничі (господарські) потреби за рахунок коштів, отриманих за корпоративними спеціальними платіжними засобами.

Для кращого розуміння порядку здійснення операцій з готівкою в прихідних та видаткових касах, необхідно звернути увагу на те, що до касових документів, які оформлюються згідно з касовими операціями, належать:

- заява на переказ готівки;
- прибутково-видатковий касовий ордер;
- заява на видачу готівки;
- прибутковий касовий ордер;
- видатковий касовий ордер;
- грошовий чек;
- рахунки на сплату платежів, а також сліп, квитанція, чек банкомата, що формуються ПТКС, платіжними терміналами, імпринтерами, та документи для відсилання переказу готівки та отримання його в готівковій формі, установлені відповідною платіжною системою.

Подані у цій темі завдання допоможуть вивчити сутність касових операцій, а також порядок проведення цих операцій.

Практичні завдання цієї теми студент зможе вирішити, розглянувши такі основні питання:

1. Порядок передачі та отримання банками готівки у національній валюті через територіальні управління Національного банку України;
2. Організація інкасації коштів та перевезення валютних цінностей у банківських установах України.

Під час розгляду зазначених вище питань доцільно користуватися таким нормативним документом:

1. Інструкція про ведення касових операцій банками в Україні, затверджена Постановою Правління Національного банку України № 103 від 25. 09. 2018.

Для успішного виконання практичних завдань студенту необхідно знати, що:

- до функцій операційної каси належать: забезпечення видачі, приймання та збереження грошових знаків; виконання інших операцій з цінностями;
- підприємства можуть тримати в позаробочий час у своїх касах готівкову виручку (готівку) в межах, що не перевищує установлений ліміт каси. Готівкова виручка (готівка), що перевищує встановлений ліміт каси, обов'язково здається до банків для її зарахування на банківські рахунки;
- ліміт каси та строки здавання готівки банкам, підприємцям та релігійним організаціям не встановлюються;
- банк (філія) має право самостійно передавати готівку своїм філіям (банку), відділенням або іншим банкам (філіям, відділенням) незалежно від їх місця розташування на території України;
- банк (філія, відділення) зобов'язаний зберігати готівку та цінності у власних сховищах цінностей;
- правові основи здійснення касових операцій зазначені в Інструкції про ведення касових операцій банками в Україні.

Список рекомендованої літератури

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121 – III. URL : zakon.rada.gov.ua.
2. Інструкція про ведення касових операцій банками в Україні, затверджена Постановою Національного банку України № 103 від 25.09.2018 URL : zakon.rada.gov.ua.
3. Інструкції з організації інкасації коштів та перевезення валютних цінностей банків в Україні від 14 травня 2020 року № 64 URL : zakon.rada.gov.ua.
4. Банківські операції: підручник: затв. Мін. освіти та науки України / за ред. А. М. Мороза. 3-тє вид., виправ. і доп. Київ, КНЕУ. 2008.
5. Васюренко О. В. Банківські операції : навч. посіб. 6-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 318 с.
6. Вовчак О. Д., Руцишин Н. М., Андрейків Т. Я. Кредит і банківська справа: підручник. Київ : Знання, 2008. 564 с.
7. Єпіфанов А. О., Маслак Н. Г., Сало І. В. Операції комерційних банків: навчальний посібник. Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. 523 с.
8. Котковський В. С., Неізнестна О. В. Банківські операції: навчальний посібник. Київ : Кондор, 2011. 498 с.
9. Михайловська І. М. Банківські операції. Кредитно-модульний курс : навчальний посібник / І. М. Михайловська, А. В. Олійник. Львів : Магнолія 2006, 2011. 646 с.

1. Порядок передачі та отримання банками готівки у національній валюті через територіальні управління Національного банку України

Важливим напрямом діяльності банків є касове обслуговування населення та клієнтів банку, тобто надання послуг з приймання, видачі, вилучення та обміну готівки шляхом здійснення касових операцій банку.

Касові операції – операції підприємств (підприємців) між собою та з фізичними особами, що пов'язані з прийманням і видачею готівки під час проведення розрахунків через касу з відображенням цих операцій у відповідних книгах обліку.

Касові операції є базовими, комісійно-посередницькими банківськими операціями. Банк може здійснювати ці операції тільки після отримання банківської ліцензії НБУ.

Банк (філія, відділення) організовує роботу операційної каси з касового обслуговування клієнтів протягом операційного часу та в післяопераційний час відповідно до внутрішніх положень (інструкцій) банку.

До касових операцій належать:

- приймання готівки національної та іноземної валюти від клієнтів для зарахування на власні рахунки та рахунки інших юридичних і фізичних осіб або на відповідний рахунок банку;

- видача готівки національної та іноземної валюти клієнтам з їх рахунків за видатковими касовими документами через касу банку або із застосуванням платіжних карток чи відповідного рахунку банку через його касу або банкомат;

- приймання від фізичних та юридичних осіб готівки національної та іноземною валюти для переказу і виплати отримувачу суми переказу в готівковій формі;

- обмін клієнтам непридатних до обігу банкнот (монет) на придатні до обігу банкноти (монети), банкнот на монети, банкнот (монет) до номіналу на банкноти (монети) іншого номіналу;

- вилучення з обігу банкнот (монет) та надсилання їх на дослідження;

- валютно-обмінні операції;

- операції з банківськими металами.

Касове обслуговування клієнтів банку здійснюється через спеціальний підрозділ – операційну касу, в складі якої можуть створюватися кілька окремих кас: прибуткова, видаткова, вечірня каси, каса перерахунку. Крім цього, обов'язково створюють сховище для зберігання грошей.

Банк (філія, відділення) зобов'язаний:

- здійснювати касове обслуговування клієнтів на підставі договору через касу банку;

- забезпечувати оброблення готівки в операційній касі;
- забезпечувати контроль за платіжністю і справжністю банкнот (монет) під час приймання та оброблення готівки з використанням відповідного обладнання (приладів);
- визначати платіжність банкнот (монет) відповідно до вимог нормативно-правових актів та з використанням довідкової інформації, що надається Національним банком України, банками-емітентами або іншими уповноваженими установами;
- здійснювати операції лише з тими видами і номіналами банкнот іноземної валюти, які перебувають в обігу в країнах-емітентах або підлягають обміну в порядку, установленому банком-емітентом.

Банк під час здійснення касових операцій має забезпечувати:

- визначення справжності та платіжності банкнот (монет) національної та іноземної валюти;
- обов'язкове приймання банкнот і монет на вимогу клієнта, зокрема таких, що вилучаються з обігу Національним банком;
- своєчасне повне оприбутковування готівки національної та іноземної валюти, що надійшла до каси банку, та її зарахування на зазначені клієнтами рахунки згідно з вимогами нормативно-правових актів;
- своєчасну видачу клієнтам придатних до обігу банкнот (монет) національної та іноземної валюти, зокрема під час здійснення сплати платежів;
- документальне оформлення руху готівки національної та іноземної валюти в касі банку;
- своєчасне відображення касових операцій у бухгалтерському обліку;
- належний внутрішній контроль за касовими операціями;
- здавання готівки національної валюти до територіальних управлінь відповідно до встановлених відповідним договором умов;
- створення безпечних умов роботи з готівкою та її зберігання;
- задоволення потреб своїх клієнтів у готівці насамперед за рахунок власних надходжень, перерозподілу готівки у власній мережі, а в разі її недостатності – отримання підкріплення готівкою в територіальному управлінні, придбання її в інших банках;
- систематичний аналіз стану надходжень і видачі готівки в національній та іноземній валюті;
- ідентифікацію клієнтів відповідно до вимог законодавства України.

Банк на підставі Інструкції про ведення касових операцій банками в Україні, та з урахуванням переліку касових операцій зобов'язаний розробити і затвердити внутрішні положення (інструкції) про організацію роботи щодо здійснення касових операцій, у яких слід *визначити порядок*:

- роботи операційної каси в операційний та в післяопераційний час;
- приймання, видачі, зберігання готівки та інших цінностей в операційній касі, зокрема із застосуванням АТМ;
- внутрішнього переміщення готівки і цінностей між працівниками банку (філії, відділення);
- роботи каси перерахування;
- зведення залишків готівки в операційній касі;
- підкріплення готівкою власних філій (відділень) і приймання від них готівки;
- роботи із застосуванням спеціальних платіжних засобів через операційну касу;
- роботи з ПТКС;
- контролю за касовими операціями;
- організації роботи відповідальних осіб сховища цінностей (їх кількість та посади);
- надання в оренду та зберігання цінностей клієнтів банку (філій, відділень) в індивідуальних сейфах, приймання від клієнтів цінностей для відповідального зберігання;
- відкривання і закривання сховищ цінностей;
- роботи депозитної системи, здавання під охорону та прийняття з-під охорони сховищ цінностей і депозитних систем, а також зберігання ключів (дублікатів ключів) до них та здійснення ревізії цінностей;
- урегулювання спорів між банком (філією, відділенням) і клієнтом з питань касового обслуговування, зокрема через ПТКС.

Касові операції мають велике значення для самих банків, для їх клієнтів і для банківської системи загалом. Так, беручи готівку від клієнтів – юридичних та фізичних осіб, банки збільшують свої резерви, за рахунок чого розширюють активні операції та забезпечують зростання своїх доходів.

2. Організація інкасації коштів та перевезення валютних цінностей у банківських установах України

Підприємства (підприємці), які відкрили поточні рахунки в банках і зберігають на цих рахунках свої кошти, здійснюють розрахунки за своїми грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, пріоритетно в безготівковій формі, а також у готівковій формі (з дотриманням чинних обмежень) у порядку, встановленому законодавством України.

Підприємства (підприємці) здійснюють розрахунки готівкою між собою і з фізичними особами (громадянами України, іноземцями, особами

без громадянства, які не здійснюють підприємницької діяльності) через касу як за рахунок готівкової виручки, так і за рахунок коштів, отриманих із банків. Зазначені розрахунки проводяться також шляхом переказу готівки для сплати відповідних платежів.

Підприємства (підприємці) здійснюють облік операцій з готівкою у відповідних книгах обліку.

Гранична сума готівкового розрахунку одного підприємства (підприємця) з іншим підприємством (підприємцем) протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами встановлюється відповідною постановою Правління Національного банку України. Платежі понад зазначену граничну суму проводяться виключно в безготівковій формі. Кількість підприємств (підприємців), з якими здійснюються розрахунки, протягом дня не обмежується.

Зазначені обмеження стосуються також розрахунків готівкою між підприємствами для оплати за товари, що придбані на виробничі (господарські) потреби за рахунок коштів, отриманих за корпоративними картками.

Зазначені обмеження не поширюються на:

- розрахунки підприємств (підприємців) з фізичними особами, бюджетами та державними цільовими фондами;
- добровільні пожертвування та благодійну допомогу;
- розрахунки підприємств (підприємців) за спожиту ними електроенергію;
- використання коштів, виданих на відрядження;
- розрахунки підприємств (підприємців) між собою під час закупівлі сільськогосподарської продукції.

У разі здійснення підприємствами готівкових розрахунків з іншими підприємствами (підприємцями) понад установлену граничну суму кошти в розмірі перевищення встановленої суми розрахунково додаються до фактичних залишків готівки в касі на кінець дня платника готівки одноразово в день здійснення цієї операції, з подальшим порівнянням отриманої розрахункової суми із затвердженим лімітом каси.

Національний банк України має право встановлювати обмеження з видачі готівки за платіжними картками.

Обмеження з видачі готівки за платіжними картками можуть встановлюватися платіжною організацією відповідної платіжної системи та банками – членами цієї системи.

Якщо підприємства (підприємці) та фізичні особи здійснюють готівкові розрахунки без відкриття поточного рахунку шляхом внесення до банків готівки для подальшого її перерахування на рахунки інших підприємств (підприємців) або фізичних осіб, то такі розрахунки для платників коштів є готівковими, а для отримувачів коштів безготівковими.

Уся готівка, що надходить до кас, має своєчасно (у день отримання готівкових коштів) та в повній сумі оприбутковуватися.

Оприбуткуванням готівки в касах підприємств, які проводять готівкові розрахунки з оформленням їх касовими ордерами і веденням касової книги, є здійснення обліку готівки в повній сумі її фактичних надходжень у касовій книзі на підставі прибуткових касових ордерів.

У разі проведення готівкових розрахунків із застосуванням РРО (реєстратор розрахункових операцій) або використанням РК (розрахункова книжка) оприбуткуванням готівки є здійснення обліку зазначених готівкових коштів у повній сумі їх фактичних надходжень у книзі обліку розрахункових операцій на підставі фіскальних звітних чеків РРО (даних РК).

Підприємствам, яким Законом України Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг надано право проводити розрахунки готівкою зі споживачами без використання РРО та РК і специфіка функціонування яких унеможливорює оформлення ними кожної операції касовим ордером (продаж проїзних і перевізних документів; білетів державних лотерей; квитків на відвідування культурно-спортивних і видовищних закладів тощо), дозволяється оприбутковувати готівку наприкінці робочого дня за сукупністю операцій у цілому за робочий день з оформленням касових документів і відображенням у відповідній книзі обліку.

Суми готівки, що оприбутковуються, мають відповідати сумам, визначеним у відповідних касових (розрахункових) документах.

З огляду на потребу прискорення обігу готівкових коштів і своєчасного їх надходження до кас банків для підприємств, що здійснюють операції з готівкою в національній валюті, установлюються ліміт каси та строки здавання готівкової виручки (готівки).

Для здійснення касових операцій установи банків організовують, насамперед, операційні каси: прибуткові каси, які здійснюють приймання готівки від клієнтів, та видаткові каси, які здійснюють видачу готівки. У банках із невеликими обсягами касових операцій можуть організовувати об'єднані прибутково-видаткові каси.

Банк (філія, відділення) приймає від клієнта готівку у національній валюті через операційну касу за **такими прибутковими касовими документами:**

— за заявою на переказ готівки від юридичних осіб для — зарахування на власні поточні рахунки, від фізичних осіб — на поточні, внескові (депозитні) рахунки, а також від юридичних та фізичних осіб — на рахунки банку (філії, відділення), зокрема для сплати кредиту, інших юридичних або фізичних осіб, які відкриті в цьому самому банку або в іншому банку, та переказ без відкриття рахунку;

- за рахунками на сплату платежів – від фізичних осіб на користь юридичних осіб;
- за прибутковим касовим ордером – від працівників та клієнтів банку (філії, відділення) за внутрішньобанківськими операціями;
- за документами, установленними відповідною платіжною системою, – від фізичних і юридичних осіб для надсилання переказу та виплати його отримувачу готівкою в національній валюті.

Банк (філія, відділення) здійснює приймання *готівки іноземної валюти* від клієнтів за такими *прибутковими касовими документами*:

- за заявою на переказ готівки – від юридичних осіб – резидентів, фізичних осіб – підприємців та представництв-нерезидентів для зарахування на власні поточні рахунки; від уповноваженого представника нерезидента – суб'єкта господарювання для зарахування на розподільчий рахунок в іноземній валюті, відкритий цим банком (філією, відділенням) резиденту – суб'єкта господарювання; від фізичних осіб – на поточні, вкладні (депозитні) рахунки та переказ без відкриття рахунку;
- за прибутковим касовим ордером – від працівників та клієнтів банку (філії, відділення) за внутрішньобанківськими операціями;
- за документами, установленними відповідною платіжною системою, – від фізичних осіб для надсилання переказу, що приймається в готівковій формі.

Банк (філія, відділення) *перевіряє у прибуткових касових документах таке*:

- повноту заповнення реквізитів;
- наявність і тотожність підписів відповідальних працівників банку (філії, відділення) зі зразками підписів (у разі прийняття заяви на переказ готівки через відповідальних працівників).

Після приймання грошей касир звіряє суму, вказану в прибутковому документі, з сумою, фактично виявленою під час перерахування. За відповідності сум касир підписує прибутковий документ, ставить на квитанції печатку і видає документ особі, яка внесла гроші. Прибуткові каси, зі свого боку, можуть поділятися на денні та вечірні. Денні каси працюють на прийом готівкових коштів протягом операційного дня банку. Ці кошти того ж дня повинні бути зараховані банком на рахунки клієнтів. Для обслуговування клієнтів, які здійснюють готівкові розрахунки у більш пізні вечірні часи, банки відкривають вечірні каси, які приймають готівкові кошти від клієнтів після закінчення операційного дня. Кошти, що надходять до вечірніх кас повинні бути зараховані на рахунки клієнтів наступного дня.

Банк (філія, відділення) приймає від клієнтів готівку в операційну касу так: банкноти шляхом суцільного поаркушного перерахування, монети – за кружками.

За рішенням банку (філії, відділення) іноземна валюта у вигляді монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, приймається до операційної каси лише в разі:

- касового обслуговування юридичних осіб, що мають право використовувати іноземну валюту як засіб платежу або здійснювати розрахунки, пов'язані з відрядженнями за кордон;
- здійснення касових операцій з фізичними особами.

Банк (філія, відділення) купує у фізичної особи після виконання переказу, що приймається в готівковій формі, залишок суми в іноземній валюті, якщо він менший, ніж номінальна вартість мінімальної банкноти, що перебуває в обігу, і гривні за курсом, установленим банком на час здійснення касової операції.

Банк (філія, відділення) зобов'язаний видати клієнту після завершення приймання готівки квитанцію (другий примірник прибуткового касового ордера) або інший документ, що є підтвердженням про внесення готівки у відповідній платіжній системі. Квитанція або інший документ, що є підтвердженням про внесення готівки у відповідній платіжній системі, має містити назву банку (філії, відділення), що здійснив касову операцію, дату здійснення касової операції (у разі здійснення касової операції в післяопераційний час – час виконання операції або напис чи штамп “вечірня” чи “післяопераційний час”), а також підпис працівника банку (філії, відділення), який прийняв готівку, відбиток печатки (штампа) або електронний підпис працівника банку (філії, відділення), засвідчений електронним підписом САБ.

Банк (філія, відділення) приймає від клієнта плату за банківські послуги за окремим касовим документом (прибутковий касовий ордер або заява на переказ готівки), що оформлюється банком (філією, відділенням).

Банк (філія, відділення) після закінчення касового обслуговування клієнтів підраховує суми за касовими документами, за якими проведені касові операції, і звіряє їх та залишок готівки в операційній касі з даними бухгалтерського обліку.

Банк (філія, відділення) зобов'язаний видавати з каси банку клієнтам тільки придатні до обігу банкноти (монети).

Банк (філія, відділення) видає іноземну валюту у вигляді монет у разі її наявності в операційній касі юридичним особам, що мають право використовувати іноземну валюту як засіб платежу або здійснювати розрахунки, пов'язані з відрядженнями за кордон, та фізичним особам.

Банк (філія, відділення) видає з операційної каси готівку національної валюти за такими **видатковими касовими документами**:

- за грошовим чеком – юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, а також фізичним особам – підприємцям;

– за заявою на видачу готівки – фізичним особам з поточних, вкладних (депозитних) рахунків та фізичним і юридичним особам переказ без відкриття рахунку (з поданням юридичною особою довіреності на уповноважену особу), за операціями з клієнтами (видача кредиту, відшкодування сумнівних банкнот, які за результатами дослідження визнані справжніми тощо);

– за документом на отримання переказу готівкою в національній валюті, установленим відповідною платіжною системою, – фізичним і юридичним особам (з поданням юридичною особою довіреності на уповноважену особу);

– за видатковим касовим ордером – працівникам банку (філії, відділення) за внутрішньобанківськими операціями.

Клієнт – юридична особа (фізична особа – підприємець) заповнює для отримання грошової чекової книжки заяву про видачу грошової чекової книжки в одному примірнику, на якій після відповідної перевірки проставляється дозвільний напис уповноваженого працівника банку.

Банк (філія, відділення) заповнює до видачі клієнту грошової чекової книжки на кожному чеку належні реквізити (назва та код банку, назва юридичної особи (прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи), номер його поточного рахунку) і реєструє їх номери в порядку, визначеному банком.

Банк (філія, відділення) здійснює видачу з операційної каси **готівки іноземної валюти** за такими **видатковими касовими документами**:

– за заявою на видачу готівки – юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, а також фізичним особам – підприємцям з їх поточних рахунків на цілі, передбачені нормативно-правовими актами; фізичним особам з їх поточних, внескових (депозитних) рахунків та переказу без відкриття рахунку, а також за операціями з відшкодування банкнот іноземної валюти, прийнятих на інкасо;

– за видатковим касовим ордером – працівникам банку (філії, відділення) за внутрішньобанківськими операціями;

– за документами на отримання переказу в готівковій формі, установленими відповідною платіжною системою, – фізичним особам.

Банк (філія, відділення) перед видачею готівки у видаткових касових документах (заява на видачу готівки, видатковий касовий ордер, грошовий чек) *перевіряє таке*:

– повноту заповнення реквізитів на документі;

– наявність підписів відповідальних осіб банку (філії, відділення), яким надано право підпису касових документів, і тотожність їх зразкам;

– належність наданого паспорта або документа, що його замінює, отримувачу, відповідність даних паспорта тим даним, що зазначені в касовому документі;

- у разі отримання готівки за довіреністю – відповідність оформлення довіреності на отримання готівки вимогам законодавства України;
- наявність підпису отримувача.

Якщо клієнт отримує готівку за кількома видатковими касовими документами з різних рахунків, то готівка видається за кожним таким документом окремо.

Банк (філія, відділення) у разі звернення до банку (філії, відділення) отримувача переказу з вимогою про виплату суми переказу готівкою перевіряє наявність інформації про надходження такого переказу.

Банку (філії, відділенню) забороняється здійснювати виплату переказу готівкою без відкриття рахунку за видатковим касовим документом на суму, меншу, ніж сума переказу, що надійшла.

Видача банкнот із операційної каси проводиться *повними пачками* та корінцями банкнот у непошкодженій упаковці за зазначеними на накладках (етикетках) і бандеролях сумами без поаркушного перерахування або окремими банкнотами. Банк (філія, відділення) перераховує суцільно банкноти з розкритих або неповних корінців, а також пачки та корінці банкнот з пошкодженою упаковкою попередньо перед видачею.

Монети в непошкодженій упаковці, що розфасовані в мішечки (блоки), пакети та ролики, видаються за написами на ярликах, пакетах і роликах, а також окремими кружками.

Видача банком (філією, відділенням) готівки в іноземній валюті за кредитом в іноземній валюті здійснюється із використанням поточного рахунку клієнта відповідно до укладених між ними договорів.

Операції з виплати готівки іноземної валюти з поточних, вкладних (депозитних) рахунків або фізичним особам за переказами без відкриття поточних рахунків здійснюються через операційну касу за наявності цієї валюти в повній сумі.

Залишок іноземної валюти менший, ніж номінальна вартість мінімальної банкноти, що перебуває в обігу, купується у фізичної особи за гривню за курсом, установленим банком на час здійснення касової операції.

Клієнт видану готівку з операційної каси, не відходячи від неї, має перевірити: банкноти – за пачками та корінцями, монети – за мішечками (блоками), пакетами і роликами, а окремі банкноти (монети) перерахувати поаркушно (за кружками).

Банк (філія, відділення) зобов'язаний видати клієнту після завершення видачі готівки один примірник видаткового касового документа (заява на видачу готівки, видатковий касовий ордер тощо). Видатковий касовий документ, крім реквізитів, має містити відбиток печатки (штампа) банку (філії, відділення).

Якщо отримувач готівки виявив бажання перерахувати в приміщенні банку (філії, відділення) банкноти в повних пачках поаркушно, а монети в повних мішечках за кружками, то в такому разі перерахування готівки здійснюється у відведеному для цього приміщенні під контролем працівника банку (філії, відділення).

Працівник банку (філії, відділення) під час здійснення візуального контролю за перерахуванням готівки стежить за тим, щоб верхня і нижня накладки (етикетка), бандеролі з корінців банкнот, упаковка пачки, а також ярлики і обв'язка з пломбою від мішечка, упаковка блока, пакета, роликів з монетам зберігалися до закінчення перерахування.

Банк (філія, відділення) у разі виявлення клієнтом під час перерахування готівки недостач або надлишків банкнот (монет) у пачках, окремих корінцях або мішечках (блоках, пакетах, роликах) уживає заходів щодо перевірки готівки і в разі підтвердження розбіжностей складає акт про розбіжності у двох примірниках, що засвідчується підписами осіб, які були присутні під час перерахування, та затверджується його керівником.

Банк (філія, відділення) виявлену клієнтом під час перерахування готівки суму недостачі відшкодовує отримувачу готівки (юридичній або фізичній особі) з операційної каси, а її надлишок приймає до операційної каси відповідно до оформленого акта про розбіжності.

Якщо готівка не була перерахована клієнтом у приміщенні банку (філії, відділення) під контролем працівника банку (філії, відділення), то претензії від клієнта щодо відшкодування недостачі не приймаються. Про це на видному місці в операційній касі розміщується відповідне оголошення.

Банк (філія, відділення) після закінчення касового обслуговування клієнтів підраховує суми за касовими документами, за якими проведені касові операції, і звіряє їх та залишок готівки в операційній касі з даними бухгалтерського обліку.

Для здійснення видаткових операцій завідуючий касою видає під звіт касирам необхідну суму грошей під розписку в книзі обліку прийнятих і виданих грошей (цінностей). Повні й неповні пачки приймаються за позначками на накладках із перевіркою за корінцями, а пачки, які складаються з неповних корінців, – поаркушним перерахуванням.

Касир видаткової каси кожен раз записує в книгу обліку прийнятих і виданих грошей (цінностей) отримані під звіт від Завідуючого касою суми, кількість і суму сплачених документів і залишок підзвітних сум, які він здає назад під розписку завідуючому касою.

Передача видаткових документів, чека або касового ордера в касу через особу, що отримує гроші, забороняється.

Отримавши видатковий документ (грошовий чек, касовий ордер) касир зобов'язаний:

- перевірити наявність підписів службових осіб банку, які мають право дозволяти видачу грошей, і тотожність цих підписів із наявними зразками;
- порівняти суму, проставлену на документі цифрами, із сумою, зазначеною літерами;
- перевірити, чи є розписка в отриманні грошей на документі;
- перевірити наявність даних про надання паспорта або іншого документа, що засвідчує особу одержувача грошей;
- викликати одержувача грошей за номером видаткового документа і запитати про суму грошей, що одержується.

Операції з приймання та видачі готівки можуть здійснюватися також за допомогою банківських ідентифікаційних карток та банківських автоматів.

Банк має право розпочати діяльність з інкасації коштів та перевезення валютних цінностей за умови, якщо:

- сформовано підрозділ інкасації у складі не менше трьох осіб;
- затверджено положення про підрозділ інкасації банку, що відповідає законодавству, та погоджено з Національним банком за місцезнаходженням банку;
- складено записи щодо знання працівниками підрозділу інкасації вимог нормативно-правових актів Національного банку, внутрішніх положень банку, які регламентують роботу з інкасації коштів та перевезення валютних цінностей, що підтверджується відповідними документами;
- керівник підрозділу інкасації має бездоганну ділову репутацію, освіту рівня не нижче базової вищої та стаж роботи в банківській системі за відповідним фахом не менше одного року, що підтверджується відповідними документами;
- створено касовий вузол, що відповідає вимогам нормативно-правових актів Національного банку;
- є власний оперативний автотранспорт, індивідуальні засоби захисту (бронежилети), засоби радіозв'язку, що забезпечують постійний зв'язок між підрозділом інкасації та бригадами інкасації, які перебувають на маршрутах (радіостанції, засоби стільникового, супутникового, транкінгового зв'язку тощо).

2. Власний оперативний автотранспорт банку повинен бути обладнаний відповідно до вимог, визначених у додатку 1 до Інструкції, сертифікований та відповідати вимогам стандартів і нормативно-правових актів, технічним умовам для виготовлення оперативного автотранспорту та технічних засобів захисту цінностей, що підтверджується такими документами:

- *Сертифікатом відповідності державної системи сертифікації УкрСЕПРО, що підтверджує клас захисту панцерованого автотранспорту*

вимогам ДСТУ 3975-2000 не нижче 3, що за формою та змістом відповідає вимогам законів України;

– Сертифікатом на систему управління якістю, що засвідчує систему управління якістю, на виробництво панцерованого захисту спеціалізованих автомобілів, захисту технічної укріпленості для банків та офісів (сховища, двері сховища, сейфи) відповідно до вимог ДСТУ ISO 9001:2009 "Система управління якістю. Вимоги" і за формою та змістом відповідає вимогам законів України;

– документом, виданим уповноваженою організацією відповідно до законодавства, що підтверджує переобладнання транспортного засобу.

Дозволом на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки, виданим Державною службою гірничого нагляду та промислової безпеки України. Копії сертифікатів відповідності на технічні засоби захисту цінностей, а також копії документів, зазначених у цьому пункті, надаються Національному банку.

3. Банк не пізніше ніж за місяць до початку діяльності з інкасації коштів та перевезення валютних цінностей зобов'язаний повідомити про це Національний банк згідно з установленим порядком та подати документи, що підтверджують виконання вимог. Банк зобов'язаний у разі формування/ліквідації підрозділу інкасації та/або початку/припинення діяльності з інкасації коштів та перевезення валютних цінностей у територіально відокремленому місці за місяць до початку/припинення такої діяльності письмово повідомити про це Національний банк за місцем проведення такої діяльності.

Термінологічний словник

Бандероль – паперова стрічка (кільце) з установленими характеристиками, що використовується для пакування корінців банкнот або пачки (в упаковці Банкотно-монетного двору).

Банкноти – паперові грошові знаки.

Банкноти (монети) з дефектами виробника – банкноти (монети) національної валюти, що не відповідають затвердженому зразку.

Готівка (готівкові кошти) – грошові знаки національної валюти України – банкноти і монети, зокрема обігові, пам'ятні та ювілейні монети, які є дійсними платіжними засобами.

Готівкова виручка (виручка) – сума фактично отриманих готівкових коштів від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) і позареалізаційні надходження.

Готівкові розрахунки – платежі готівкою підприємств та фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги),

а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції та іншого майна.

Грошовий обіг – це сукупність усіх грошових розрахунків незалежно від форми їх здійснення.

Зразок банкноти – контрольний примірник банкноти національної та іноземної валюти, виготовлений на замовлення банку-емітента, з повною системою ознак платіжності та захисних елементів, що має нульову нумерацію, і на який за допомогою перфорації або друку нанесено слово "ЗРАЗОК" будь-якою мовою. Як виняток, зразок банкноти може бути виготовлений з обігової пронумерованої банкноти шляхом перфорації слова "ЗРАЗОК".

Каса – приміщення або місце здійснення готівкових розрахунків, а також приймання, видачі, зберігання готівкових коштів, інших цінностей, касових документів.

Касова готівка – гроші готівкою, що знаходяться в касах банків, установ тощо.

Касова книга – документ установленої форми, що застосовується для здійснення первинного обліку готівки в касі.

Касове обслуговування – надання послуг з приймання, видачі та обміну готівки.

Касовий ордер – первинний документ (прибутковий або видатковий касовий ордер), що застосовується для оформлення надходжень (видачі) готівки з каси.

Касові документи – документи (касові ордери та відомості на виплату грошей, розрахункові документи, квитанції програмно-технічних комплексів самообслуговування, відомості закупівлі сільськогосподарської продукції, інші прибуткові та видаткові касові документи), за допомогою яких відповідно до законодавства України оформлюються касові операції, звіти про використання коштів, а також відповідні журнали встановленої форми для реєстрації цих документів та книги обліку.

Касові операції – операції підприємств (підприємців) між собою та з фізичними особами, що пов'язані з прийманням і видачею готівки під час проведення розрахунків через касу з відображенням цих операцій у відповідних книгах обліку.

Корінець банкнот – 100 (сто) банкнот одного номіналу, які упаковані бандероллю.

Ліміт залишку готівки в касі – граничний розмір суми готівки, що може залишатися в касі в позаробочий час.

Надлишки банкнот (монет) – кількість (сума) зайвих банкнот (монет) щодо кількості (суми), що зазначена на упаковці банкнот чи монет або в касовому документі.

Невідсортовані банкноти – банкноти гривні одного номіналу та зразка, які попередньо не сортувалися на придатні до обігу та зношені, за винятком значно зношених банкнот.

Недостача банкнот (монет) – кількість (сума) банкнот (монет), яких не вистачає, щодо кількості (суми), що зазначена на упаковці банкнот чи монет або в касовому документі.

Неповний корінець банкнот – менше 100 (ста) банкнот одного номіналу, що упаковані бандероллю.

Номінал банкнот (монет) – вартість, що зазначена на банкнотах (монетах).

Обігові монети – монети національної валюти номіналом від 1 гривні, що виконують функцію законного платіжного засобу.

Оброблення готівки – комплекс операцій, що містить визначення справжності та платіжності банкнот (монет), сортування, перераховування, формування та пакування відповідно до вимог нормативно-правових актів.

Операційна каса – сукупність всіх грошей готівкою, що знаходиться в банку. Приймання грошей від клієнтів протягом операційного дня здійснюється прибутковою касою, а після операційного дня – вечірньою касою.

Оприбуткування готівки – проведення підприємствами і підприємцями обліку готівки в касі на повну суму її фактичних надходжень у касовій книзі, книзі обліку доходів і витрат, книзі обліку розрахункових операцій.

Пачка банкнот – 1 000 банкнот одного номіналу і зразка, що складається з 10 корінців банкнот по 100 банкнот (менше 10 корінців – неповна пачка).

Переказ готівки – внесення певної суми готівки підприємством або фізичною особою з метою її зарахування на рахунки відповідного підприємства чи фізичної особи або видачі одержувачу в готівковій формі.

Післяопераційний час – частина робочого дня банку (філії, відділення) після закінчення операційного часу, включно із роботою у вихідні та святкові дні, протягом якої здійснюються касові операції з їх відображенням у бухгалтерському обліку не пізніше наступного операційного дня.

Розмінні монети – монети національної валюти номіналом 1 коп., 2 коп., 5 коп., 10 коп., 25 коп. та 50 коп., які виконують функції розміну банкнот і обігових монет та законного платіжного засобу.

Сумнівні банкноти (монети) – банкноти (монети), справжність або платіжність яких викликає сумнів, а також ті, що мають ознаки підробки, до проведення їх дослідження та складання експертом Національного банку України відповідного акта.

Сховище цінностей – спеціально обладнане приміщення банку (філії, відділення), сейф, депозитна система та АТМ-сейфи, що використовуються для зберігання готівки та інших цінностей, технічний стан яких відповідає нормативно-правовим актам.

Цінності – готівка національної та іноземної валюти, сумнівні (включно із підробленими) банкноти, зразки банкнот, пам'ятні та інвестиційні монети, сувенірна продукція, банківські метали, дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння, цінні папери та інші цінності, які мають вартість.

Питання для самоконтролю

1. Визначте роль та місце касових операцій у ринковій економіці.
2. Визначте, якими правовими та інструктивними документами регламентується здійснення касових операцій в банківській системі України.
3. Назвіть види касових операцій з національною валютою, які здійснюють банки.
4. Визначте організацію касової роботи в установах банку.
5. Розкрийте особливості приймання готівки в операційних касах банку.
6. Визначте особливості видачі готівки з операційних кас банку.
7. Охарактеризуйте особливості діяльності банків з контролю за виконанням касових операцій їхніми клієнтами.
8. Розкрийте сутність ліміту залишку готівки в касі та визначте порядок його встановлення.

ТЕМА 4_____

ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ЕЛЕКТРОННИМИ ПЛАТІЖНИМИ ЗАСОБАМИ

Методичні рекомендації

В умовах ринкової економіки в Україні все більшої актуальності набуває впровадження розрахунків із використанням платіжних карток. Банківські платіжні картки в багатьох країнах світу отримали визнання та довіру. Платіжні картки, як один з швидких, зручних та прогресивних способів здійснення платежів, посідають гідне місце в електронних розрахунках. Подані у цій темі завдання допоможуть вивчити специфіку роботи платіжних карток, визначити переваги та недоліки сучасних інноваційних пристроїв використання карток.

Теми для розгляду

1. Порядок видачі та обслуговування банками платіжних карток.
2. Технологія безготівкових розрахунків з використанням пластикових карток, готівкові операції з платіжними картками.
3. Особливості роботи Національної платіжної системи «Простір».

Список рекомендованої літератури

1. Закон України Про банки і банківську діяльність від 07.12.2000 р. № 2121 – III (зі змінами та доповненнями). URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Закон України Про систему гарантування вкладів фізичних осіб від 23.02.2012 № 4452-VI. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4452-17> (зі змінами та доповненнями). URL: zakon.rada.gov.ua.
3. Інструкція Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків в національній та іноземній валютах, затверджена постановою Правління НБУ від 12.11.2003 № 492 (зі змінами та доповненнями). URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, затверджене постановою Правління НБУ від 03.12.2003 № 516 (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua
5. Банківська діяльність в Україні: проблеми, перспективи розвитку, напрями вдосконалення : наукова доповідь / за заг. ред. канд. екон. наук, доц. Б. І. Пшика. Київ : УБС НБУ, 2008. 119 с.

6. Банківські операції : підручник: затв. Мін. освіти та науки України / за ред. А. М. Мороза. 3-тє вид., виправ. і доп. Київ, КНЕУ. 2008. 354 с.

7. Васюренко О. В. Банківські операції : навч. посібник. 6-тє вид., виправ. і доп. Київ : Знання, 2008. 318 с.

8. Вовчак О. Д. Кредит і банківська діяльність: підруч. / О. Д. Вовчак, Н. М. Руцишин, Т. Я. Андрейків; М-во освіти і науки України. Київ : Знання, 2008. 564 с.

9. Косова Т. Д., Циганов О. Р. Банківські операції: навч. посібник / Донецький держ. університет управління. Донецьк : Норд-Прес; ДонДУУ, 2008. 350 с.

10. Котковський В. С., Неівестна О. В. Банківські операції : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2011. 498с.

11. Коцовська Р. Р. Операції кредитних спілок: навч. посіб. / Р. Р. Коцовська, Я. Грудзевич; рек. МОН України. Київ : УБС НБУ, 2008. 311 с.

12. Михайловська І. М., Олійник А. В. Банківські операції. Кредитно-модульний курс : навчальний посібник. Львів: «Магнолія 2006», 2011. 646 с.

13. Управління діяльністю банку: методологія та практика : монографія / за заг. ред. акад. АЕН України, д-ра екон. наук, проф. О. В. Васюренка. Київ : УБС НБУ, 2008. 230 с.

14. Череп А. В. Банківські операції : навчальний посібник: рек. МОН України / А. В. Череп, О. Ф. Андропова. Київ : Кондор, 2008. 410 с.

Існує багато різноманітних інтерпретацій поняття **«банківська платіжна картка»**. Платіжна картка – це електронний платіжний засіб, що існує у вигляді емітованої у встановленому законодавством порядку, пластикової або іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунку платника чи з відповідного рахунку банку з метою оплати за поставлені товари і послуги, перерахування відповідних сум зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання готівки в касах банків через банківські термінали, а також здійснення інших операцій, які передбачені відповідним договором.

Банківська платіжна картка – пластиковий ідентифікаційний засіб, за допомогою якого його тримачу надається можливість здійснювати операції, що стосуються сплати товарів та послуг, отримання готівкових коштів тощо. Ідентифікація тримача банківської платіжної картки має забезпечуватись нанесенням на неї відповідного номера, терміну дії, а також ініціалів та зразка підпису тримача цієї картки. Отже, пластикова картка є персоніфікованим платіжним інструментом, що надає можливість утримувачу картки здійснювати безготівкові розрахунки, які стосуються оплати товарів та послуг, а також отримувати готівку в різних відділеннях банку та банківських автоматах.

Основною функцією пластикової картки є забезпечення ідентифікації особи, яка її утримує як суб'єкта платіжної системи. Для цього на пластикову картку наносяться відповідні реквізити: логотипи банку-емітента та платіжної системи, що обслуговує картку, номер рахунку власника картки, його ім'я, строк дії картки. Окрім цього на картці може бути наявна фотографія власника та його підпис. Алфавітно-цифрові дані – номер рахунку, ім'я тощо – можуть бути ембосовані, тобто нанесені рельєфним текстом. Графічна інформація дає змогу візуальної ідентифікації власника цієї картки.

Однак для використання в банківській платіжній системі цього недостатньо, оскільки такий вид картки може бути легко підроблений; її автоматична обробка проблематична. Крім того, необхідно зберігати на картці ряд конфіденційних даних, які спрощують процедуру авторизації. Все це приводить до необхідності занесення додаткових ідентифікаційних даних на банківські пластикові картки.

У картках зі штрих-кодом в якості ідентифікаційного елементу використовується штриховий код, аналогічний коду, що застосовується для маркування товару. Зчитування цього коду відбувається в інфрачервоних променях. На сьогоднішній день найбільш розповсюдженими є картки з магнітною смугою. Магнітна смуга розташована на зворотньому боці картки та складається з трьох доріжок. Перші дві потрібні для збереження ідентифікаційних даних, а третя – для запису інформації.

В світі існує багато типів пластикових карток. Одним з їх функціональних призначень є здійснення платежів (від цього назва «платіжна»), а деякі з них дають змогу забезпечувати кредитування власника картки. На рисунку 1.2. наведено загальноприйнятую класифікацію пластикових карток.

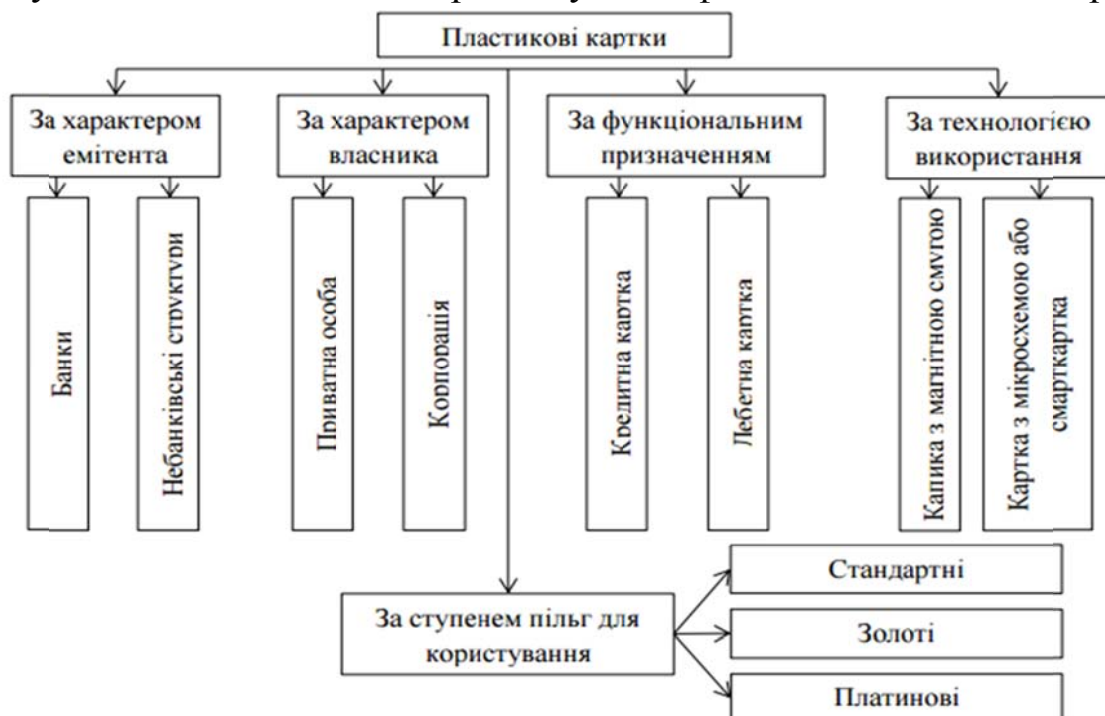

Рис. 1.2. Види пластикових карток

Класифікувати пластикові картки можна за різними критеріями.

За цільовим призначенням розрізняють:

- банківські (платіжні);
- ідентифікаційні;
- клубні;
- дисконтні.

Банківська платіжна картка (БПК) – це персоніфікована картка з магнітною смугою чи чіп-модулем, що є ключем доступу до управління банківським рахунком. Вона призначена для здійснення безготівкових розрахунків, які стосуються оплати товарів та послуг власником картки, або для отримання готівки зі свого рахунку в спеціальних банківських автоматах практично в будь-якому місці світу. Цей вид карток становить найбільший інтерес, оскільки саме ці картки використовуються для здійснення покупок в мережі Інтернет та в оффлайновій торгівлі.

Ідентифікаційна картка – це розпізнавальний засіб, що існує у вигляді пластикової чи іншого виду картки, який містить відповідні реквізити, що дають змогу ідентифікувати клієнта та його рахунки в банку. Цей тип карток призначений для регулювання доступу співробітників до окремих приміщень чи доступу для здійснення визначених операцій на устаткуванні.

Клубні та дисконтні картки – це картки, що випускаються окремими організаціями, клубами, асоціаціями і поширюються серед членів цих організацій. Власник такої картки має можливість отримати знижку на товари та послуги, які придбані у зазначених торгових організаціях.

Як носій електронної інформації банківські картки поділяються на:

- магнітні (картки з магнітною смугою);
- смарт-картки (картки з чіпом).

Слід зауважити, що картки з магнітною стрічкою на сьогоднішній день є найбільш розповсюдженими.

На магнітній картці містяться дані про власника й інформація про те, до якого банку звертатися для списання необхідної суми за товар або послугу. Тобто карта не містить інформації про суму, що знаходиться на ній.

Смарт-картка – це звичайна банківська картка з вбудованою мікросхемою. Ступінь «інтелектуальності» її мікросхеми дуже різний (від найпростішого контролера запису або читання даних в електронну пам'ять картки, до мікропроцесора, що має розвинуту систему команд, яка вбудована в файлову систему). Смарт-картка здатна виконувати різноманітні складні операції, які стосуються обробки та зберігання інформації. Звідси й назва – Smart або «інтелектуальна» картка.

Розглянемо основні види класифікації смарт-карток. Найпростіші типи карток містять лише пам'ять, у більш складних є мікро-ЕОМ, вона забез-

печує великий набір сервісних функцій. Залежно від типу мікросхеми, що вбудована в картку, розрізняють:

- картки з енергозалежною перепрограмованою пам'яттю (EEPROM). Ці картки дають змогу перезаписувати інформацію, що зберігається на них. Основне призначення цих карток – зберігання індивідуальних даних;

- картки з програмованим постійним пристроєм для запам'ятовування (PROM) – це найпростіший тип карток. Він використовується для розрахунків за телефонні переговори;

- картки із захищеною перепрограмованою пам'яттю. Ці картки призначені для розрахунків, а також зберігання захищених індивідуальних даних утримувача;

- багатофункціональні картки.

Також картки слід розділити за тим, як нанесена на картку ідентифікаційна інформація:

- неембосовані;

- ембосовані.

Якщо інформація нанесена спеціальним апаратом ембоссером, рельєфним шрифтом, таку картку називають ембосованою. На неембосованих картках ідентифікаційна інформація випалюється, та зазвичай ці картки призначені лише для електронного використання (VISA Electron).

За функціональними характеристиками банківські картки поділяються на:

- дебетові;

- кредитні.

Кредитна картка дає змогу її власнику отримувати визначений кредит під час оплати товарів або послуг, вартість яких вище, ніж залишок на банківському рахунку, що приєднаний до картки. Виданий кредит особа повинна буде сплатити протягом зазначеного терміну. Погашення його може походити зі страхового депозиту, що вноситься клієнтом із відкриттям у банку карт-рахунку чи зарахуванням на рахунок грошей, які були внесені власником картки готівкою чи за допомогою грошового переказу.

Утримувач дебетової картки має можливість оплачувати придбання товарів та послуг, а також отримувати готівку в банківських автоматах тільки в межах суми, яка знаходиться на його карт-рахунку.

В США переважають кредитні картки, в Західній Європі дебетові складають більшу частину усіх платіжних карт.

Як дебетові, так і кредитові картки можуть бути:

- корпоративними;

- індивідуальними.

Індивідуальні картки призначені лише фізичним особам, корпоративні – компаніям (організаціям).

Корпоративна картка приєднана до рахунку компанії та може бути оформлена лише на співробітника компанії. Такий тип картки лімітується компанією, і тоді її власнику встановлюється ліміт на використання коштів з рахунку компанії. Якщо ліміт не було встановлено, власник картки має можливість розпоряджатися всією сумою компанії, що знаходиться на рахунку.

У рамках класифікації карток на корпоративні та індивідуальні можна виділити й окремий вид – сімейні картки. Ці картки видаються як індивідуальні – тільки фізичним особам, так і корпоративні, тобто деякі картки можна оформити на кожного члена сім'ї – власника карт-рахунку. При цьому для кредитної картки членів родини зазвичай встановлюється ліміт на використання коштів.

Усі зазначені види карток належать до пластикових. Вони виготовляються із спеціальної пластмаси, та переважна їх більшість має стандартний розмір: $85 \times 54 \times 0,75$ мм.

На пластиковій картці зазвичай розташована така інформація: на зворотному боці картки – підпис власника картки, іноді фотографія власника, магнітна смуга, логотипи мереж банкоматів, де можна отримати готівкові кошти за допомогою картки; на лицьовому боці картки – номер картки, ім'я власника, термін дії картки, логотип платіжної системи, логотип банку-емітента картки. На деяких картках в якості одного із засобів захисту від підроблення наноситься голограма.

Номер картки складається із 16 цифр: перші шість – це код банку емітента; наступні дев'ять – це банківський номер картки (номер карт-рахунку); остання цифра – контрольна.

Для того, щоб клієнт міг розрахуватися з продавцем за придбані в нього товари або послуги за допомогою банківської картки, повинна існувати платіжна система, в рамках якої буде здійснюватися ця операція. Таку систему у загальному вигляді можна розглянути як сукупність суб'єктів, які уклали угоду про те, що вони готові здійснювати розрахунки між собою на безготівковій основі, при цьому використовуючи визначений механізм та дотримуючись встановлених правил.

Платіжні карткові системи розглядають як окремий вид платіжних систем з власними, притаманними тільки їм властивостями. Унікальність таких систем полягає насамперед в наявності особливого компонента – картки. Вона виступає надійним, недорогим і водночас досить гнучким носієм інформації, тобто ідеальним інструментом ефективного інформаційного забезпечення платіжних організацій, значна частка яких пов'язана з якісно новими видами фінансових послуг. Закономірно, що саме до створення цього виду інструментів призвела еволюція споживчого кредитування під неперервним впливом прагнення її учасників до подолання

відомих проблем підвищення привабливості, доступності, оперативності та надійності цього виду сервісу. Платіжні системи дозволяють виконати функцію переказу вартості більш ефективно, ніж традиційні платіжні системи, що надає конкурентні переваги її учасникам. Вони полягають, по-перше, в скороченні часу проходження платежу за рахунок того, що швидкість передачі електронного документа набагато швидше передачі документа на паперовому носії. По-друге, ефективність платіжних карткових систем полягає у зниженні рівня транзакційних витрат. Причини цього слід вбачати в тому, що витрати на створення та передачу електронного документа значно нижче, ніж витрати на паперовий документ. По-третє, використання зазначених систем дозволяє знизити рівень операційного ризику, оскільки переважна більшість помилок в банківській діяльності пов'язана, на нашу думку, з так званим “людським фактором”, шахрайствами, зловживаннями.

Отже, до платіжної системи, що обслуговує пластикову картку як засіб оплати, належать такі групи суб'єктів:

- провайдер послуг із організації прийому карток для їх використання за цільовим призначенням власники пластикових карток;
- емітенти пластикових карток;
- процесингові центри;
- торгові організації або продавці, що приймають до сплати пластикові картки.

Емітент кредитної картки – це організація, що випускає банківську картку, тобто надає її в експлуатацію своїм клієнтам. В ролі емітентів можуть виступати: фінансові організації, великі мережі магазинів, банки, а також інший ряд організацій. Переважна більшість кредитних карток випускається банками, тому буде доцільно в загальному випадку говорити про банківські картки.

Банк, що випускає кредитну картку, слід називати банком-емітентом. Банк-емітент є гарантом виконання усіх платіжних зобов'язань, які виникають в процесі використання випущених ним карток. Картка протягом всього терміну дії залишається власністю банку, а клієнт банку отримує картку тільки в користування та є власником картки.

Перед наданням клієнту банківської картки банк проводить перевірку його фінансового стану та кредитоспроможності. В принципі процедура отримання картки зводиться до процедури відкриття рахунку. Тому дуже часто отримати картку у банку, де клієнтом вже відкрито рахунок, можна на пільгових умовах, а іноді – безкоштовно.

Власник банківської картки може використовувати її як платіжний інструмент та здійснювати безготівкову оплату товарів чи послуг, які пропонуються продавцями – учасниками платіжної системи. А також може

отримати готівку в мережі банкоматів, що працює з картками тієї системи, в рамках якої випущена ця картка. Провайдером послуг з організації прийому карток для їх використання за цільовим призначенням насамперед є банки. В рамках платіжної системи банки, де відкриває торговий рахунок продавець, та які займаються обслуговуванням торгової організації, називають банками-еквайерами.

На банки-еквайери покладено виконання всього спектра послуг із забезпечення прийому карток до оплати торговими організаціями. Серед цих послуг можна відзначити послуги із: зарахування коштів до торгового рахунку продавця; надання апаратних засобів та програмних продуктів; прийому кредиток; обробки запитів торговців на авторизацію карток; проведення взаєморозрахунків з банком емітентом картки. Також це такі послуги, як поширення між своїми клієнтами списків карток, за якими операції припинені або заборонені. Це і робота з документами: сортування, розсилання та отримання документів в електронній або паперовій формі.

Слід відзначити, що один банк може бути одночасно як еквайером, так і емітентом. В цілому в рамках платіжної системи може існувати один чи декілька розрахункових банків, де банки – члени системи відкривають кореспондентські рахунки. Така схема слугує для прискорення розрахунків між еквайерами та емітентами.

Отже, сучасною формою безготівкових розрахунків є електронні платежі за допомогою пластикових карток – банківських платіжних карток – пластикового ідентифікаційного засобу, за допомогою якого його тримачу надається можливість здійснювати операції, що стосуються сплати товарів та послуг, отримання готівкових коштів тощо. В світі існує багато типів пластикових карток. Одним з їх функціональних призначень є здійснення платежів, а деякі дають змогу забезпечувати кредитування власника картки.

Карткові рахунки відкриваються фізичним особам на підставі зазначених вище документів. Якщо в установі банку фізичній особі відкрито поточний рахунок, то картковий рахунок відкривається на підставі заяви на відкриття карткового рахунку і договору.

3. Особливості роботи Національної платіжної системи «Простір»

Національна платіжна система ПРОСТІР – це система роздрібних платежів, де розрахунки за товари та послуги, отримання готівки та інші операції з національною валютою здійснюються за допомогою електронних платіжних засобів, а саме платіжних карток ПРОСТІР.

Платіжна система ПРОСТІР створена Національним банком України.

Повна назва системи ПРОСТІР – Національна платіжна система «Український платіжний простір». До ребрендингу, проведеного 2016 року, платіжна система ПРОСТІР мала назву Національна система масових електронних платежів (скорочено НСМЕП).

Головним вектором розвитку платіжної системи ПРОСТІР: підвищити рівень роздрібних безготівкових розрахунків в Україні, стати конкурентною та справді Національною платіжною системою в Україні, відповідати актуальним потребам українських громадян в отриманні якісного, сучасного та економного платіжного інструменту.

Картки ПРОСТІР мають безконтактну технологію, що дозволяє оплачувати покупки та проїзд у транспорті. Тримач картки ПРОСТІР зможе здійснити грошовий переказ зі своєї картки на картку іншого тримача картки ПРОСТІР.

97,7 % усіх операцій за картками українських банків-емітентів здійснюються на території України, лише 2,3 % – за її межами. Система ПРОСТІР побудована за міжнародними стандартами (EMV CPA). Банкоматно-термінальне обладнання є повністю технічно сумісним із стандартами міжнародних платіжних систем. ПРОСТІР гарантує низьку вартість вступу і швидке приєднання, системні комісійні в ПРОСТІР у рази нижчі, ніж у міжнародних платіжних системах. Плати за наявну емісію платіжних карток немає, плати за відкриття/супроводження рахунків у розрахунковому банку немає.

Кобейджингова картка «ПРОСТІР – UnionPay International» – картка, що поєднує у собі кращі сервіси та переваги двох платіжних систем: в Україні – системи ПРОСТІР, а за її межами – UnionPay International. Можна розраховуватися не тільки в Україні (понад 350 тис. торговельних терміналів), а й за кордоном – у 178 країнах світу, зокрема Китаї та країнах Південно-східної Азії. Це стосується розрахунків в інтернеті та зняття готівки в банкоматах.

ТЕМА 5_____

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРЕДИТНИХ ОПЕРАЦІЙ

Методичні рекомендації

Вивчення цієї теми слід почати з розгляду визначення «застава» як форми забезпечення виконання зобов'язань, що передбачено ст. 178 Цивільного кодексу України та Законом України Про заставу. Згідно зі ст. 1 останнього, через заставу кредитор (заставотримач) має право в разі невиконання боржником (заставадавцем) забезпеченого заставою зобов'язання отримати компенсацію з вартості заставленого майна, маючи перевагу перед іншими кредиторами. Подані у цій темі завдання допоможуть визначити форми забезпечення кредитного зобов'язання. Розглянути порядок розрахунку резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, юридичних і фізичних осіб.

Теми для розгляду

1. Форми забезпечення кредитного зобов'язання: застава нерухомого та рухомого майна, порука. Процедура реєстрації обтяжень рухомого та нерухомого майна.
2. Страхування ризиків пов'язаних з кредитними операціями (обов'язковість страхування ризиків різних видів забезпечення; вимоги банку до договору страхування). Акредитація страхових компаній комерційним банком.
3. Порядок розрахунку резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, юридичних і фізичних осіб.

Список використаної літератури

1. Череп А. В. Банківські операції : навчальний посібник: рек. МОН України / А. В. Череп, О. Ф. Андропова. Київ : Кондор, 2008. 410 с.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
3. Закон України Про заставу від 02.10.1992 р. № 2654-XII (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
4. Васюренко О. В. Банківські операції : навч. посібник. 6-те вид., виправ. і доп. Київ : Знання, 2008. 318 с.
5. Вовчак О. Д. Кредит і банківська діяльність : підруч. / О. Д. Вовчак, Н. М. Руцишин, Т. Я. Андрейків; М-во освіти і науки України. Київ : Знання, 2008. 564 с.

6. Дзюблюк О. В. Банківські операції : підручник / за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. Тернопіль : Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. 696 с.

7. Котковський В. С., Неізнана О. В. Банківські операції : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2011. 498 с.

8. Субботович Ю. Форми кредиту: сучасні тенденції // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. 2010. № 92. С. 8–11.

1. Форми забезпечення кредитного зобов'язання: застава нерухомого та рухомого майна, порука. Процедура реєстрації обтяжень рухомого та нерухомого майна

Найсуттєвішою категорією ризику в банківській системі є кредитний ризик. Проблема мінімізації кредитних ризиків є комплексною. Система правових та економічних засобів захисту інтересів кредитора містить відповідні способи забезпечення зобов'язань і є однією з найактуальніших проблем у діяльності банків на нинішньому етапі їх розвитку.

Важливою складовою вирішення питання повернення кредиту є його забезпечення, оскільки у разі виникнення негативних явищ єдиним джерелом повернення кредиту для банку є реалізація заставленого майна, а надійність забезпечення безпосередньо впливає на ефективність кредитної політики банку та його прибутковість. Основна причина банківських банкрутств пов'язана з неповерненням раніше виданих кредитів.

Усе зазначене дає підстави стверджувати, що подальший розвиток кредитних відносин пов'язаний і залежить від розвитку способів забезпечення виконання кредитних зобов'язань, які формують систему кредитного забезпечення, під якою слід мати на увазі сукупність форм і видів забезпечення кредитів банків, а також взаємозв'язки між банком та позичальником щодо способів і механізмів отримання та реалізації кредитного забезпечення з метою мінімізації кредитного ризику банку.

Отже, основна маса кредитів надається банками під забезпечення. Існує кілька способів забезпечення кредитів різними видами майна клієнта або фінансовими зобов'язаннями третьої сторони. Всі форми забезпечення кредиту (майно, зобов'язання) повинні задовольняти таким вимогам:

- висока ліквідність, тобто можливість активів до конвертування у грошову форму;
- здатність до тривалого зберігання (принаймні протягом періоду кредитування);
- стабільність цін на заставне майно;
- низькі витрати на зберігання і реалізацію застави.

Розмір кредиту під заставу визначається у відсотках від ринкової вартості застави на момент укладання кредитної угоди. Залежно від виду майна заставна оцінка може становити від 60 до 90 %. Перевищення ціни застави над сумою кредиту є гарантією компенсації ризику втрати на випадок зниження ціни застави.

З метою дотримання принципу забезпеченості банківського кредиту, зменшення ризиків та недопущення збитків від проведення кредитних операцій широко використовуються такі форми забезпечення кредитних зобов'язань, які поділяються на дві групи:

1. *Традиційні форми;*
2. *Нетрадиційні форми.*

До групи традиційних належать форми, закріплені Цивільним кодексом України: *неустойка, поручительство, гарантія, застава, завдаток і страхування*. За нинішніх умов саме ці форми є найбільш поширеними та законодавчо врегульованими.

Можливість застосування застави як форми забезпечення виконання зобов'язань передбачено ст. 178 Цивільного кодексу України та Законом України «Про заставу». Згідно зі ст. 1 останнього, через заставу кредитор (заставотримач) має право в разі невиконання боржником (заставадавець) забезпеченого заставою зобов'язання отримати компенсацію з вартості заставленого майна, маючи перевагу перед іншими кредиторами.

Застава, як й інші форми забезпечення виконання зобов'язань, має похідний характер від забезпеченого нею зобов'язання. Нею може бути забезпечена лише дійсна вимога, зокрема така, яка випливає з договору позики (банківської позички), купівлі-продажу, оренди, перевезення вантажу тощо.

Заставадавець має бути власником майна, що береться під заставу, або мати право повного господарського володіння чи оперативного управління цим майном, що визначається Статутом або відповідно оформленим дорученням.

Застава майна, що належить позичальнику на правах власності або делегування права власності, на яке згідно із чинним законодавством може бути накладено стягнення; застава оформлюється у вигляді угоди про заставу відповідно до закону «Про заставу». **Заставне право** – це речова претензія на чуже майно, або претензія на право отримати компенсацію від реалізації заставного майна, якщо боржник не в змозі виконати свої зобов'язання. Така застава має забезпечити не лише повернення самої позики, а й виплату відповідних відсотків та штрафів, передбачених договором. Заставне право передбачає, що заставне майно з дозволу боржника передається кредиторіві.

Заставне право на нерухоме майно. У цьому разі під забезпечення кредиту банк бере зобов'язання щодо нерухомості (іпотеку). Іпотека –

це особисте заставне право на земельні ділянки, будівлі та споруди. Ця форма забезпечення кредиту має ряд переваг:

- по-перше, технічно неможливо здійснити передачу заставленого майна;

- по-друге, виключається повторна застава майна третій особі.

У разі оформлення іпотеки власник нерухомого майна отримує кошти від кредитора. При цьому боржник зобов'язується вчасно сплатити позику, в іншому разі за рішенням суду борг буде сплачено за рахунок коштів, що надійдуть від реалізації заставленого майна.

Порука (гарантія) – зобов'язання поручителя (гаранта) відповідати перед кредитором певної особи за виконання нею свого зобов'язання в повному обсязі або частково.

Гарантія подібна, але не тотожна поруці, оскільки відповідальність гаранта настає, коли не сплачено борг за рахунок коштів самого боржника, тоді як поручитель відповідає в тому ж самому обсязі, що й боржник.

Страховання кредитного ризику – страхування ризику неповернення кредиту та відсотків за користування ним.

Неустойкою (штрафом, пенею) визначається визначена законом або договором грошова сума, що боржник мусить сплатити кредиторіві в разі невиконання або неналежного виконання кредитного зобов'язання, зокрема в разі прострочення виконання.

Перелічені вище форми забезпечення кредитних зобов'язань у банківській сфері тісно пов'язані з основним зобов'язанням, що вони обслуговують.

До групи *нетрадиційних форм* захисту інтересів кредиторів належать:

1. Поступка вимоги;

2. Перерахування боргу;

3. Способи передачі майна боржникам у власність кредитору до моменту повернення кредиту і виплати відсотків за користування ним:

- договір купівлі-продажу майна із зобов'язанням зворотного викупу;

- договір «зворотного» продажу майна з відкладальною умовою;

- довірча передача позичальником права власності на своє майно кредитору.

4. Утримання майна боржника.

Ці способи забезпечення кредитних зобов'язань нетрадиційні тому, що вони згідно з чинним законодавством України не внесені до переліку форм забезпечення зобов'язань.

Поступка вимоги і перерахування боргу відповідно до глави 17 Цивільного кодексу є випадком заміни сторін у зобов'язанні. Цивільний кодекс не зараховує її до форм забезпечення виконання зобов'язань. Із цим можна погодитись. Адже укладаються ці угоди зазвичай на стадії

виконання основного зобов'язання, але враховуючи те, що всі форми забезпечення виконання зобов'язань мають на меті захистити інтереси кредитора, можна зробити висновок, що поступка вимоги (перерахування боргу) також є своєрідним засобом забезпечення виконання, що застосовується з метою реального задоволення вимог кредитора за рахунок третьої особи (нового кредитора чи нового боржника).

До нетрадиційних форм належать також договір купівлі-продажу із зобов'язанням зворотного викупу, договір «зворотного» продажу майна з відкладальною умовою та довірча передача позичальником права власності на своє майно кредитором. Ці способи забезпечення виконання кредитних зобов'язань застосовуються в міжнародній практиці, хоча й вони не позбавлені певних недоліків. Усі вони полягають у передачі визначеного майна боржника (чи третьої особи) кредитору до моменту повернення кредиту і виплати відсотків за користування ним, та можуть бути об'єднані в одну групу із заставою та утриманням майна боржника, оскільки, як і в останніх, забезпечувальну функцію в них виконує конкретне відокремлене майно боржника чи третьої особи.

Вищенаведені способи передачі майна боржника у власність кредитора також не є формами забезпечення зобов'язань відповідно до чинного законодавства України, тому банки нашої країни їх рідко використовують. Це пов'язується з низкою проблем юридичного характеру, що можуть виникнути, враховуючи закритість переліку забезпечувальних зобов'язань, а також з огляду на низку інших норм законодавства України.

У групі *нетрадиційних* розглядається така форма забезпечення виконання кредитних зобов'язань, як утримання майна боржника. Цей інститут є спорідненим з інститутом застави. Чинним законодавством України він не передбачений, але ст. 615–618 проекту Цивільного кодексу України його вводять як форму забезпечення виконання зобов'язань.

Розглянута класифікація форм забезпечення кредитних зобов'язань схематично зображена на рис. 1.3

Формами забезпечення кредитів можуть виступати:

1. Цінні папери. Перед видачею позики під цінні папери банку необхідно врахувати ряд факторів: можливість реалізувати заставу, кредитоспроможність емітента тощо. Надаючи позики під цінні папери, банк здійснює періодичні перевірки з метою з'ясування можливості реалізації цінних паперів у разі необхідності. Він також перевіряє фінансовий стан емітента і ринкову вартість заставлених цінних паперів. Банк повинен бути впевнений, що ці цінні папери можна передавати в інші руки. Ще один важливий фактор – власність на цінні папери. Якщо цінні папери належать одночасно двом особам, то позику можна оформлювати лише в разі, коли обидві ці особи погодяться на передачу їх під заставу.

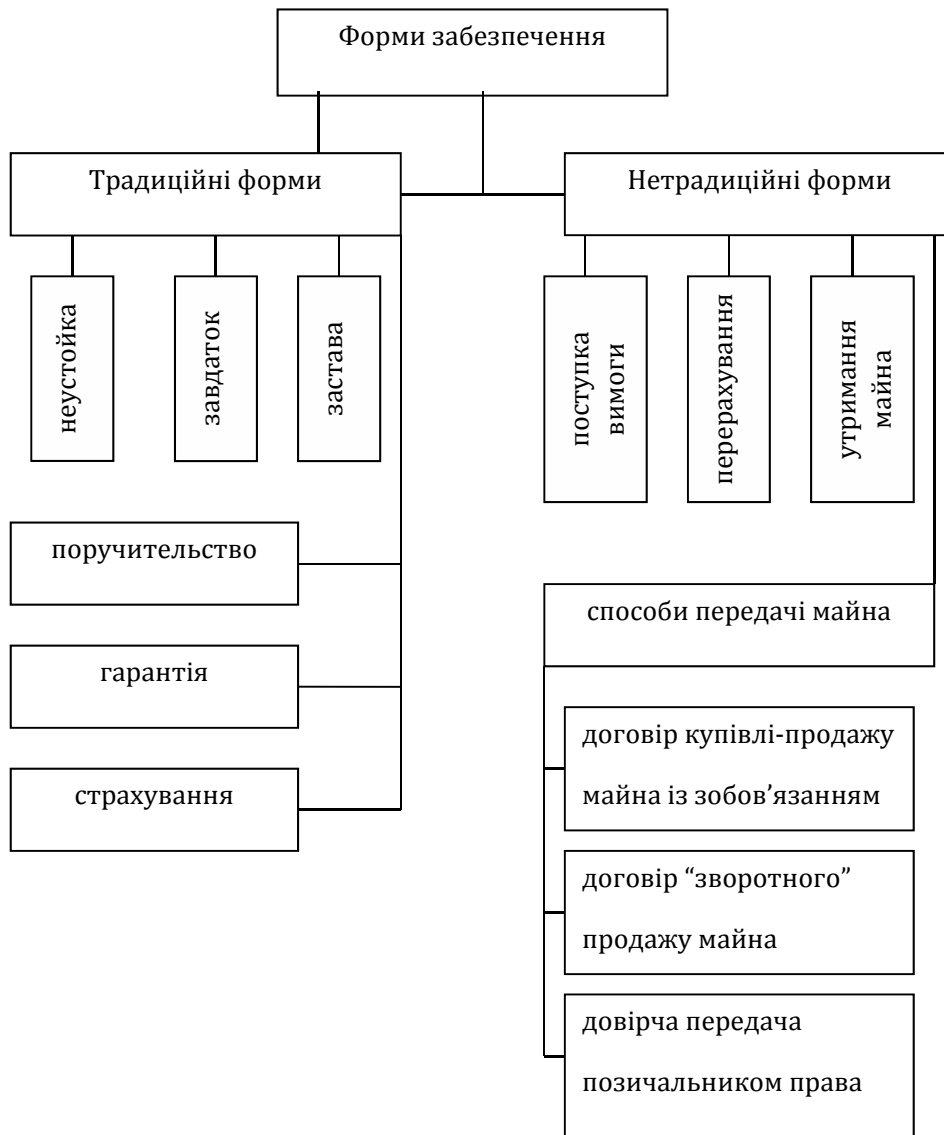

Рис. 1.3. Класифікація форм забезпечення кредитних зобов'язань

2. Забезпечення дорогоцінними металами. Під заставу приймаються монети, зливки, вироби із золота, срібла, платини, дорогоцінні камені тощо. Цей спосіб забезпечення кредиту в сучасний період використовується досить часто.

Оцінка кредитоспроможності позичальника здійснюється на підставі кредитної заявки позичальника (кредитоспроможності поручителя, на підставі заявки поручителя (майнового поручителя), документів щодо доходів позичальника/фінансового поручителя, що містять актуальну інформацію щодо отримуваних доходів та розмірів здійснюваних витрат за певний період. Всі документи щодо доходів повинні бути чинними на момент ухвалення рішення про надання кредиту. Рішення щодо можливості надання кредиту позичальнику, у разі оцінки кредитоспроможності якого (або під час оцінки кредитоспроможності поручителя якого) враховувалися доходи, інформація щодо яких отримана з інших документів, у внутрішніх норма-

тивних документах банку з питань кредитування фізичних осіб, може бути ухвалене на рівні колегіального органу Центрального апарату з урахуванням повноважень, в межах яких відповідний колегіальний орган ухвалює рішення з видачі нових кредитів. До розрахунку кредитоспроможності позичальника можуть долучатися також доходи:

- дружини/чоловіка;
- інших повнолітніх та працездатних осіб – членів сім'ї позичальника (батьків, дітей). Врахування доходів інших повнолітніх та працездатних осіб членів сім'ї позичальника (батьків, дітей) дозволяється виключно у випадку, якщо кредит надається на придбання нерухомості житлового призначення (зокрема земельних ділянок із цільовим призначенням на будівництво та обслуговування житлового будинку і господарських будівель), або на будівництво такої нерухомості, для чого позичальник подає документи про їхні доходи.

Наявність передумов для здійснення кредитної операції і спроможність корпоративного клієнта в повному обсязі та в обумовлений строк виконати зобов'язання за кредитним договором. Кредитоспроможність позичальника визначається за показниками, що характеризують його здатність своєчасно розраховуватися за раніше отриманими кредитами, його поточне фінансове становище, спроможність у разі потреби мобілізувати кошти з різних джерел і забезпечити оперативну конверсію активів у ліквідні кошти.

Розгляд відповідними службами Банку документів, які подаються для реалізації кредитних операцій та підлягають вивченню службами Банку, аналіз фінансового стану та визначення кредитоспроможності, прийнятності та достатності забезпечення. Попередня оцінка фінансового стану з урахуванням забезпечення та інших умов здійснення кредитної операції.

Оцінка фінансового стану та визначення кредитоспроможності корпоративного клієнта, класифікація кредитної операції за рівнем ризику здійснюється відповідно до внутрішніх нормативних документів Банку.

За результатами попередньої оцінки фінансового стану та кредитного проекту кредитна служба регіонального управління (зокрема за кредитними проектами, документи, за якими надані для попереднього розгляду в відділенні) / центрального апарату (за кредитними проектами, документи, за якими надані для попереднього розгляду в центральний апарат Банку) визначає можливість подальшого розгляду повного пакета документів корпоративного клієнта.

ТЕМА 6_____

ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ РИЗИКОМ

Головними ланками кредитної системи є банки та кредитні установи, що мають ліцензію Національного банку України, які одночасно виступають у ролі покупця і продавця існуючих у суспільстві тимчасово вільних коштів.

Банківська система шляхом надання кредитів організовує й обслуговує рух капіталу, забезпечує його залучення, акумуляцію та перерозподіл у ті сфери виробництва та обігу, де виникає дефіцит капіталу.

Подані у цій темі завдання допоможуть вивчити сутність кредитного процесу та його стадії, роль та форми забезпечення кредитів в сучасній економіці, а також сутність основних способів надання кредитів.

Практичні завдання цієї теми студент зможе вирішити, розглянувши такі основні питання:

1. Сутність, види та оцінка кредитного ризику. Елементи системи управління кредитним ризиком. Методи управління, мінімізації кредитних ризиків;
2. Управління кредитним ризиком на індивідуальній та портфельній основі

Список використаної літератури

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
2. Закон України Про заставу від 02.10.1992 р. № 2654-XII (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
3. Васюренко О. В. Банківські операції : навч. посібник. – 6-те вид., виправ. і доп. Київ : Знання, 2008. 318 с.
4. Вовчак О. Д. Кредит і банківська діяльність: підруч. / О. Д. Вовчак, Н. М. Руцишин, Т. Я. Андрейків; М-во освіти і науки України. Київ : Знання, 2008. 564 с.
5. Дзюблюк О. В. Банківські операції: Підручник / За ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. 696 с.
6. Котковський В. С., Неїзвестна О. В. Банківські операції: Навчальний посібник. Київ : Кондор, 2011. 498 с.
7. Субботович Ю. Форми кредиту: сучасні тенденції // Вісник Київського національно університету імені Т. Шевченка. 2010. № 92. С. 8–11.

1. Сутність, види та оцінка кредитного ризику.

Елементи системи управління кредитним ризиком

Кредитний ризик – це:

- 1) ризик невиконання позичальником (контрагентом банку) зобов'язань за кредитними операціями;
- 2) ризик того, що сплата позичальником відсотків і основного боргу за кредитними операціями проводитиметься з відхиленням від умов кредитної угоди або взагалі не проводитиметься.

Методи управління кредитним ризиком

1. Лімітування кредиту;
2. Диверсифікація портфеля кредитів;
3. Попередній аналіз кредитоспроможності позичальника;
4. Моніторинг/контроль виданих кредитів;
5. Використання ефективних форм забезпечення кредитів;
6. Створення спеціальних резервів для відшкодування втрат від кредитної діяльності.

Резерви за активами є спеціальними (оціночними) резервами, які зменшують балансову вартість активів, і необхідність формування яких спричинена зменшенням корисності таких активів.

Резерви за наданими фінансовими зобов'язаннями є забезпеченням їх виконання в майбутньому, що визнається в балансі банку як зобов'язання та свідчить про можливі втрати внаслідок вибуття ресурсів, пов'язаного з виконанням банком таких фінансових зобов'язань.

Банк оцінює ризик невиконання боржником/контрагентом зобов'язань та формує резерв у повному обсязі незалежно від розміру його доходів за станом на перше число кожного місяця, наступного за звітним, до встановленого строку подання статистичної звітності за формою № 10 (місячна) “Оборотно-сальдовий баланс банку”, затвердженій відповідним нормативно-правовим актом Національного банку України.

Якщо в наступних періодах після формування резерву за активом (крім акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком, що обліковуються банком у портфелі на продаж) або за наданими фінансовими зобов'язаннями сума резерву зменшується, то банк зменшує (коригує) попередньо сформований резерв за таким активом.

Банк розробляє та затверджує рішенням уповноваженого органу внутрішньобанківські положення щодо оцінки ризиків, формування та використання резервів за кожним видом фінансових активів, групою фінансових активів, дебіторською заборгованістю за господарською діяльністю банку та наданими фінансовими зобов'язаннями.

Внутрішньобанківські положення розробляються банком з урахуванням законодавства України, зокрема нормативно-правових актів Національного банку України, повинні містити методики та процедури, які є обов'язковими і мінімально необхідними для оцінки ризиків.

Чинники розміру резерву під кредитні ризики:

- фінансовий стан позичальника;
- стан обслуговування позичальником кредитної заборгованості;
- рівень та якість забезпечення;
- ризик країни контрагента;
- норма (коефіцієнт) резервування.

Банк з метою розрахунку резервів класифікує активи / надані фінансові зобов'язання за такими категоріями якості:

I (найвища) – немає ризику або ризик є мінімальним;

II – помірний ризик;

III – значний ризик;

IV – високий ризик;

V (найнижча) – реалізований ризик.

Заборгованість за активами / наданими фінансовими зобов'язаннями, що належить до V категорії, є безнадійною.

Таблиця 1

Нормативи кредитного ризику

Показник	Характеристика	Розрахунок нормативу	Нормативне значення
Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7)	Встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань	Співвідношення суми всіх вимог банку до цього контрагента та всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього контрагента (або групи пов'язаних контрагентів), до регулятивного капіталу банку невідкоригованого на суму перевищення нормативів Н7 та Н9 (норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру)	Не перевищує 25 %

Продовження таблиці 1

Показник	Характеристика	Розрахунок нормативу	Нормативне значення
Норматив великих кредитних ризиків (Н8)	Метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групою пов'язаних контрагентів	Співвідношення суми всіх великих кредитних ризиків, наданих банком щодо всіх контрагентів або груп пов'язаних контрагентів, з урахуванням усіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів, до регулятивного капіталу банку	Не має перевищувати 8-кратний розмір регулятивного капіталу банку
Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9)	Установлюється для обмеження ризику, що виникає під час здійснення операцій з інсайдерами, що може призвести до прямого та непрямого впливу на діяльність банку. Цей вплив зумовлює те, що банк проводить операції з інсайдерами на умовах, не вигідних для банку, що призводить до значних проблем, оскільки в таких випадках визначення платоспроможності контрагента не завжди здійснюється достатньо об'єктивно	Визначається як співвідношення суми всіх зобов'язань цього інсайдера (або групи пов'язаних інсайдерів) перед банком і всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього інсайдера, та статутного капіталу банку	Не перевищує 5 %
Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10)	Установлюється для обмеження сукупної суми всіх ризиків щодо інсайдерів	Співвідношення сукупної заборгованості зобов'язань усіх інсайдерів перед банком і суми позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо всіх інсайдерів, та статутного капіталу банку	Не перевищує 30 %

Банк самостійно встановлює порядок визначення показника ризику активу в межах діапазонів, визначених для відповідних категорій якості

активів/наданих фінансових зобов'язань, зокрема з урахуванням кредитної історії боржника, а також іншої інформації, що забезпечує об'єктивну оцінку подій та обставин, які можуть свідчити про наявність ризиків погашення боргу боржником із перевищенням строків, передбачених умовами договору, або із невиконанням договірних умов.

2. Управління кредитним ризиком на індивідуальній та портфельній основі

Кредитна політика – основа процесу кредитування і управління кредитною діяльністю.

Банки самостійно розробляють свою кредитну політику, що повинна бути викладена у письмовій формі у вигляді затвердженого документа. Кредитна політика розробляється з урахуванням потреб населення в банківському обслуговуванні й інших об'єктивних чинників, зокрема: стану економіки країни, рівня інфляції, темпів зростання ВВП, втручання державних органів влади, рівня доходів населення, рівня цін на банківські продукти і послуги, попиту на кредити тощо. Кредитна політика створює основу всієї роботи банку з розміщення ресурсів відповідно до загальної стратегії його діяльності. Розробка кредитної політики особливо необхідна в умовах кризової ситуації, коли банку доводиться адаптуватися до нових умов функціонування, що постійно змінюються.

Отже, насамперед ефективна кредитна політика повинна визначати параметри для кредитного портфеля в цілому, окреслюючи такі важливі завдання: визначення обсягу вільних кредитних ресурсів; раціонування кредитного портфеля та диверсифікація ризику – встановлення лімітів на придбання кредитів і розподіл кредитів за різними напрямками; урахування галузевих і регіональних особливостей ведення бізнесу; визначення складу кредитного портфеля; дотримання допустимого рівня концентрації кредиту за окремими позичальниками і галузями.

Слід також зазначити, що кредитна політика банку за своєю суттю визначає стратегію кредитного процесу. Сьогодні, функціонуючи в нестабільному середовищі і не маючи репрезентативної інформації про контрагентів, банки повинні розробляти стратегію кредитного ризик-менеджменту за допомогою збалансованості стратегічних і тактичних методів управління.

З огляду на це можна стверджувати, що принципи кредитування, кредитна політика та стратегія кредитного ризик-менеджменту – це ті компоненти, які формують стратегічний блок системи банківського кредитування.

Основні пункти документу про кредитну політику банку:

1. Приоритетні напрямки кредитування;
2. Цільові кредити;

3. Диверсифікація кредитів;
4. Ступень ризику під час надання кредитів;
5. Методика оцінки фінансового стану позичальника;
6. Прийняті та неприйняті позики;
7. Ринок на якому планується проведення кредитних операцій;
8. Рівень процентних ставок, щоб її розробити потрібно знати які кредити бувають взагалі;

На етапі, коли сформульовано спільну мету кредитної діяльності банку, вироблено стратегію кредитної політики, в рамках якої визначено пріоритетні цілі формування кредитного портфеля з урахуванням впливу зовнішніх чинників, кон'юнктури ринків, власного потенціалу банку, відбувається формування кредитного портфеля. Отже, у технологічному блоці доцільно виділити такі елементи: етапи кредитування, методи кредитування, ліміти кредитування, кредитну документацію, які разом визначають безпосередньо процедуру кредитного процесу, її правове забезпечення.

Оскільки ефективність роботи кредитного відділу значною мірою залежить від внутрішнього менеджменту банку, управлінський блок у системі кредитування відіграє особливо важливу роль. У дослідженнях сучасних науковців-економістів достатньо уваги приділяється лише окремим складовим системи управління кредитною діяльністю, які розглядаються ізольовано один від одного. Вибірковий характер висвітлення визначених елементів не відображає специфіки зв'язку між ними. З огляду на це доцільно розглянути кожний із елементів управлінського блоку й визначити взаємозв'язки між ними.

Важливим аспектом банківської практики слід вважати управління кредитним портфелем банку. Одним із поширених підходів до визначення поняття «кредитний портфель банку» є тлумачення його як сукупності всіх позик, наданих банком із метою отримання доходу. Такої думки дотримуються автори Енциклопедії банківської справи в Україні.

Л. О. Примостка аналогічно розглядає «кредитний портфель» як сукупність усіх кредитів, наданих банком для отримання доходів. При цьому автор виділяє основні показники, які характеризують кредитний портфель: дохідність та відповідний рівень ризику.

О. В. Васюренко, В. Я. Вовк, А. М. Герасимович у своїх наукових дослідженнях також доводять значущість підходу «дохід – ризик» в управлінні кредитним портфелем. Головна теза такого підходу полягає в тому, що під час управління кредитним портфелем банк користується основним принципом – принципом пріоритетності мінімізації рівня ризику над дохідністю.

Основна робота з організації кредитного процесу в банку може бути подана у вигляді таких етапів.

I етап. Отримання та розгляд кредитної заявки

Кредитні відносини між банком і клієнтом розпочинаються з отримання та розгляду кредитної заявки, де передусім містяться відомості щодо позики, якої потребує клієнт: мета, розмір, вид і термін позики, вид забезпечення тощо. Необхідною складовою заявки є пакет супровідних документів, ретельний аналіз яких здійснюється на наступних етапах процесу кредитування. До пакета входять зазвичай такі документи:

- 1) копія свідоцтва про державну реєстрацію підприємства;
- 2) копії установчих документів;
- 3) фінансова звітність;
- 4) матеріали аудиторських перевірок за попередні 3 роки;
- 5) бізнес-план;
- 6) відомості про раніше отримані кредити та наявність (відсутність) заборгованості за ними;
- 7) документ про те, що заборгованості перед бюджетом та державними цільовими фондами немає;
- 8) документація на предмет застави, гарантії або поручительства;
- 9) належним чином оформлені договори на постачання та реалізацію відповідних товарів (послуг).

Кредитна заявка разом із пакетом супровідних документів надходить до працівника відповідного кредитного підрозділу, що здійснює її ретельний розгляд.

II етап. Безпосередня співбесіда з потенційним позичальником

Кредитний працівник проводить попереднє інтерв'ю з потенційним позичальником. Під час співбесіди кредитний працівник концентрує свою увагу на базових, ключових для банку питаннях, які можуть бути розподілені за такими групами: загальні відомості про позичальника; питання щодо кредиту; питання, пов'язані з погашенням кредиту; питання щодо забезпечення кредиту; питання щодо зв'язків клієнта з іншими банками;

Після співбесіди кредитний працівник повинен ухвалювати дуже важливе рішення: продовжувати роботу з кредитною заявкою цього клієнта або вже на цьому етапі відмовити у видачі кредиту. Якщо пропозиції клієнта не відповідають в якихось аспектах принципам політики та стратегії банку в галузі кредитних операцій, то кредитна заявка має бути відхилена. При цьому необхідно пояснити заявнику, з яких причин кредит не може бути наданий. Якщо ж за результатами співбесіди кредитний працівник ухвалює рішення щодо продовження роботи з клієнтом, він заповнює відповідний кредитний формуляр та передає його разом із кредитною заявкою та пакетом супровідних документів до підрозділу кредитного аналізу для оцінки кредитоспроможності позичальника.

III етап. Оцінка кредитоспроможності

Аналіз кредитоспроможності, фінансового стану клієнта й оцінка ризику за позичкою базуються на використанні таких джерел інформації, як:

- матеріали, отримані безпосередньо від клієнта;
- матеріали про клієнта, які знаходяться в архівах і базах даних банку (якщо клієнт має кредитну «історію»);
- необхідні відомості можуть бути отримані від зовнішнього оточення клієнта (постачальники, кредитори, покупці продукції, обслуговуючі банки, податкова служба тощо);
- звіти та інші матеріали державних і приватних установ (галузеві аналітичні дослідження, статистична інформація, довідники з інвестицій тощо).

Основним джерелом інформації для аналізу фінансового стану потенційного позичальника є його бухгалтерські звіти.

У результаті розгляду звітів визначаються кількісні параметри, що характеризують господарську діяльність позичальника:

- ліквідність;
- економічну та фінансову стабільність;
- прибутковість (рентабельність);
- перспективи грошових потоків.

Перші три параметри характеризуються системою фінансових коефіцієнтів – коефіцієнти ліквідності, покриття, забезпечення власними коштами, дохід на капітал тощо.

Спираючись на дані кінцевої оцінки та присвоєнню категорій позичальнику, відповідальний кредитний працівник повинен визначити, чи відповідає рівень кредитоспроможності позичальника вимогам кредитної політики банку. У разі позитивного висновку здійснюється перехід до наступного етапу банківського кредитування.

IV етап. Підготовка до складання кредитного договору

Цей етап має назву «структурування позички». У процесі структурування банк визначає основні параметри позички: вид кредиту, суму, строк, забезпечення, порядок видачі та сплати, ціну позики тощо.

Структурування дуже впливає на ефективність кредитної угоди. Якщо, наприклад, банк встановив занадто короткий термін погашення кредиту, то позичальник може залишитись без необхідних для нормального функціонування ресурсів. Неправильне визначення суми кредиту також може негативно вплинути на успішність кредитування. Так, якщо сума буде заниженою, то позичальнику незабаром стануть потрібні додаткові кошти, що поставить під загрозу повернення первісної позики. У зворотній ситуації клієнт буде розпоряджатись зайвими ресурсами і зможе їх витратити на непередбачені кредитним договором цілі.

Дуже важливе значення має визначення вартості кредиту, основою якого є встановлення відповідної процентної ставки. Тут повинні враховуватись вартість залучених банком ресурсів, категорія надійності позичальника, ступінь кредитного ризику, витрати з оформлення позики та контролю за її погашенням, маржа прибутку від кредитної операції.

Після завершення етапу остаточного структурування позики відповідний кредитний підрозділ приступає до підготовки та складання кредитного договору.

V етап. Кредитна угода

Проект кредитного договору в пакеті з усією кредитною документацією подається в Кредитний комітет банку для ухвалення рішення щодо надання кредиту. Рішення про надання кредиту ухвалюється Кредитним комітетом колегіально й оформляється протоколом, після чого фахівець з кредитування формує кредитну справу позичальника і разом з юридичним управлінням готує кредитний договір у двох примірниках. Зміст кредитного договору визначається сторонами залежно від конкретної кредитної операції.

У разі позитивного рішення уповноважені керівники банку та підприємства-позичальника підписують кредитний договір. Підписаний договір є офіційною підставою для безпосереднього перерахування банком грошових ресурсів на користь позичальника.

У кредитному договорі передбачаються: мета, сума, строк, порядок, форма видачі та погашення кредиту, форма забезпечення зобов'язань позичальника, процентна ставка, порядок і форма сплати процентів й основного боргу, права, зобов'язання, відповідальність сторін щодо надання і погашення кредитів, перелік відомостей, розрахунків та інших документів, необхідних для кредитування, періодичність їх подання банку, можливість проведення банком перевірок на місці, наявність та стан зберігання заставного майна тощо.

VI етап. Моніторинг і контроль якості виданих кредитів

У разі виявлення фактів використання кредиту не за цільовим призначенням банк має право достроково розірвати кредитний договір, що є підставою для стягнення всіх коштів у межах зобов'язань позичальника за кредитним договором у встановленому чинним законодавством порядку.

Головним завданням кредитного моніторингу є відстежування зміни кредитоспроможності позичальника та визначення конкретних дій, які необхідно вжити у разі виникнення проблем. Основою процесу кредитного моніторингу є процедура аналізу поточного фінансового стану позичальника та оцінки якісних показників його діяльності. Поряд із цим ретельно вивчається та аналізується інформація про здійснення позичальником поточних платежів зі сплати відсотків та основної суми кредиту.

У разі виникнення у позичальника тимчасових фінансових ускладнень сторони можуть подовжувати строк дії кредитного договору (продлонгація). У разі ухвалення рішення щодо продлонгування кредиту складається додаткова угода між банком та позичальником, що є невід'ємною частиною кредитної угоди.

Із настанням строку сплати кредиту і за браком у клієнта достатньої суми коштів для його погашення банк починає проводити роботу з проблемними кредитами. У день визначеного строку сплати частина непогашеної або непогашена заборгованість за позичкою переноситься на рахунок прострочених позик.

Труднощі з погашенням позичок можуть виникати з різних причин. Найбільш поширеними з них є: помилки самого банку під час кредитної заявки, під час розробки умов кредитної угоди; нерентабельна робота клієнта, який отримав позичку; фактори, невідконтрольні банку, або форс-мажорні обставини.

Існує багато сигналів, що свідчать про погіршення фінансового стану позичальника, які працівник банку повинен вміти розпізнавати. Для цього використовуються аналіз фінансової звітності, особисті контакти з позичальником, повідомлення від третіх осіб.

Якщо банк виявляє проблемну позичку, він негайно повинен вжити заходів для забезпечення повного та своєчасного її повернення. Найдоцільнішим кроком буде розробка разом з позичальником заходів щодо покращення фінансового стану підприємства. Якщо цей спосіб не дасть результатів, банк повинен забезпечити свої інтереси шляхом реалізації забезпечення, висунути претензії до гаранта тощо. Крайній захід – це порушення питання про оголошення позичальника банкрутом.

Термінологічний словник

Забезпеченість – недопущення збитків від неповернення боргу шляхом використання різних форм забезпечення кредиту.

Застава – актив, що його позичальник (клієнт банку) пропонує як забезпечення виплати своїх боргів.

Кредит – позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається позичальнику в тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості та платності.

Кредитна лінія – згода банку надати кредит у майбутньому в розмірах, які не перевищують заздалегідь обумовлену суму за певний відрізок часу, без проведення додаткових спеціальних переговорів.

Кредитний договір – договір між банком та позичальником, що визначає розмір і умови надання кредиту, права та обов'язки суб'єктів

кредитних відносин, а також відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору.

Кредитний ризик – ймовірність несплати позичальником основного боргу та відсотків за користування кредитом, які належать до сплати, у терміни, визначені кредитним договором.

Кредитні відносини – стосунки, які виникають між банком та позичальником у процесі здійснення кредитних операцій.

Кредитні операції – вид активних операцій, пов'язаних з наданням клієнтам коштів у тимчасове користування або прийняттям зобов'язань про надання коштів у тимчасове користування за певних умов, а також надання гарантій, поручительств, авалів, розміщення депозитів, проведення факторингових операцій, фінансового лізингу, видача кредитів у формі врахування векселів, у формі операцій репо.

Кредитоспроможність – наявність у позичальника передумов для отримання кредиту та здатність здійснювати розрахунки за своїми борговими зобов'язаннями в повному обсязі та в строки, визначені кредитним договором.

Неустойка (штраф, пеня) – визначена законом або договором грошова сума, що боржник мусить сплатити кредиторіві в разі невиконання або неналежного виконання кредитного зобов'язання, зокрема в разі прострочення виконання.

Овердрафт – короткостроковий кредит, що надається банком клієнту понад його залишок на поточному рахунку в банку шляхом дебетування його поточного рахунка в межах сум, що визначаються відповідними розрахунками за методикою, встановленою банком.

Овернайт – надані та отримані кредити і депозити строком не більше ніж на один операційний день без урахування неробочих днів банку.

Порука – вид забезпечення зобов'язань, за якого поручитель зобов'язується перед кредитором іншої особи солідарно відповідати (якщо інше не передбачено договором поруки) за виконання нею свого зобов'язання в повному обсязі або частково.

Процес банківського кредитування – це сукупність дій банку, пов'язаних із наданням і поверненням кредиту.

Револьверний кредит – це позика, що надається банком клієнту в межах встановленого ліміту заборгованості, що використовується повністю або частинами і відновлюється в міру погашення раніше виданого кредиту.

Страхування кредитного ризику – страхування ризику неповернення кредиту та відсотків за користування ним.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть, у який спосіб організована кредитна робота в банку.
2. Охарактеризувати основні етапи процесу банківського кредитування.
3. Назвіть основні принципи банківського кредитування.
4. Охарактеризуйте об'єкти та суб'єкти кредитних відносин.
5. Визначте, що розуміють під кредитоспроможністю позичальника.

Від яких факторів вона залежить? В чому особливості оцінки фінансового стану окремих категорій позичальників?

6. Назвіть цілі, на які забороняється надання банківських кредитів.
7. Охарактеризувати форми забезпечення кредиту.
8. Розкрийте сутність основних способів надання кредитів.
9. Визначте, з якою метою надаються револьверні кредити? Опишіть порядок їх надання.
10. Визначте основні джерела сплати кредиту.
11. Охарактеризуйте особливості кредитної політики банку.

ТЕМА 7_____

ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З НАДАННЯ ЛІЗИНГОВИХ ТА ФАКТОРИНГОВИХ ПОСЛУГ

1. Лізинговий кредит: види лізингу та переваги для суб'єктів лізингових відносин.

2. Етапи процесу лізингового кредитування. Методичні основи розрахунку суми лізингових платежів.

3. Сутність факторингу, його особливі ознаки, класифікація. Внутрішній та міжнародний факторинг (основні відмінності). Характеристика нормативно-правових документів, що регулюють факторингове обслуговування.

4. Етапи факторингових операцій, структура ціни факторингового кредиту. Вимоги до договору факторингового обслуговування. Ризики під час здійснення факторингових операцій (постачальника, клієнта, банку).

Методичні рекомендації

Вивчення цієї теми слід почати з розгляду сутності лізингового кредиту, що за змістом схожий з кредитними відносинами, оскільки йому притаманні такі принципи, як строковість повернення та платність. Розрізняють оперативний лізинг (з неповною окупністю), фінансовий лізинг (з повною окупністю), прямий лізинг (коли лізингодавець купує майно у виробника і передає його в оренду), зворотний лізинг (власник продає майно лізингодавцю, а потім бере його в оренду) тощо.

Останнє питання, на якому слід зупинитися, є сутність факторингу та його особливі ознаки. Головна функція факторингу в сучасних умовах полягає у зменшенні неплатежів, прискорення товарообігу й створенні стабільної системи фінансового забезпечення виробничої сфери. Застосування факторингу дає змогу перетворити дебіторську заборгованість у наявні кошти, які можуть бути одразу ж використані для виробничих цілей, що позитивно вплине на розвиток економіки.

Подані у цій темі завдання допоможуть вивчити сутність іпотечного, лізингового та факторингового кредитування.

Під час розгляду вищезазначених питань доцільно користуватися такими нормативними документами:

1. Закон України Про банки і банківську діяльність від 07.12.2000 р. № 2121 – III (зі змінами та доповненнями);

2. Закон України Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним бортом та іпотечним бортом та іпотечні сертифікати» від 19.06.2003. № 0979;

3. Закон України Про фінансовий лізинг від 16.12.1997 № 723/97-ВР;
4. Закон України Про іпотечні облігації № 3273-IV від 22.12.2005 року.

Список рекомендованої літератури

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121 – III. URL : zakon.rada.gov.ua.
2. Закон України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним бортом та іпотечним бортом та іпотечні сертифікати» від 19.06.2003. № 0979.
3. Закон України Про фінансовий лізинг від 16.12.1997 № 723/97-ВР.
4. Закон України Про іпотечні облігації № 3273-IV від 22. 2.2005 року.
5. Бурмака М. О. Конвертація валютних іпотечних кредитів як засіб поліпшення платоспроможності позичальників в умовах кризи / М. О. Бурмака // Фінанси України. 2010. № 4. С. 17–26.
6. Васюренко О. В. Банківські операції : навч. посібник. 6-те вид., виправ. і доп. Київ : Знання, 2008. 318 с.
7. Визначення ефективної ставки відсотка при первісному визнанні кредитів// Банківський аудитор. 2008. № 4. С. 4–9.
8. Вовчак О. Д. Кредит і банківська діяльність: підруч. / О. Д. Вовчак, Н. М. Руцишин, Т. Я. Андрейків; М-во освіти і науки України. Київ : Знання, 2008. 564 с.
9. Міщенко В., Крилова В., Ніконова М. Реструктуризація кредитів в умовах кризи: світовий досвід і можливості застосування в Україні // Вісник Національного банку України. 2009. № 5. С. 12–17.

Лізинг – розповсюджена за кордоном форма фінансово-комерційної діяльності, завдяки якій можливе здійснення технічного переоснащення виробництва та структурне реформування економіки України.

У світовій практиці поняття лізинг пов'язують з передачею майна, товарів тривалого призначення (машин, обладнання, транспортних засобів, споруд виробничого призначення) у тимчасове користування і здачею його у довгострокову оренду. Тому за формою лізинг схожий з інвестиціями в основний капітал.

За змістом лізинг схожий з кредитними відносинами, оскільки лізингу притаманні такі принципи, як строковість повернення та платність.

Донедавна відносини лізингу в Україні регулювалися Законом України Про лізинг. У зв'язку з невідповідністю його окремих положень міжнародним нормам та нормам, викладеним у Цивільному та Господарському кодексах набрав чинності новий Закон України Про фінансовий лізинг.

Термін «лізинг» запозичений з англійської. «Ліз» («lease») означає найм будь-якого виду, а поняття «лізинг» («leasing») – найм рухомих речей.

Лізинг як різновид найму може бути фінансовий, коли лізингодавець за вказівкою та на замовлення лізингоодержувача придбає певні речі у третьої особи – покупця; та не фінансовий лізинг (оперативний).

Ціна кредиту (процент) – це вид цивільно-правових відносин, що виникають із договору фінансового лізингу. За договором фінансового лізингу лізингодавець зобов'язується набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов передати її у користування лізингоодержувачу на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі).

Суб'єкти лізингу бувають:

1. Прямими:

- постачальники предметів угоди;
- лізингодавці;
- лізингоодержувачі.

2. Опосередковані:

- комерційні й інвестиційні банки, які кредитують лізингодавця та які є гарантом угоди;
- страхові компанії, які страхують об'єкт або фінансові ризики;
- брокерські та інші посередницькі фірми.

У лізинговій угоді беруть участь три сторони:

- постачальник – фізична або юридична особа, в якій лізингодавець набуває річ, що в наступному буде передана як предмет лізингу лізингоодержувачу;
- лізингодавець – юридична особа, яка передає право володіння та користування предметом лізингу лізингоодержувачу. Лізингодавцями можуть бути спеціальні лізингові компанії або комерційні банки;
- лізингоодержувач – фізична або юридична особа, яка отримує право володіння та користування предметом лізингу від лізингодавця. Лізингоодержувач може також отримувати й інші послуги:
  - технічні, які пов'язані з організацією транспортування об'єкта лізингу до місця його використання клієнтом (монтаж та налаштування, поточний ремонт);
  - консультаційні послуги з питань оподаткування, оформлення угоди.

У лізингових операціях можуть брати участь й інші суб'єкти-посередники.

У структурі лізингової угоди можна виділити основні її елементи:

1. Предмет лізингу;
2. Строк лізингового договору;
3. Лізингові платежі;
4. Інші умови.

Предметом лізингу може бути неспоживна річ, визначена індивідуальними ознаками та віднесена відповідно до законодавства до основних фондів. Не можуть бути предметом договору лізингу земельні ділянки та інші природні об'єкти, єдині майнові комплекси підприємств та їх відокремлені структурні підрозділи.

Строк лізингу визначається сторонами договору і може залежати від терміну служби устаткування, його фізичного і морального зносу, динаміки інфляційних процесів, рівня процентних ставок.

Лізингові платежі сплачуються у порядку, встановленому законом та можуть містити:

- суму, що відшкодовує частину вартості предмета лізингу;
- платіж як винагороду лізингодавцю за отримане у лізинг майно;
- компенсацію відсотків за кредитом;
- інші витрати лізингодавця, що безпосередньо пов'язані з виконанням договору лізингу.

Лізингові операції можна класифікувати за різними ознаками. Згідно зі ст. 806 Цивільного Кодексу України окремі види і форми лізингових угод встановлюються законом:

а) залежно від джерел придбання предмета лізингу:

- прямий – коли лізингодавець купує майно у виробника і передає його в оренду;
- зворотний – власник продає майно лізингодавцю, а потім бере його в оренду;

б) залежно від предмета лізингу:

- лізинг рухомого майна;
- лізинг нерухомого майна;

в) залежно від обслуговування:

- лізинг з обслуговуванням (надання лізингових послуг поєднується з наданням певних послуг, пов'язаних з утриманням і технічним обслуговуванням об'єкта лізингу);
- пакетний лізинг – система надання в оренду предмета лізингу (наприклад, будинок, магазин продаються у кредит, а обладнання – за лізинговою угодою);

г) залежно від ступеня окупності майна:

- лізинг з повною окупністю, коли протягом строку дії одного договору здійснюється повна виплата лізингодавцю вартості отриманого майна;
- лізинг з неповною окупністю, коли протягом дії одного договору окупається тільки частина вартості орендованого майна;

д) залежно від умов амортизації:

- лізинг з повною амортизацією і, відповідно, з повною виплатою вартості об'єкта лізингу;

– лізинг з неповною амортизацією, а отже, з частковою виплатою вартості.

З огляду на наведені вище дві ознаки класифікації (за ступенем окупності об'єкта лізингу і умов його амортизації), які пов'язані між собою, розрізняють фінансовий та оперативний лізинг:

- оперативний – лізинг з неповною окупністю;
- фінансовий – лізинг з повною окупністю.

Особливостями оперативного лізингу є:

- орендодавець не планує відшкодувати всі свої витрати за рахунок надходжень від орендаря;
- строки зносу є більшими за строки угоди лізингу (тобто строк угоди не перевищує строк амортизації);
- ризик втрати, псування майна лежить переважно на лізингодавці;
- із закінченням встановленого терміну майно звичайно повертається лізингодавцю;
- сам об'єкт лізингу залишається у власності лізингодавця та обліковується у нього на балансі.

Існує два види оперативного лізингу:

а) рейтинг – короткостроковий лізинг (від 1 дня до 1 року; з права наступного придбання лізингоодержувачем об'єкта лізингу);

б) хайринг – надання об'єкта лізингу на строк понад 1 року без права викупу лізингоодержувачем об'єкта лізингу.

Оперативний лізинг припускає багаторазове надання об'єкта лізингу в оренду.

Фінансовий лізинг передбачає виплату протягом твердо встановленого періоду сум, які достатні для повної амортизації капітальних вкладень і здатні забезпечити лізингодавцю прибуток.

Характерні особливості цього виду лізингу:

- вибір об'єкта лізингу здійснює лізингоодержувач;
- лізингоодержувач має право використовувати об'єкт лізингу протягом усього строку угоди;
- строк фінансового лізингу, зазвичай, не менше за строк повної амортизації об'єкта лізингу;
- витрати на утримання об'єкта лізингу несе лізингоодержувач;
- існує можливість викупу об'єкта лізингу після закінчення терміну угоди.

Найпростіша схема лізингової операції передбачає:

1) подачу заяви клієнтом, де зазначаються предмет лізингу, його характеристики, бажаний строк угоди тощо. На прохання клієнта банк купує майно (обладнання, транспортні засоби, обчислювальну техніку тощо) і бере на себе практично всі зобов'язання власника: відповідальність за зберігання майна, внесення страхових платежів, сплату майнових податків;

2) проведення юридичного закріплення лізингової угоди. Банк оформляє і проводить аналіз таких документів:

- договір про купівлю-продаж об'єкта лізингу;
- акт передачі об'єкта лізингу в експлуатацію;
- лізингова угода;
- договір на технічне обслуговування переданого в лізинг майна;
- договір на страхування об'єкта лізингу.

Клієнт, на прохання якого було придбано майно, укладає з банком угоду про оренду, де визначаються, разом з іншими умовами, розмір та періодичність орендної плати.

Факторинг – одна з нетрадиційних банківських послуг, що з'явилася у банківській практиці у 50-х роках. Факторинг – це операція, що поєднує в собі кредитування клієнта з метою формування обігового капіталу, а також ряд посередницько-комісійних послуг. Суть факторингу полягає в тому, що банк купує у клієнта право на вимогу боргу. Зазвичай банком купуються дебіторські рахунки, пов'язані з постачанням товарів чи наданням послуг. Також банк може надавати клієнту ряд інших послуг, таких як ведення бухгалтерії, інформаційні, юридичні послуги.

Головна функція факторингу в сучасних умовах полягає у зменшенні неплатежів, прискорення товарообігу й створенні стабільної системи фінансового забезпечення виробничої сфери. Застосування факторингу дає змогу перетворити дебіторську заборгованість на наявні кошти, які можуть бути одразу ж використані для виробничих цілей, що позитивно вплине на розвиток економіки.

У факторингу беруть участь *три сторони*:

- фактор (спеціалізована установа, спеціальний відділ комерційного банку);
- постачальник;
- покупець.

Розрізняють два види факторингу:

1. **Конвенційний**, що є комплексною системою обслуговування клієнта і зосереджує в собі бухгалтерські, юридичні, консультаційні та інші послуги. Фактично за клієнтом зберігаються лише виробничі функції;

2. **Конфіденційний**, що обмежується тільки дисконтуванням рахунків-фактур. Переваги цього виду факторингу для клієнта полягають у тому, що він є більш незалежним від банку.

Факторингова послуга може надаватись банком як в поєднанні з фінансуванням, так і без фінансування. У разі факторингу без фінансування клієнт подає фактору документи, що підтверджують відвантаження товару, а фактор зобов'язується отримати на користь клієнта грошові кошти. Тобто роль фактора зводиться до інкасування фінансових документів. Факторинг з фінансуванням полягає в тому, що фактор купує рахунки-фактури клієнта

і виплачує йому грошові кошти у розмірі 80–90 % від суми боргу. Решта 10–20 %, що лишилися, банк утримує як компенсацію ризику до погашення боргу. Після сплати боргу банк повертає утриману суму клієнтові.

Факторингова послуга оформлюється шляхом укладання угоди між банком і клієнтом, де має бути зазначено вид факторингу: закритий чи відкритий. За відкритого факторингу дебіторам надсилається повідомлення про укладання угоди і пропонується здійснити платежі безпосередньо фактору. У разі закритого факторингу дебітори спрямовують кошти до клієнта, а той розраховується з фактором.

У договорі може передбачатися: право регресу – право повернення фактором клієнту несплачених покупцем розрахункових документів з вимогою повернення коштів; негайна оплата фактором розрахункових документів, тільки-но вони будуть йому надані (фактично це означає кредитування фактором клієнта).

Доходи фактора від здійснення факторингової операції складаються з двох частин:

- комісійні за послуги із обслуговування боргу (в розмірі 1–2 % загальної суми придбаних банком рахунків);
- позичковий процент, нарахований на виданий клієнту аванс.

Внаслідок швидкого обігу дебіторських рахунків і в зв'язку з незначним періодом користування авансом дохід банку від позичкового відсотка менший, ніж від комісійних платежів.

Зміст та послідовність факторингової операції наведена на рисунку.

Зміст та послідовність факторингової операції

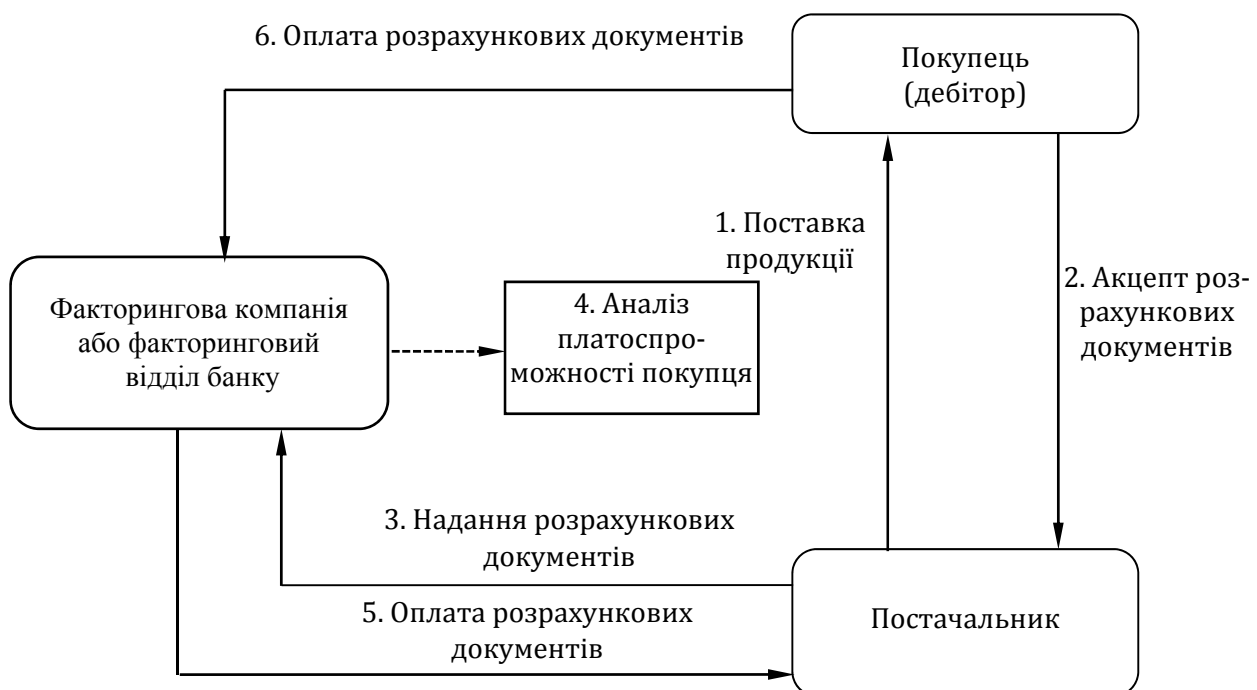

Рис. 1.2. Факторингові операції можна класифікувати за різними ознаками

Внутрішній факторинг передбачає, що постачальник, його контрагент та банк перебувають у тій самій країні.

Міжнародний факторинг передбачає, що одна зі сторін факторингової угоди перебуває за кордоном.

Факторинг з правом регресу дозволяє банку (факторинговій компанії) повернути підприємству-постачальнику розрахункові документи, від оплати яких відмовився покупець, і вимагати повернення підприємством постачальником коштів.

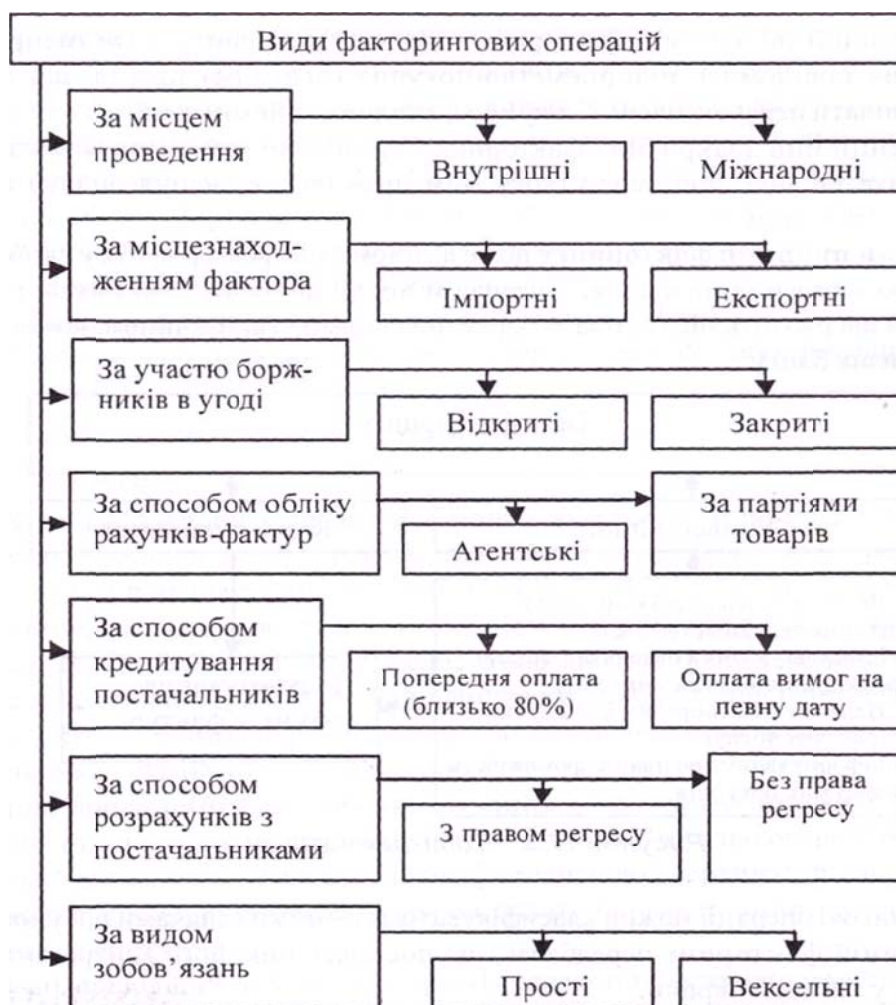
Факторинг без права регресу означає, що банк (факторингова компанія) бере на себе весь ризик щодо платежу.

Повне факторингове обслуговування містить, крім суто факторингових послуг, і надання ряду інших: аудиторських, обліку дебіторської заборгованості, повного управління борговими зобов'язаннями тощо.

Частковий факторинг – це оплата банком (факторинговою компанією) лише рахунків-фактур постачальника.

Факторинг з попередньою оплатою передбачає негайну оплату розрахункових документів постачальника, щойно їх буде надано банку (факторинговій компанії).

Класифікація факторингових операцій

Факторинг без попередньої оплати – це такий вид факторингу, коли банк (факторингова компанія) зобов'язується оплатити передані йому постачальником розрахункові документи лише в день оплати документів боржником.

Клієнтами факторингових фірм виступають найчастіше малі та середні торговельно-промислові компанії, торговельні агенти, дилери тощо.

Кредитні лінії

Здійснення кредитної операції з відкриттям кредитної лінії відбувається в загальному порядку здійснення кредитних операцій з урахуванням вимог кредитної політики на поточний рік.

Технологію здійснення та обслуговування банком кредитних операцій у вигляді кредитних ліній (відновлюваної або невідновлюваної), що можуть бути одновалютними та мультивалютними, регламентовано технологічною картою, що є додатком до цього Положення.

Невідновлювана кредитна лінія

Невідновлювана кредитна лінія відкривається у разі, якщо кредитований захід здійснюється поступово, і потреба в кредитних коштах виникає в міру необхідності. Загальний обсяг наданих протягом дії невідновлюваної кредитної лінії коштів не повинен перевищувати розміру максимального ліміту кредитування, обумовленого кредитним договором.

Невідновлювана кредитна лінія може відкриватися як із отриманням короткострокових кредитів на покриття фінансових розривів між надходженнями та витратами, так і з наданням довгострокових кредитів на будівництво, реконструкцію, технічне переоснащення, модернізацію, розширення основних фондів.

Надання кредиту здійснюється частинами (траншами). Строки погашення основного боргу визначаються графіком зменшення ліміту кредитування, обумовленого кредитним договором.

Відновлювана кредитна лінія

Максимальний ліміт кредитування за кредитним договором визначається зокрема на підставі цих грошових надходжень та витрат позичальника, які є частиною бізнес-плану / техніко-економічного обґрунтування потреби в кредиті.

Відновлювана кредитна лінія може відкриватися позичальникам, як на сплату фінансових розривів між надходженнями та витратами, так і на будівництво, реконструкцію, технічне переоснащення, модернізацію, розширення основних фондів. Надання кредиту здійснюється частинами (траншами) для забезпечення своєчасних розрахунків з контрагентами позичальника за матеріальні цінності, надані послуги тощо.

Надання кредиту здійснюється частинами (траншами). Залежно від умов здійснення кредитної операції строки погашення основного боргу визначаються:

1) графіком зменшення ліміту кредитування, обумовленого кредитним договором;

2) графіком зменшення ліміту кредитування, обумовленого кредитним договором та графіком погашення траншів (зазвичай для довгострокових кредитних ліній із щорічним погашенням кожного траншу не пізніше ніж через 365 календарних днів з моменту його отримання), обумовленими кредитним договором.

У разі часткового або повного погашення кредиту позичальник може повторно отримати кредит (транш) в межах вільного ліміту кредитування відповідно до умов кредитного договору протягом строку його дії.

Зміна умов здійснення кредитної операції відбувається в загальному порядку, з урахуванням вимог кредитної політики на поточний рік.

За домовленістю сторін дія відновлюваної кредитної лінії може бути пролонгована на новий строк:

1) на умовах, які відповідають вимогам діючих на момент пролонгації внутрішніх нормативних документів Банку з питань кредитування корпоративних клієнтів (включно із Кредитною політикою на поточний рік)

2) за умови надання позичальником в Банк нової оцінки (актуалізації попередньої оцінки) майна або визначення службою проблемних активів ринкової вартості переданого в забезпечення за кредитом майна за спрощеною методикою відповідно до вимог Положення про забезпечення кредитних операцій заставою;

3) за умови повного відшкодування позичальником заборгованості за основною сумою боргу на дату ухвалення рішення уповноваженим колегіальним органом про таку пролонгацію за рахунок власних коштів (не за рахунок наново виданих траншів за кредитною лінією),

4) якщо немає факту прострочення погашення понад 7 (сім) календарних днів основної суми боргу, відсотків, комісійних винагород протягом останніх 6 місяців до дати ухвалення рішення уповноваженим колегіальним органом про пролонгацію.

Пролонгація строку дії відновлювальної кредитної лінії не є реструктуризацією кредиту. Особливості закриття кредитного договору, за яким відкрито кредитну лінію регламентовано технологічною картою.

Овердрафт

Кредитні операції у вигляді овердрафту здійснюються на підставі окремого продуктового порядку.

Позичальники, які систематично спрямовують свої грошові надходження (пенсію, заробітну плату та інші доходи) на поточні рахунки, відкриті в банку, можуть користуватися овердрафтом.

Овердрафт може оформлятися окремим договором або додатковою угодою до договору про обслуговування поточного рахунку. В договорі

(додатковій угоді) визначаються ліміт кредитування, умови надання та сплати кредиту.

Особливості консорціумного кредитування

Умови консорціумного кредитування завжди є індивідуальними для кожного позичальника, у зв'язку з чим правління в кожному окремому випадку затверджує рішення кредитного комітету банку про участь банку в консорціумному кредитуванні, надання консорціумного кредиту та умови здійснення такої кредитної операції, якою зокрема:

- 1) визначено форму консорціумного кредитування;
- 2) затверджено форми договорів, що укладаються між банками – учасниками консорціуму, та інших договорів, необхідних для реалізації кредитного проекту в рамках консорціумного кредитування;
- 3) затверджено форму кредитної заявки та перелік документів, які мають бути надані позичальником та/або особами, що надають забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором, для ухвалення рішення про надання кредиту;
- 4) затверджено форми кредитного договору та договорів, що укладаються для забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором.

Умови кредитування конкретного позичальника повинні бути погоджені всіма банками – учасниками консорціуму в порядку, встановленому укладеними між ними договорами, що визначають умови співпраці в рамках консорціумного кредитування. Форми договорів, що укладаються між банками – учасниками консорціуму, інших договорів, необхідних для реалізації кредитного проекту в рамках консорціумного кредитування, кредитного договору та договорів, що укладаються для забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором, розробляються службами центрального апарату Банку, задіяними в процесі кредитування позичальника Банку (кредитною службою, юридичною службою, службою щодо роботи з проблемними активами, за необхідності – іншими службами).

Консорціумне кредитування може здійснюватися в таких формах:

- 1) кредитування координованим консорціумом банків;
- 2) паралельне кредитування.

Кредитування координованим консорціумом банків має такі особливості.

Учасниками консорціуму можуть бути банки; кількість учасників консорціуму необмежена. Учасники консорціуму солідарно відповідають перед позичальником.

В процесі кредитування частина функцій банку-кредитора виконується кожним учасником самостійно, зокрема: оцінка та контроль ризиків, пов'язаних з кредитуванням, формування резервів, зокрема оцінка кредитоспроможності позичальника, оцінка кредитного проекту, оцінка забезпечення на

предмет достатності та прийнятності, ухвалення рішень щодо надання кредиту, умов кредитування, зміни умов кредитування, облік кредитної операції на відповідну суму своєї участі в консорціумному кредитуванні.

Укладення кредитного договору та договорів щодо забезпечення виконання зобов'язань позичальника за кредитним договором, вжиття заходів щодо стягнення простроченої заборгованості з позичальника здійснюються спільно всіма учасниками відповідно до укладених між учасниками договорів, що визначають умови їх співпраці в рамках консорціуму.

Витрати, пов'язані зі стягненням боргу, розподіляються між учасниками пропорційно частці їх участі в кредитуванні, якщо інше не встановлено законодавством та/або відповідним договором між учасниками чи додатковим договором до нього.

Паралельне кредитування має такі особливості:

1. В угоді беруть участь два або більше банків, які самостійно ведуть переговори з позичальниками, але узгоджують між собою умови кредитування, щоб у підсумку укласти кредитний договір із загальними для всіх учасників умовами;

2. Кожен банк може самостійно надавати позичальнику визначену частку кредиту, дотримуючись загальних, узгоджених з іншими банками-кредиторами, умов кредитування.

Термінологічний словник

Закладний аркуш – довгостроковий цінний папір, що випускається іпотечними банками під заставу земельних ділянок, будівель та іншого нерухомого майна; він забезпечує дохід у формі відсотків.

Іпотека – це особливий вид економічних відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна.

Іпотечне зобов'язання – видається позичальником кредиторів на підтвердження його (кредитора) переважного права на задоволення грошових претензій з вартості заставленого майна в разі невиконання позичальником свого зобов'язання, забезпеченого заставою майна.

Іпотечне кредитування – правовідносини, що виникають з приводу набуття права вимоги іпотечного боргу за правочинами та іншими документами.

Іпотечний борг – основне зобов'язання за будь-яким правочином, виконання якого забезпечене іпотекою.

Іпотечний пул – об'єднання іпотек за іпотечними договорами, що забезпечує виконання основних зобов'язань, реформованих у консолідований іпотечний борг.

Іпотечний сертифікат – іпотечний цінний папір, забезпечений іпотечними активами або іпотеками.

Іпотечні активи – реформовані в консолідований іпотечний борг зобов'язання за договорами про іпотечний кредит здійснювати платежі в рахунок сплати основного зобов'язання протягом строку обігу сертифікатів. Іпотечні активи мають вартість, ціну придбання (ціну зобов'язання) та строк існування.

Іпотечні облігації – це довгострокові цінні папери, які емітуються фінансовими і нефінансовими інститутами під забезпечення нерухомістю, і приносять твердий відсоток.

Лізинг - це форма довгострокової оренди, що пов'язана з передачею в користування обладнання, транспортних засобів, іншого рухомого і нерухомого майна зі збереженням права власності за орендодавцем на весь термін угоди оренди.

Лізингодавець – юридична особа, яка передає право володіння та користування предметом лізингу лізингоодержувачу. Лізингодавцями можуть бути спеціальні лізингові компанії або комерційні банки.

Лізингоодержувач – фізична або юридична особа, яка отримує право володіння та користування предметом лізингу від лізингодавця. Лізингоодержувач може також отримувати й інші послуги.

Постачальник – фізична або юридична особа, в якій лізингодавець отримує річ, що в наступному буде передана як предмет лізингу лізингоодержувачу.

Споживчий кредит – це продаж торговельними підприємствами споживчих товарів з відстрочкою платежу або надання банками позичок на придбання споживчих товарів, а також на оплату різних витрат приватного (особистого) характеру (плата за навчання, медичне обслуговування, придбані побутові товари тощо).

Факторинг – це купівля банком дебіторських рахунків постачальника на відвантажену продукцію і передача постачальником банку права вимоги платежу з покупця продукції.

Факторинг без попередньої оплати – це такий вид факторингу, коли банк (факторингова компанія) зобов'язується оплатити передані йому постачальником розрахункові документи лише в день оплати документів боржником.

Фінансовий лізинг – це вид цивільно-правових відносин, що виникають із договору фінансового лізингу.

Ціна кредиту (процент) – це вид цивільно-правових відносин, що виникають із договору фінансового лізингу.

Частковий факторинг – це оплата банком (факторинговою компанією) лише рахунків-фактур постачальника.

Питання для самоконтролю

1. Визначте роль споживчого кредитування у забезпеченні розвитку соціальних програм.
2. Розкрийте сутність та визначте порядок організації іпотечного кредиту.
3. Охарактеризуйте зміст і етапи лізингових операцій.
4. Перелічіть основні переваги та недоліки лізингу.
5. Визначте, які характерні риси має оперативний та фінансовий лізинг.
6. З'ясуйте чим лізинг привабливий для банків.
7. Розкрийте зміст категорії «факторинг».
8. Охарактеризуйте суб'єктів факторингової операції.
9. Опишіть механізм факторингової операції банку.
10. Визначте, в чому полягають переваги та недоліки факторингу для учасників операції?
11. Визначте, за яких обставин банкам не рекомендується укладати угоду на факторингове обслуговування?
12. Дайте характеристику факторингових операцій банку відповідно до ознак класифікації.
13. Розкрийте зміст процедури щодо укладання факторингової угоди.
14. Визначте, на що повинні звертати увагу працівники факторингового відділу банку, оцінюючи дебіторів свого клієнта.
15. Визначте, в чому полягає особливість визначення вартості факторингової послуги банку.

ТЕМА 8_____

ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ НА РИНКУ НЕРУХОМОГО МАЙНА

1. Поняття та види іпотеки, іпотечних ринків, сутність та особливості іпотечного кредитування.
2. Фонд фінансування будівництва банку.
3. Інститут спільного інвестування (ІСІ). Співпраця банку з ІСІ на первинному ринку нерухомості (розрахунково-касове обслуговування; іпотечні кредити клієнтам первинний ринок).
4. Фонд операцій з нерухомістю (ФОН).
5. Порядок видачі та погашення іпотечного житлового кредиту.

Методичні рекомендації

Вивчення цієї теми слід почати з розгляду особливості механізму надання та погашення споживчого банківського кредиту, що надається в національній та іноземній валюті фізичним особам – резидентам України. Банки надають споживчі кредити у сумі, що залежить від вартості товарів і послуг, які є об'єктом кредитування. Строк повернення такого кредиту залежить від цілей кредитування, розміру кредиту та платоспроможності позичальника. Відповідно, під час самостійної роботи студенти повинні розглянути склад пакету документів, які має надати банку фізична особа для отримання споживчого кредиту, а також порядок погашення кредитів. Слід звернути увагу на необхідність створення кредитних бюро (бюро кредитних історій), де можна отримати необхідну інформацію про позичальника.

Далі слід зупинитися на розгляді особливостей іпотечного кредиту, характерною ознакою якого є залишення заставного майна у боржника. Боржник може експлуатувати об'єкти, що передані у заставу. Іпотека дає право кредитуру переважного задоволення своїх вимог до боржника в межах суми зареєстрованої застави. Також у процесі дії кредитної угоди кредитор має право і повинен перевіряти наявність, розмір, умови експлуатації об'єкта застави тощо. До іпотеки банки вдаються, зазвичай, у разі великих розмірів кредиту, але частіше іпотечний кредит надається спеціалізованими іпотечними банками, фінансовими компаніями тощо.

Під час розгляду вищезазначених питань доцільно користуватися такими нормативними документами:

1. Закон України Про банки і банківську діяльність від 07.12.2000 р. № 2121 – III (зі змінами та доповненнями);

2. Закон України Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечним боргом та іпотечні сертифікати від 19.06.2003. № 0979;
3. Закон України Про фінансовий лізинг від 16.12.1997 № 723/97-ВР;
4. Закон України Про іпотечні облігації № 3273-IV від 22.12.2005 року.

Список рекомендованої літератури

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000. № 2121 – III. URL : zakon.rada.gov.ua.
2. Закон України Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати від 19.06.2003. № 0979.
3. Закон України «Про фінансовий лізинг» від 16.12.1997 № 723/97-ВР.
4. Закон України Про іпотечні облігації № 3273-IV від 22.12.2005 року.
5. Бурмака М. О. Конвертація валютних іпотечних кредитів як засіб поліпшення платоспроможності позичальників в умовах кризи / М. О. Бурмака // Фінанси України. 2010. № 4. С. 17–26.
6. Васюренко О. В. Банківські операції: Навч. посібник. 6-те вид., виправ. і доп. Київ : Знання, 2008. 318 с.
7. Визначення ефективної ставки відсотка при первісному визнанні кредитів // Банківський аудитор. 2008. № 4. С. 4–9.
8. Вовчак О. Д. Кредит і банківська діяльність : підруч. / О. Д. Вовчак, Н. М. Руцишин, Т. Я. Андрейків; М-во освіти і науки України. Київ : Знання, 2008. 564 с.
9. Міщенко В., Крилова В., Ніконова М. Реструктуризація кредитів в умовах кризи: світовий досвід і можливості застосування в Україні // Вісник Національного банку України. 2009. № 5. С. 12–17.

Сутність та особливості іпотечного кредитування

Іпотека – це особливий вид економічних відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна.

Позичальниками можуть бути юридичні та фізичні особи, у власності яких є об'єкти нерухомості або які мають поручителів, що надають під заставу об'єкти нерухомості на користь позичальника. Предметом іпотеки під час надання кредиту можуть бути: жилі будинки, квартири, виробничі споруди, магазини, земельні ділянки тощо, що є власністю позичальника і не є об'єктом застави за іншою угодою.

Характерною ознакою іпотечного кредиту є залишення заставного майна у боржника. Боржник може експлуатувати об'єкти, що передані у заставу. Іпотека дає кредитору право переважного задоволення своїх

вимог до боржника в межах суми зареєстрованої застави. Також у процесі дії кредитної угоди кредитор має право і повинен перевіряти наявність, розмір, умови експлуатації об'єкта застави і тощо.

До іпотеки банки вдаються зазвичай у разі великих розмірів кредиту але частіше іпотечний кредит надається спеціалізованими іпотечними банками, фінансовими компаніями, земельними банкам. Ресурси для надання іпотечного кредиту можуть надходити з двох джерел: залучені ресурси комерційних банків та кошти, отримані за рахунок реалізації іпотечних облігацій (заставні листи).

Іпотечні облігації – це довгострокові цінні папери, які емітуються фінансовими і нефінансовими інститутами під забезпечення нерухомістю, і приносять твердий відсоток. У багатьох країнах іпотечні облігації є значною частиною ринку цінних паперів.

Механізм надання іпотечного кредиту такий: позичальник звертається до банку за кредитом під забезпечення нерухомості, землі. Банк вимагає від клієнта виписку з реєстру для того, щоб дізнатись про вартість застави і наявність чи брак інших заставних прав на неї. Такий реєстр, де фіксується інформація про власників майна, землі, зміни у власності, про видані та погашені іпотечні кредити, ведеться державними органами. Задоволення вимог кредиторів відбувається у порядку черговості запису їх номерів у реєстрі. Тому банки зацікавлені бути першими в списку кредиторів. Також важливо правильно оцінити вартість застави, щоб за рахунок реалізації майна можна було б погасити заборгованість.

Проблемами розвитку іпотечного кредитування українськими банками є: недостатня ресурсна база банків, що має в основі низький платоспроможний попит на нерухомість, відсутність у банків досвіду розміщення коштів на строки понад один рік, а також високий рівень інфляції. За оцінками спеціалістів банків, що займаються іпотечним кредитуванням, переважним кредитним періодом для клієнтів є термін до трьох років. Для банків великою проблемою ліквідності є розрив між строками залучення короткострокових ресурсів і довгими строками у разі розміщення ресурсів у разі іпотечного кредитування.

До спеціальних принципів іпотечного кредиту належать такі:

- забезпечення кредиту заставою нерухомості;
- визначення обсягу позики як частки від вартості заставленого нерухомого майна;
- збереження за позичальником права володіння і користування заставленою нерухомістю;
- страхування ризиків іпотечного кредитування.

Відповідно до ст. 5 Закону України Про іпотеку предметом іпотеки може бути: один або декілька об'єктів нерухомого майна та об'єкти неза-

вершеного будівництва, майнові права на нього, інше нерухоме майно, що стане власністю іпотекодавця після укладання іпотечного договору.

Основою функціонування іпотечного ринку є система організованих на основі певних принципів та правових норм економічних відносин, які виникають в процесі купівлі та продажу фінансових зобов'язань, забезпечених нерухомістю.

Ринок іпотечних кредитів поділяється на первинний та вторинний.

Первинний іпотечний ринок – це сегмент іпотечного ринку, що охоплює економічні відносини. Вони виникають у процесі купівлі-продажу іпотечних заставних банками.

Первинний ринок іпотечного кредитування

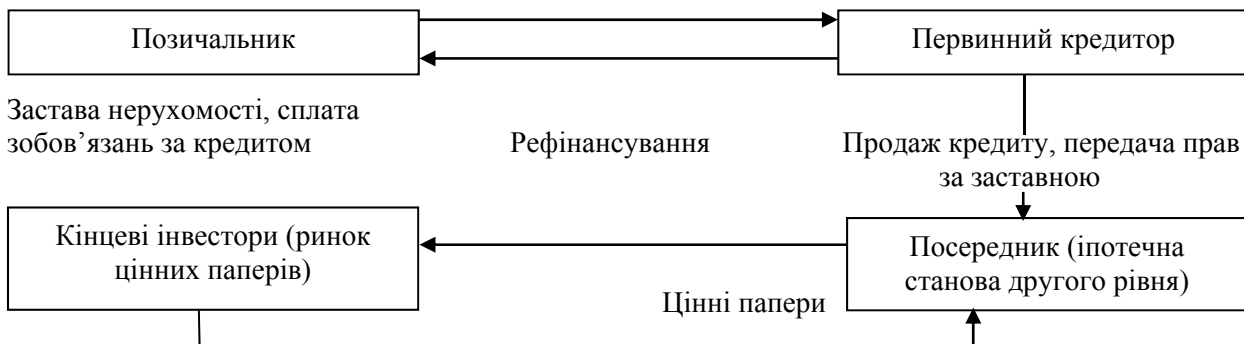
При цьому за заставною до банку – покупця для обслуговування переходить і позичальник, який основну суму кредиту та відсотки сплачує тепер банку – покупцю заставної. Купити заставну можуть лише такі кредитні установи, у яких достатня ліквідність.

Первинний ринок був поширений на початку розвитку іпотечного кредитування, на сьогодні обсяги операцій на ньому незначні.

Це пов'язано з появою на фінансовому ринку інвесторів, які мали кошти та бажання отримати додатковий прибуток шляхом надійного (з низьким ризиком) інвестування. Такі можливості давало інвестування в цінні папери, забезпечені заставними, які могли емітувати та продавати інвесторам спеціалізовані іпотечні банки.

З появою таких банків та виходом їх на фінансовий ринок виник вторинний іпотечний ринок.

Вторинний ринок іпотечного кредитування за участю посередника

Грошові кошти в оплату цінних паперів

Він є тією частиною іпотечного ринку, що охоплює економічні відносини між кредиторами, посередниками та інвесторами, що виникають під час купівлі-продажу іпотечних облігацій, іпотечних сертифікатів та інших похідних інструментів. При цьому кредитор стає заставодавцем, а інвестор – заставотримачем.

Основними операторами на ринку іпотечного кредитування в Україні є банки. Саме вони надають іпотечні кредити, займаються перевіркою надійності позичальника, беруть на себе різноманітні ризики, тобто виступають ключовим елементом у системі іпотечного кредитування.

Основними документами, що зазвичай використовуються на практиці під час оформлення іпотечного кредиту, є:

- іпотечне зобов'язання – видається позичальником кредиторіві на підтвердження його (кредитора) переважного права на задоволення грошових претензій з вартості заставленого майна в разі невиконання позичальником свого зобов'язання, забезпеченого заставою майна;

- заставний лист – довгостроковий цінний папір, що випускається іпотечними банками під заставу земельних ділянок, будівель та іншого нерухомого майна; він забезпечує дохід у формі відсотків.

ТЕМА 9_____

ОСОБЛИВОСТІ БАНКІВСЬКИХ МІЖНАРОДНИХ РОЗРАХУНКІВ

1. Недокументарні та документарні форми міжнародних розрахунків.
2. Розрахунки документарним інкасо. Інкасові умови розрахунків: документи проти платежу та документи проти акцепту.
3. Переваги та недоліки інкасових розрахунків (СРС).
4. Розрахунки документарним акредитивом: експортний та імпортовий документарні акредитиви, переваги та недоліки для суб'єктів цих розрахунків.
5. Спеціальні види акредитивів, що застосовуються під час міжнародних розрахунків.

Безготівковий обіг грошей та роль банків в його організації

Гроші – один із чинників, що регулює економіку. Коли їх недостатньо, порушується господарський механізм. Але й надто великий обсяг грошей в обігу не сприяє економічному розвитку. Отже, держава повинна слідкувати за тим, щоб функціонування грошей у країні здійснювалось у прямій залежності від економічного зростання.

Сукупність грошових розрахунків, у яких гроші виступають як засіб платежу, за своєю суттю є грошовим або платіжним обсягом.

Платіжний обіг має дві форми:

- готівковий – обіг грошей готівкою (що надходять до банків або ними видаються);
- безготівковий – відбувається шляхом записів на рахунках у кредитних установах.

У розвинутих країнах готівка становить незначну частину грошової маси: 5–7 %.

Обидві форми можуть трансформуватися. Так, із внесенням готівки на рахунок готівка стає безготівковими коштами. Відповідно, під час видачі грошей кошти на рахунках перетворюються на готівку. Отже, кошти, які є на рахунках, можна в будь-який момент обміняти на готівку.

Обидва види грошей – складові платіжного обігу. Для банків ці дві форми грошей мають велике значення. У щоденних операціях беруть участь готівкові гроші: у разі виплат і внесення сум, під час обмінних операцій з іноземною валютою тощо. Готівкові гроші вимагають витрат, пов'язаних з придбанням, транспортуванням, охороною. Також причиною великих витрат стає зберігання грошей.

Ще більшу частину грошей, з якими працюють банки, становлять кошти на рахунках. Під час кожної безготівкової операції, під час перерахування в інші банки, під час внутрішньобанківських бухгалтерських операцій використовують кошти на рахунках.

Платіжний обіг характеризує безперервний процес руху грошей, а звідси:

- економічною основою платіжного обігу є безперервний процес руху грошей під час обслуговування ними тих стадій кругообігу фондів суб'єктів господарювання, де гроші використовуються для здійснення платежів товарного і нетоварного характеру;

- платіжний обіг є складовою частиною грошового обігу суб'єктів господарювання.

Оскільки платіж здійснюється в грошовій формі, розгляд платіжного обігу треба робити в тісному взаємозв'язку з грошовим обігом. Платіжний обіг, на відміну від грошового, обслуговує не всі стадії кругообігу індивідуального капіталу. Платіжний обіг здійснюється готівковими і безготівковими грошми, тому з огляду на економічну природу платіжного обігу і системи платежів, що виникають у суб'єктів господарювання, платіжний інструмент являє собою засіб визначеної форми на паперовому, електронному або іншому носії інформації, що використовується для сплати грошових зобов'язань.

Безготівкові розрахунки здійснюються через банківські установи, де юридичні та фізичні особи зберігають свої грошові кошти і мають відповідні рахунки (поточні, бюджетні тощо). Деякі безготівкові платежі зазвичай дрібні, підприємства та організації здійснюють з допомогою поштово-телеграфних переказів через установи зв'язку. Безготівкові розрахунки здійснюються на основі письмових розрахунково-грошових документів: платіжних доручень, чеків, акредитивів, вимог-доручень, платіжних вимог, інкасових доручень, векселів. Форми розрахунків між продавцем та покупцем визначаються угодами між ними. Для кожного розрахункового документа характерна єдина в масштабах країни форма, сувора стандартизація, кодифікація реквізитів. Система оформлення, використання та руху розрахункових документів називається документообігом. Безготівкові розрахунки розрізняються за способом платежів та формами розрахункових документів. За дорученням своїх клієнтів банки здійснюють готівкові й безготівкові платежі як за рахунок коштів клієнта, так і на кредитній основі. Безготівковий платіжний обіг здійснюється за допомогою переказів та інкасо.

Платежі за допомогою переказів здійснюються банками шляхом списання коштів з рахунку платника і зарахування їх на рахунок вказаної ним особи. Якщо платник і його партнер мають поточні рахунки в одному комерційному банку, операція зводиться до дебетування одного рахунку і кредитування іншого. Якщо рахунки відкриті в різних банках, проводять-

ся додатково міжбанківські розрахунки за допомогою системи кореспондентських зв'язків. Такі зв'язки будуються як безпосередньо між двома банками, так і за участі центрального банку, через який здійснюється основний обсяг міжбанківських платежів. Отже, у платіжному обігу діють не тільки поточні рахунки платника і отримувача коштів, а й рахунки банків, що їх обслуговують.

Надходження та списання коштів з міжбанківських операцій сальдуються, а розрахунки між банками здійснюються на базі взаємного заліку надходжень та вимог (клірингу).

Інкасо є поширеним видом послуг банків тим клієнтам, які в розрахунках застосовують векселі і чеки. Інкасування векселів проводиться банком за дорученням клієнта до настання строку виплати за векселем (його погашення). Воно оформлюється інкасовим індосаментом, надписом на векселі, який містить доручення власника векселя банку отримати оплату. Згідно зі строком погашення банк отримує від боржника потрібну суму, перераховує гроші на рахунок клієнта і гасить вексель (передає його платнику).

Інкасування чеків означає прийняття банком від свого клієнта чеків, що є розпорядженням на списання коштів з рахунка клієнта для оплати за товар або послуги. Під час інкасування чеків банк списує кошти з рахунку чекодавця, якщо його поточний рахунок відкритий у тому ж самому банку, де й рахунок одержувача, і зараховує їх на поточний рахунок останнього. Якщо поточний рахунок чекодавця відкритий в іншій установі банку, чек відсилається у банк платника і там здійснюється оплата із застосуванням системи міжбанківських розрахунків.

Роль розрахункових операцій:

- 1) забезпечують платежі, кредити та інші банківські послуги для реального сектору економіки та населення;
- 2) прискорюють платежі і розрахунки між учасниками економічного обігу;
- 3) є передумовою ефективного функціонування всього господарського механізму та окремих суб'єктів господарювання;
- 4) дозволяють ефективно керувати економікою через втілення монетарної політики.

Етапи здійснення розрахункових операцій:

I етап – підготовка організаційних, технічних та технологічних передумов для здійснення платежу;

II етап – формування та передавання інформації щодо платежу;

III етап – платіж (переказування грошей).

Безготівкові розрахунки – перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів (одержувачів) коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, внесених ними готівкою до каси банку, на рахунки отримувачів коштів.

Учасники безготівкових розрахунків – банки та їх філії, підприємства, фізичні особи, з рахунків яких списуються або на рахунки яких зараховуються кошти.

В безготівкових розрахунках беруть участь:

- **платник** – власник рахунку, відкритого в банку, з якого списуються (стягуються) кошти;
- **отримувач (одержувач)** – власник рахунку в банку, на який зараховуються кошти;
- **банк платника/одержувача** – банк, що обслуговує платника/одержувача.

Безготівкові розрахунки здійснюються за такими принципами:

- через банківські рахунки, які відкриваються на ім'я клієнта для зберігання і переказу коштів;
- за розпорядженням їх власників у порядку встановленої черги платежів у межах залишку коштів на рахунку;
- свобода вибору суб'єктами ринку форм безготівкових розрахунків, що знаходить відображення у господарчих угодах без участі банку. Банк виконує лише посередницьку роль у платежах;
- з огляду на строки, передбачені у договорі;
- наявність у платника або у його гаранта ліквідних засобів.

Безготівкові розрахунки розрізняються за складом учасників, призначенням операцій, місцем знаходження клієнтів, функціональним призначенням платежу.

Порядок розрахунків визначають способи здійснення безготівкових операцій:

- до початку торгової операції (авансовий платіж);
- одразу ж після її завершення з використанням платіжного доручення;
- через деякий час після завершення торговельної операції відстрочений, прострочений, комерційний кредит, оформлення векселя;
- з кожного постачання окремо;
- за всіма постачаннями взагалі;
- шляхом заліку взаємних вимог;
- за рахунок власних коштів з розрахункового рахунку;
- за рахунок кредиту.

Комерційні банки здійснюють безготівкові розрахунки у різних формах.

Інструменти безготівкових розрахунків:

- платіжними дорученнями;
- платіжними вимогами-дорученнями;
- платіжними вимогами;
- розрахунковими чеками;
- акредитивами;

- векселями;
- платіжними картками.

Платіжний інструмент – це засіб певної форми на паперовому, електронному чи іншому виді носія інформації, використання якого ініціює переказ грошей з відповідного рахунку платника.

Розрахунковий документ – документ на паперовому носії, що містить доручення та/або вимогу про перерахування коштів з рахунку платника на рахунок одержувача.

Електронний розрахунковий документ – документ, інформація в якому подана у формі електронних даних, включно із відповідними реквізитами розрахункового документа, що може бути сформований, переданий, збережений і перетворений на візуальну форму подання електронними засобами.

Форми:

- акредитивна;
- інкасова;
- вексельна;
- розрахунковими чеками;

А також з використанням розрахункових документів на паперових носіях та в електронному вигляді.

Інкасова форма розрахунків – за якою банком здійснюються операції інкасування або інкасо.

Інкасування (інкасо) – здійснення банком за дорученням клієнта операцій з розрахунковими та супровідними документами з метою:

- отримання платежу;
- передавання документів проти платежу;
- передавання документів на інших умовах.

Способи здійснення платежів:

- попередній;
- відстрочений;
- прострочені;
- з кожного постачання окремо;
- за всіма постачаннями взагалі;
- шляхом заліку взаємних вимог;
- за рахунок власних коштів;
- за рахунок кредиту.

Загальні правила документообігу:

1. Розрахункові документи складаються на бланках, форми яких визначені інструкцією;

2. Бланки розрахункових документів (крім розрахункових чеків) виготовляються друкарським способом за умови обов'язкового забезпечення та схематичного розташування всіх елементів;

3. Усі елементи бланків мають бути виконані українською мовою;

4. Відповідальність за правильність заповнення реквізитів несе особа, яка заповнила документ і подала його до обслуговуючого банку;

5. Банк перевіряє відповідність заповнення реквізитів розрахункових документів вимогам інструкції, в разі порушень – повертаються без виконання;

6. Кількість примірників, в яких виписується розрахунковий документ – не менше двох (за винятком розрахункового чека) з використанням ЄОМ та друкарських машин (дозволяється заповнення кульковою ручкою, чорнилом темного кольору);

7. Перший примірник документа має містити відбиток печатки та підписи відповідальних осіб;

8. Не допускаються виправлення та заповнення документу клієнта (за виключенням часткового виконання розрахункового документа банком) за кілька разів;

9. Документи можуть подаватися в банк як на паперових носіях, так і в електронному вигляді, з використанням програмно-технічного комплексу «клієнт-банк»;

10. Розрахункові документи приймаються без обмеження їх максимальної або мінімальної суми;

11. Банк платника на всіх примірниках розрахункових документів і на реєстрах обов'язково заповнює реквізити «Дата надходження», і «Дата виконання», засвідчуючи їх підписом відповідального виконавця та відбитком штампа банку; на документах, прийнятих після закінчення операційного часу, ставиться також штамп «Вечірня»;

12. Розрахункові документи, що надійшли протягом операційного часу, виконуються банком у той же день, після операційного часу – наступного робочого дня;

13. Платежі з рахунків клієнтів банк здійснює в межах залишків коштів на цих рахунках на початок операційного дня(якщо до банку разом надійшло кілька розрахункових документів, то із їх виконанням дотримується такий пріоритет: спочатку – платіжні вимоги, оформлені на підставі рішень судів, потім – розрахункові документи на сплату платежів в бюджет, потім – платіжні вимоги, оформлені на підставі інших виконавчих документів, усі інші документи – у порядку їх послідовного надходження);

14. Списання коштів з рахунку платника здійснюється на підставі першого примірника розрахункового документа, що залишається в банку, інші примірники (крім розрахункового чека) повертаються платнику;

15. Факт списання коштів з рахунку платника документально оформлюється меморіальним ордером; дата його складання має відповідати даті списання коштів з рахунку платника.

До шляхів удосконалення організації безготівкових розрахунків належить побудова Єдиної національної системи банківських карток

з урахуванням досвіду платіжної системи Європейських країн із запровадженням її в Україні. Нова система повинна сприяти збільшенню обсягів безготівкових розрахунків в Україні, акумулюванню фінансових ресурсів на території України.

2. Форми безготівкових розрахунків, платіжні розрахункові інструменти та загальні правила їх оформлення

Для здійснення розрахунків застосовуються такі форми розрахунків:

- акредитивна;
- інкасова;
- вексельна;
- розрахунковими чеками.

Акредитив – це грошове зобов’язання банку, що видається ним за дорученням клієнта на користь його контрагента сплатити кошти постачальникові (або надати повноваження банку постачальника здійснити такий платіж) на умовах надання документів, передбачених згідно із з договором між контрагентами.

Розрахунковий чек – це письмове розпорядження чекодавця банкові, що веде його рахунок, сплатити чекотримачеві вказану у чеку суму коштів.

Вексель – це цінний папір, письмове боргове зобов’язання чітко встановленої форми, що засвідчує обов’язок боржника (векселедавця) сплатити певну грошову суму в певний строк своєму кредитору, власнику векселя (векселетримачу).

Використання тієї чи іншої форми розрахунків не залежить від банку, а визначається договором між платником і одержувачем коштів. Під час вибору форми розрахунків учасники розрахунків повинні враховувати багато факторів:

- місце знаходження платника та одержувача коштів;
- швидкість обігу грошових коштів;
- можливість взаємного контролю;
- джерела коштів для платежу;
- гарантію сплати тощо.

Під час здійснення безготівкових розрахункових операцій в установах банків використовуються платіжні інструменти у формі:

- меморіального ордера;
- платіжного доручення;
- платіжної вимоги-доручення;
- платіжної вимоги;
- розрахункового чека;
- акредитива;
- векселя;
- платіжної картки.

Клієнти для здійснення розрахунків самостійно обирають платіжні інструменти (за винятком меморіального ордера) і зазначають їх під час укладання договорів. Правильно оформлені платіжні інструменти використовуються банком для здійснення розрахункових операцій.

3. Порядок проведення розрахункових операцій за допомогою платіжних доручень, платіжних вимог, платіжних вимог-доручень, чеків, акредитивів. Розрахунки за допомогою платіжних доручень

Платіжне доручення – розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача.

Застосовуються в розрахунках за товарними і нетоварними платежами.

Схема розрахунків із застосуванням платіжних доручень із попередньою оплатою за товари

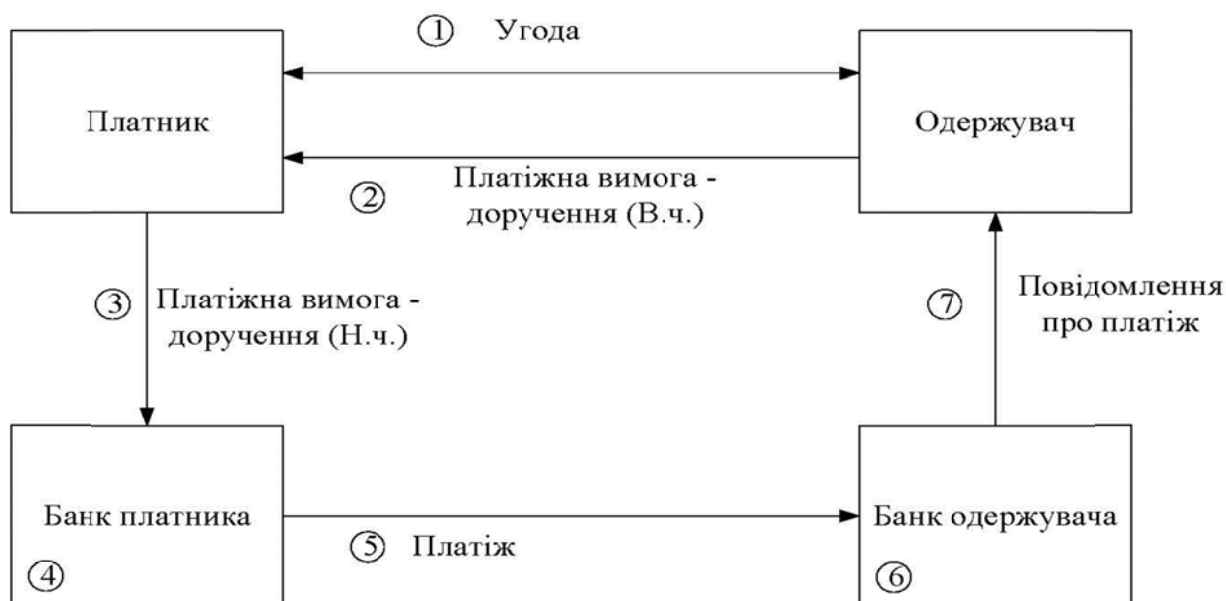
Розрахунки за допомогою платіжних вимог-доручень

Платіжна вимога-доручення – розрахунковий документ, що складається з двох частин:

- верхньої – **вимоги одержувача** безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів;
- нижньої – **доручення платника** обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок одержувача.

Можуть застосовуватися в розрахунках усіма учасниками безготівкових розрахунків.

Схема розрахунків платіжними вимогами-дорученнями

④ Списання коштів з рахунку платника

⑥ Зарахування коштів на рахунок одержувача

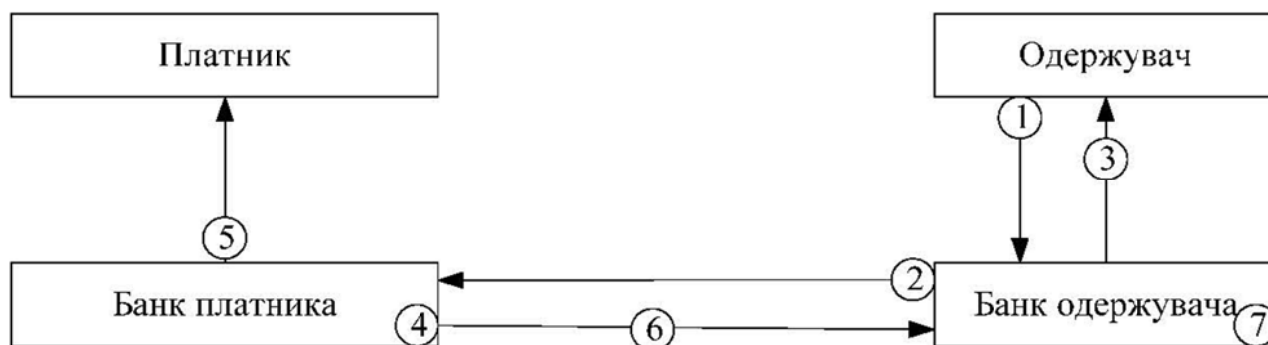
Розрахунки за допомогою платіжних вимог

Платіжна вимога – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або отримувача (в разі договірного списання) до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача.

Розрахунки платіжними вимогами здійснюються в разі:

- примусового списання коштів;
- договірного списання коштів.

Схема розрахунків платіжними вимогами

1 – подання платіжної вимоги із посиланням на підставу платежу;

2 – передача 1-го та 2-го примірників платіжної вимоги спецзв'язком;

3 – видача 3-го примірника;

4 – списання коштів на підставі 1-го примірника;

5 – видача 2-го примірника платнику разом з випискою з рахунку;

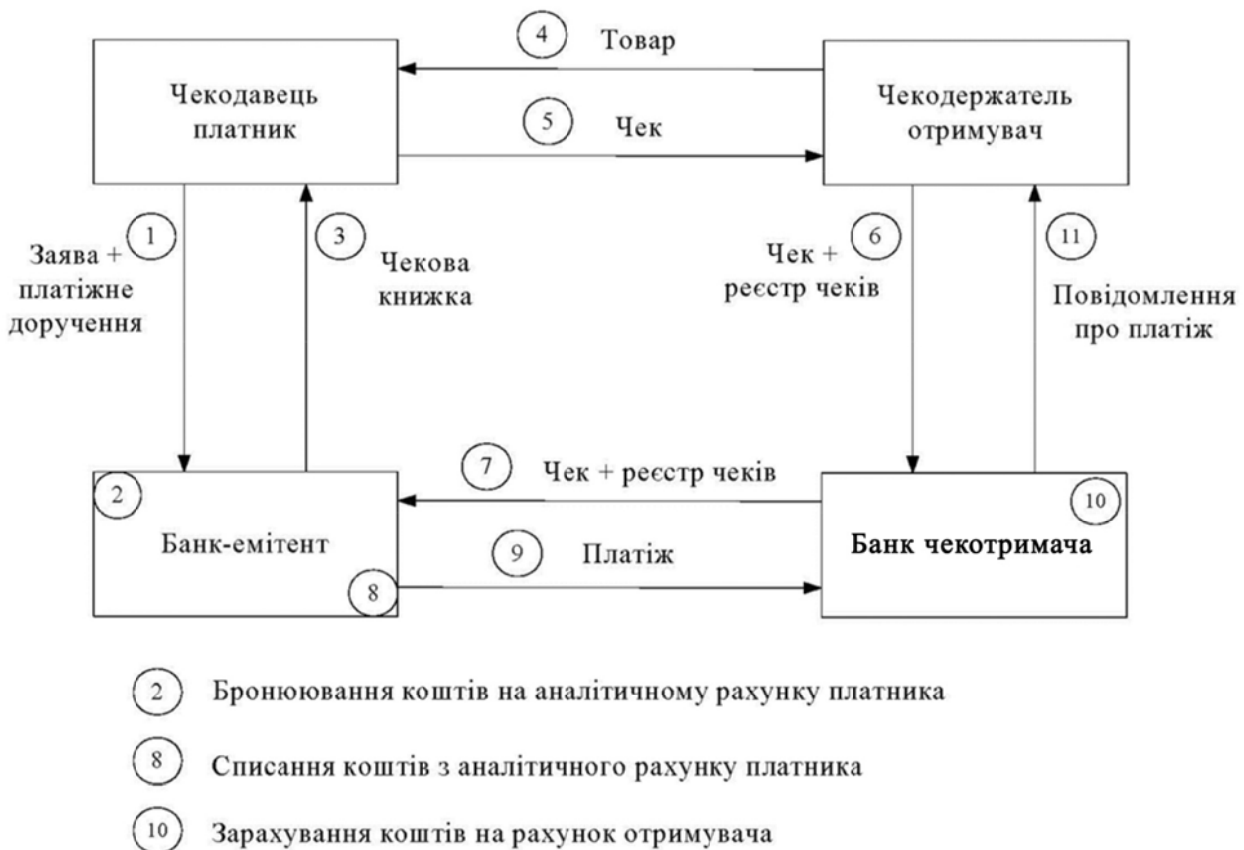
6 – реєстр повідомлень у двох примірниках;

7 – зарахування коштів на рахунок одержувача.

Розрахунки за допомогою розрахункових чеків

Розрахунковий чек – розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітента, в якому відкрито його рахунок, про сплату чекотримачеві зазначеної в чеку суми коштів.

Схема розрахунків чеками

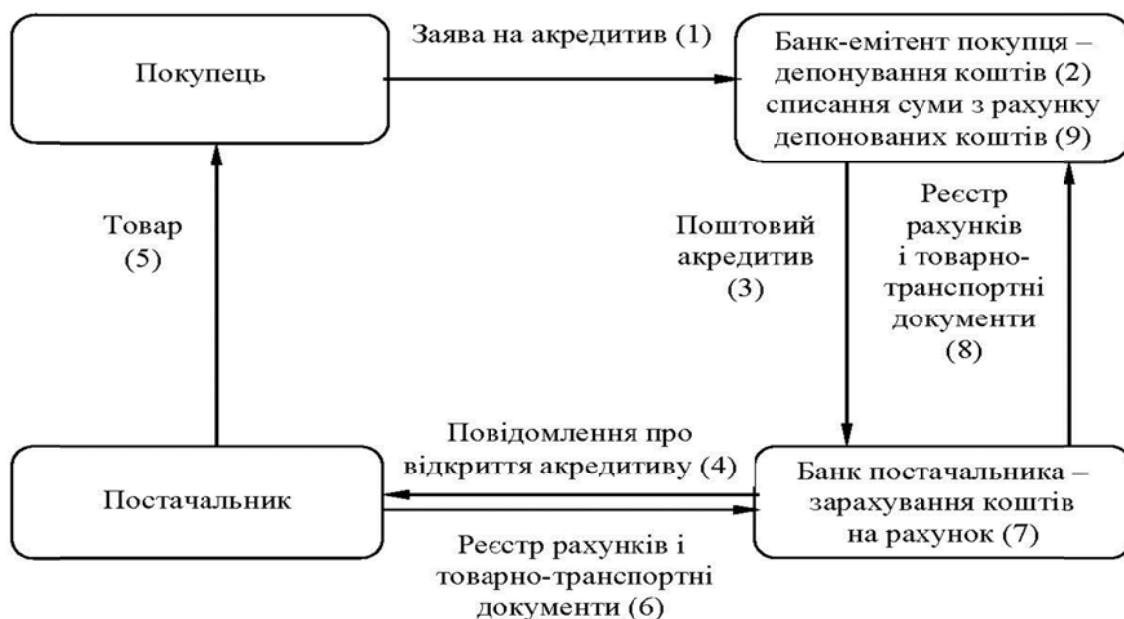

Розрахунки за допомогою акредитивів

Акредитив – це договір, що містить зобов’язання банку-емітента, за яким цей банк за дорученням клієнта (заявника акредитиву) або від свого імені зобов’язаний виконати платіж на користь бенефеціара або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж проти документів, які відповідають умовам акредитиву.

Акредитив відкривається для розрахунків тільки з однією юридичною особою в банку платника (в банку емітенті) або в банку одержувача (банку бенефеціара).

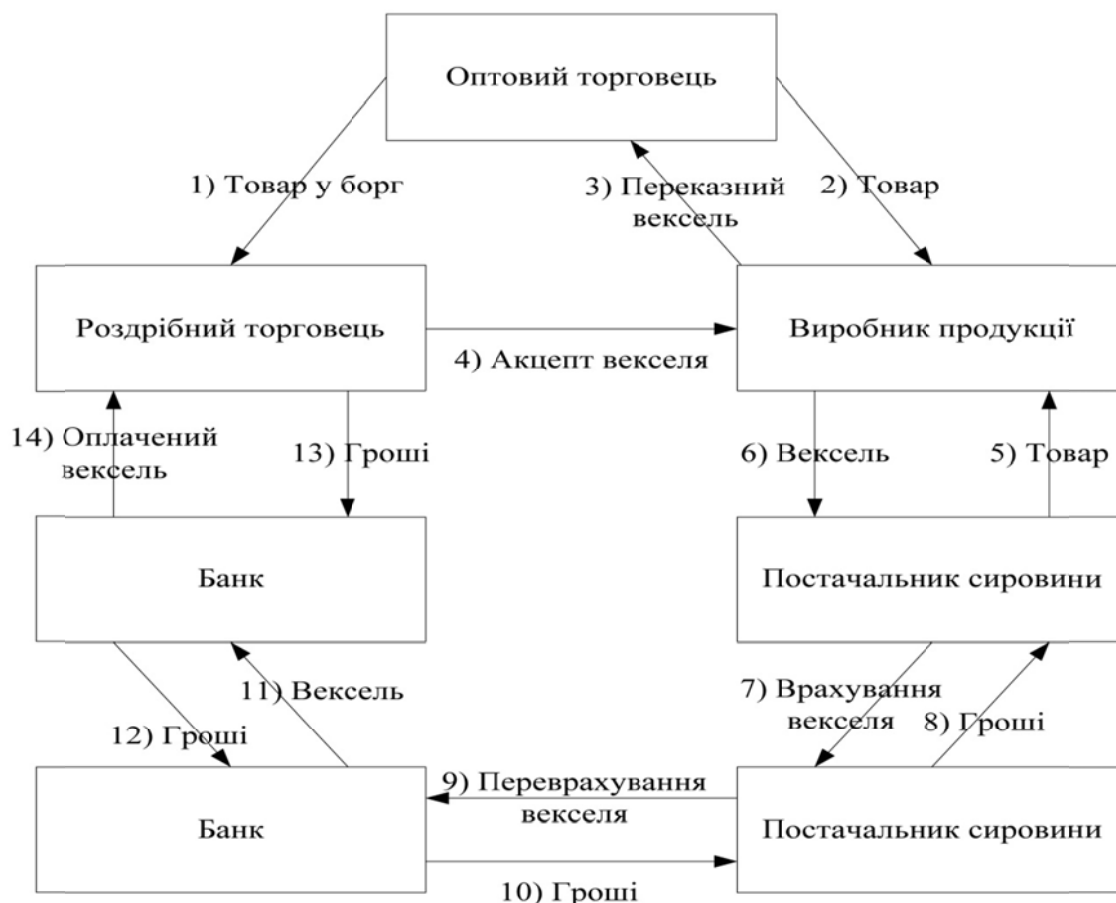
Схема розрахунків за допомогою акредитиву, що відкритий у банку-емітенті (банку платника)

Розрахунки за допомогою векселів

Вексель – це цінний папір, що містить безумовне зобов'язання боржника сплатити визначену суму векселедавцю у конкретному місці та у визначений строк.

Схема розрахунків за допомогою векселів

Термінологічний словник

Акредитив – це зобов’язання банку оплатити платіжну вимогу, що він дає на прохання свого клієнта-платника його контрагенту-постачальнику (бенефіціару) за умови дотримання останнім передбачених в акредитиві умов постачання та платежу.

Акцепт – згода на оплату або гарантування оплати документів.

Банк платника/отримувача/стягувача – банк, що обслуговує платника/отримувача/стягувача.

Банк-емітент – банк, що відкрив акредитив або здійснив емісію цінних паперів, платіжних карток, або видав розрахунковий чек (розрахункову чекову книжку).

Безготівкові розрахунки – перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, внесених ними готівкою до каси банку, на рахунки отримувачів коштів. Ці розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Безвідзивний акредитив – акредитив, що може бути змінено або анульовано тільки за згодою бенефіціара, на користь якого він був відкритий.

Бенефіціар – юридична особа, на користь якої виставлений акредитив (продавець, виконавець робіт або послуг тощо).

Відзивний акредитив – акредитив, що може бути змінено або анульовано банком-емітентом без попереднього погодження з бенефіціаром (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банку-емітенту від гарантування платежів за акредитивом).

Відповідальний виконавець – працівник банку, який відповідно до своїх службових обов’язків має повноваження вчиняти від імені банку певні дії, пов’язані зі здійсненням розрахунків.

Виконуючий банк – банк бенефіціара або інший банк, що за дорученням банку-емітента виконує акредитив.

Дистанційне обслуговування – комплекс інформаційних послуг за рахунком клієнта та здійснення операцій за рахунком на підставі дистанційних розпоряджень клієнта.

Заявник акредитива – платник, який звернувся до банку, що його обслуговує, для відкриття акредитива.

Інкасування (інкасо) – здійснення банком за дорученням клієнта операцій з розрахунковими та супровідними документами з метою отримання платежу або передавання розрахункових та/чи супровідних документів проти платежу, або передавання розрахункових та/чи супровідних документів на інших умовах.

Меморіальний ордер – розрахунковий документ, що складається за ініціативою банку для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунку платника і внутрішньобанківських операцій.

Міжбанківські розрахунки – це система здійснення і регулювання платежів за грошовими вимогами та зобов'язаннями, які виникають між банківськими установами в процесі їх діяльності.

Отримувач/одержувач – особа, на рахунок якої зараховується сума переказу або яка отримує суму переказу в готівковій формі.

Платіжне доручення – це письмовий документ стандартної форми дорученням клієнта банку, що його обслуговує, на перерахування визначеної суми коштів з його рахунку на рахунок одержувача.

Платіжна вимога-доручення – це комбінований документ, в якому передбачаються два види дій: 1) вимога продавця до покупця оплатити надіслані йому комерційні документи на відвантажені товари; 2) доручення покупця (платника) своєму банку оплатити вказані документи і перерахувати кошти продавцю.

Платіжна картка – спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунку платника або з відповідного рахунку банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором.

Платіжні інструменти – засіб певної форми на паперовому, електронному чи іншому носії інформації, використання якого ініціює переказ коштів з відповідного рахунку платника.

Реквізити документів – обов'язкові дані для документів, передбачені діючими правилами або законом, без яких вони не можуть бути підставою для здійснення операцій (назва, дата, сума тощо).

Розрахунковий чек – це документ, що містить письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) установі банку (банку-емітенту), яка веде його рахунок, сплатити чекотримачеві зазначену в чеку суму коштів.

Учасники безготівкових розрахунків – банки та їх філії, підприємства, фізичні особи та інші клієнти банку, з рахунків яких списуються або на рахунки яких зараховуються кошти.

Чекодавець – підприємство або фізична особа, яка здійснює платіж за допомогою чека та підписує його.

Чекотримач – підприємство або фізична особа, яка є отримувачем коштів за чеком.

Питання для самоконтролю

1. Дати визначення та охарактеризувати структуру платіжного обігу держави.
2. Охарактеризувати платіжну систему країни. Які види платіжних систем функціонують на території України?
3. Пояснити, у який спосіб в нашій країні організовано обіг готівки?
4. Розкрити сутність безготівкових розрахунків. Яку роль вони відіграють?
5. Які види безготівкових розрахунків ви знаєте?
6. Пояснити загальні правила документообігу платіжних документів.
7. Охарактеризувати порядок здійснення розрахунків за допомогою платіжних доручень.
8. Охарактеризувати порядок здійснення розрахунків за допомогою платіжних вимог-доручень?
9. Визначити особливості проведення розрахунків за допомогою платіжних вимог?
10. Пояснити особливості застосування розрахункових чеків. Охарактеризувати порядок здійснення розрахунків за їх допомогою.
11. Охарактеризувати порядок здійснення розрахунків за допомогою акредитивів.
12. Визначити особливості проведення розрахунків за допомогою векселів.
13. Дати визначення міжбанківських розрахунків. Пояснити, у який спосіб організовані міжбанківські розрахунки в Україні.
14. Дати визначення міжбанківського переказу та охарактеризувати порядок його проведення через систему електронних платежів НБУ.

Рекомендована література

Законодавчі та нормативні акти

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року, № 435-IV (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7.12.2000 № 2121 – III // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності (Додаток до журналу “Вісник Національного банку України”), № 1. 2001.
С. 3–46 (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
3. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
4. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» № 3480-IV від 23.02.2006 (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
5. Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 № 4452-VI // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4452-17> (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
6. Інструкція «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті», затверджена постановою Правління НБУ від 21. 01. 2004 № 22 // zakon.rada.gov.ua (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
7. Інструкція «Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків в національній та іноземній валютах», затверджена постановою Правління НБУ від 12.11.2003 № 492 (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
8. Інструкція «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні», затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001. № 368 (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
9. Інструкція про ведення касових операцій банками в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України від 01.06.2011 № 174 (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
10. Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні (до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні), схвалена постановою Правління НБУ від 15 грудня 2017 року. № 803. URL : zakon.rada.gov.ua.
11. План рахунків бухгалтерського обліку банків України, затверджений постановою Правління Національного банку України. URL : 17.06.2004. № 280 (Із змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
12. Положення «Про валютний нагляд», затверджене Постановою Правління НБУ від 03 січня 2019 року. № 13 (зі змінами). URL : zakon.rada.gov.ua.
13. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затверджене постановою Правління НБУ від 29.12.2012. № 148 (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.
14. Положення про порядок виконання банками документів на переказ, примусове списання і арешт коштів в іноземних валютах та банківських металів, затверджене Постановою Правління НБУ від 28.07.2008. № 216 (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.

15. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, затверджене постановою Правління НБУ від 03.12.2003. № 516 (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.

16. Положення про організацію операційної діяльності в банках України, затверджене Постановою Правління НБУ від 18.06.2003. № 254 (зі змінами та доповненнями). URL : <http://portal.rada.gov.ua>.

17. Положення про порядок емісії електронних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням, затверджене постановою Правління НБУ від 05.11.2014. № 705 (зі змінами та доповненнями). URL : <http://portal.rada.gov.ua>.

18. Положення про порядок здійснення уповноваженими банками операцій за документарними акредитивами в розрахунках за зовнішньоекономічними операціями, затверджене постановою Правління НБУ від 03.12.2003. № 514 (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.

19. Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, затверджене постановою Правління Національного банку України від 30.06.2016. № 351 (зі змінами та доповненнями). URL : zakon.rada.gov.ua.

20. Методика розрахунку уповноваженими банками лімітів відкритої валютної позиції: постанова Правління Національного банку України 01.12.2015. № 847. URL : zakon.rada.gov.ua.

21. Технічний порядок проведення операцій із надання Національним банком України кредитів банкам України для збереження їх ліквідності Постанова Правління Національного банку України 26.02.2014. № 103. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0103500-14>.

Основна

1. Банківські операції : підручник / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна ; за ред. А. М. Мороза ; Затверджено МОН України. 4-те вид., без змін. Київ : КНЕУ, 2009. 608 с.

2. Банківські операції : підручник / О. В. Дзюблюк, Б. П. Адамик, Н. Д. Галапуп та ін.; ред.: О.В. Дзюблюк. 2-ге вид. випр. і доповн. Тернопіль : Терно-граф, 2013. 688 с.

3. Вовчак О. Д. Банківська справа: навч. посіб. / О. Д. Вовчак, Н. М. Руцишин ; рек. Мін. освіти і науки України. Львів : Новий Світ-2000, 2012. 560 с.

4. Косова Т. Д., Циганов О. Р. Банківські операції: навч. посібник / Донецький держ. ун-т управління. Донецьк : Норд-Прес; ДонДУУ, 2008. 350 с.

5. Прасолова С. П. Банківські операції: навч. посіб. та практ. / С. П. Прасолова, О. С. Вовченко ; рек. Мін. Освіти і науки молоді і спорту України. Київ : ЦУЛ, 2013. 568 с.

Допоміжна

1. Банківська діяльність в Україні: проблеми, перспективи розвитку, напрями вдосконалення : наукова доповідь / за заг. ред. канд. екон. наук, доц. Б. І. Пшика. Київ : УБС НБУ, 2008. 119 с.
2. Банківська система: підручник / О. М. Тридід [та ін.] ; за заг. ред. д. е. н., проф. Т. С. Смовженко. Львів : Новий Світ-2000, 2014. 536 с.
3. Банківська система : підручник / М. І. Крупка, Є. М. Андрущак, І. В. Барилюк, Б. М. Вишивана, О. О. Глущенко; ред.: М. І. Крупка; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2013. 554 с. Бібліогр. : С. 530–546.
4. Болгар Т. М. Проблемні кредити у банківській діяльності в умовах фінансової кризи: монографія. Кременчук : Видавництво ПП Щербатих О. В., 2013. 368 с.
5. Васюренко О. В. Банківські операції : навч. посібник. 6-те вид., виправ. і доп. Київ : Знання, 2008. 318 с.
6. Гірняк В. В. Управління процесами оптимізації структури капіталу банку: монографія / В. В. Гірняк, Н. В. Дунас ; Львів. ін-т банк. справи Ун-ту банк. справи Нац. банку України (м. Київ). Львів : ЛІБС УБС НБУ, 2014. 231 с.
7. Енциклопедія для банкіра: у 2 т. Т. 2. Практична термінологія / Л. М. Барабан, О. М. Бартош, О. Г. Березняк, О. І. Білик, Г. М. Білокінь; ред.: Т. С. Смовженко, Р. А. Слав'юк; Нац. банк України, Ун-т банк. справи. Київ : УСБ НБУ, 2013. 547 с.
8. Єпіфанов А. О. Операції комерційних банків: навч. посібник / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало. Суми : Університетська книга, 2012. 523 с.
9. Кузнєцова А. Я. Реструктуризація банківської системи в Україні: монографія / А. Я. Кузнєцова, О. В. Невмержицька, А. В. Лазня. Київ : УБС НБУ, 2014. 215 с.
10. Механізм банківського кредитування малого бізнесу в Україні : монографія / Г. М. Азаренкова [та ін.]. Київ : УБС НБУ, 2013. 171 с.
11. Міщенко В. І. Банківські операції : підручник / В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янська, О. Г. Коренєва. Київ : Знання, 2007. 796 с.
12. Оцінювання фінансових інструментів банку за міжнародними стандартами фінансової звітності : навч. Посібник / П. М. Сенищ, В. І. Ричаківська, М. Л. Лапішко, Л. П. Снігурська. Київ : УБС НБУ, 2009. 451 с.
13. Прасолова С. П. Банківські операції: навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2013. 568 с.
14. Савлук С. М. Власний капітал комерційного банку : монографія / С. М. Савлук ; Рек. Мін. освіти і науки України. Київ : КНЕУ, 2012. 459 с.
15. Степаненко А. І. Управління банківською системою України у стратегії економічного зростання : монографія / А. І. Степаненко. Київ : УБС НБУ, 2010. 319 с.

Інтернет-ресурси:

Органи державного управління і національні інститути	
Національний банк України	www.bank.gov.ua
Міністерство фінансів України	www.minfin.gov.ua
Національні науково-дослідні інститути та центри	
Національний інститут стратегічних досліджень	www.niss.gov.ua
Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова	www.ucerps.org
Інститут глобальних стратегій	www.igls.com.ua
Інститут економічних досліджень і політичних консультацій	www.ier.kiev.ua
Наукові та електронні бібліотеки в Україні	
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського	www.nbuv.gov.ua
Національна парламентська бібліотека	www.alpha.rada.kiev.ua
Наукова бібліотека імені Максимовича	www.lib-gw.univ.kiev.ua
Львівська електронна бібліотека імені В. Стефаника	www.lsl.lviv.ua
Велика економічна бібліотека	www.economics.com.ua
Електронна бібліотека	www.lib.com.ua
Міжнародні економічні і фінансові організації	
Міжнародний валютний фонд (МВФ) (The International Monetary Fund)	www.imf.org
Міжнародна фінансова корпорація (МФК) (The International Finance Corporation)	www.ifc.org
Група Світового банку (The World Bank Group)	www.worldbank.org
Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) (International Bank for Reconstruction and Development)	www.worldbank.org/ibrd

Міжнародна асоціація розвитку (МАР)
(The International Development Association)
www.worldbank.org/ida

Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ)
(The Multilateral Investment Guarantee Agency)
www.miga.org

Міжурядові організації

Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР)
(The Organization for Economic Cooperation and Development)
www.oecd.org

Науково-дослідні, інформаційні та статистичні центри

Інститут міжнародної економіки (Institute for International Economics)
www.iic.com

Статистична служба Європейської комісії (Євростат)
www.europa.eu.int

Сайт Історії європейської інтеграції (The History of European Integration Site)
www.let.leidenuniv.nl/history

Сайт Асоціації українських банків
www.aub.org.ua

Сайт «Простобанк Консалтинг»
www.prostobank.ua

Сайт інформаційного банківського порталу
www.uabanker.net

Сайт інформаційно-аналітичного порталу «Банки України»
www.ukrbanks.info

Навчальне видання

Вядрова Надія Григорівна

**БАНКІВСЬКА СИСТЕМА
(рівень С – Банківські операції II)**

Конспект лекцій для студентів спеціальності 072
«Фінанси, банківська справа та страхування»

Коректор *Б. О. Хільська*
Комп'ютерне верстання *В. В. Савінкова*
Макет обкладинки *І. М. Дончик*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 7,49. Наклад 50 пр. Зам. № 40/21.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32